

ВОЛОДИМИР РАДЗИКЕВИЧ

Історія Української Літератури

ТОМ II.

НОВА ДОБА

Всі права застережені Видавництвом

Друк. "Укр. Прометей" — 13824 Jos. Campau, Detroit 12, Michigan

ВОЛОДИМИР РАДЗИКЕВИЧ

І С Т О Р І Я
Української Літератури

Т О М ІІ.
Н О В А Д О Б А

diasporiana.org.ua

1956
Книгарня і Видавництво
„Б А Т Ь К І В Щ И Н А“
в Д е т р о й т і
Випуск ч. ІV

Н О В А Д О Б А

Т Р І Ю М Ф Н А Р О Д Н Ь О І М О В И

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Хвилина повної перемоги живого українського слова прийшла в 1798. році, коли в Петербурзі вийшли друком три перші пісні "Енеїди" Котляревського, яка є свіжою, — талановитою переріркою поеми римського поета Вергілія.

Котляревський написав "Енеїду" живою українською мовою з повною свідомістю, що в ній повинен іти розвиток українського письменства. Тієї виразної свідомості не було в його попередників, авторів гумористичних віршів, авторів інтродукцій — тимто "Енеїда", — це великий крок уперед. В "Енеїді" Котляревський дав широкий малюнок українського народнього життя з різними його додатними й від'ємними сторінками. З приязним зацікавленням затримався автор на народніх обрядах, звичаях і віруваннях, із широю прихильністю звернувся до простолюддя, виявляючи серйозне розуміння гірких обставин селянського життя. Так, поруч із живою мовою, вніс Котляревський у свій твір ідеї глибокої гуманності та свідомого демократизму, вказуючи правильний шлях своїм наступникам. Це й причина, що з появою "Енеїди" розпочинається нова доба в розвитку українського письменства.

Поява "Енеїди" Котляревського тим більше має значення, що тодішні обставини українського суспільного й національного життя були дуже невідрадні. Правда, далеко на другому кінці Європи, в огні французької революції валилися основи давнього ладу, родилися нові, визвольні ідеї, але дорога їм на Україну була ще далека. Недавні удари з боку російського царату приглушили українців: слабодухам від-

бирали останні надії. Після зруйнування Січі (1775. р.), після закріпачення селянства (1781. р.) процес винародовлювання українського панства, міщанства, духовенства поступав скоро вперед. Упродовж другої половини XVIII. в. багато письменників, українців з роду, збагатило плодами свого таланту московську літературу. В ряді російських письменників зустрічаємо Богдановича (автора поеми "Душенька"), Капніста (автора "Оди на рабство"), Рубана, Наріжного й ін. Українська мова стала жити тільки в устах селянина. В таку пору задзвенів сміх Івана Котляревського.

У Полтаві, на високій горі, стояв будиночок, огорожений з одного боку парканом, з другого — частоколом. З гори видно було направо й наліво ліси. Перед горою простягався широкий луг, серед якого срібною стрічкою переливалася річка Ворскла. У тім будиночку, в убогій дворянській сім'ї, прийшов на світ 29. серпня 1769. р. Іван Котляревський. Батько його був канцеляристом у магістраті. Іван Котляревський учився в дячка, потім вступив у Полтавську т. зв. Катеринославську семінарію, до якої ходив упродовж вісьмох років. Уже в семінарії проявляв поетичний хист, схильність до віршування, через що товариші прозвали його "ритмачем". Не скінчивши семінарії, учителював по поміщицьких домах. Тоді мав нагоду придивитися до народнього життя. Щоб краще познайомитися з народнім побутом, переодягався в народній одяг і бував на народніх досвітках, вечорницях. Записував слова, збирав приказки та пісні, приглядався до народніх звичаїв. Здобутком такої вдумливої і, можна думати, свідомої мети обсервації була та частина "Енеїди", в якій Котляревський дав образ українського побуту. В 1796. р. вступив до війська. У війні з Туреччиною виявив лицарську відвагу. Коли полк, у якому служив, перенесено з України в Литву, Котляревський покинув військову службу. Оселився в Полтаві, де отримав догляд над інститутом, у якому виховувалися дворянські діти. В 1812. році, в грізну хвилину походу Наполеона отримав доручення від генерал-губернатора кн. Лобанова Ростовського сформувати козацький полк для боротьби з Наполеоном. Видко, Котляревський добре виконав доручення, бо в

нагороду дістав рангу майора, брилянтовий перстень і 500 карбованців річної платні. Живучи далі в Полтаві, виступав у комічних ролях у, домашньому театрі кн. Лобанова-Ростовського. Коли на місці Ростовського губернатором України став кн. Репнін, Котляревський утворив для нього театр. Тут виставив свої комедії "Наталка Полтавка" і "Москаль - Чарівник".

Як людина, визначався Котляревський сильним характером, доброю, людяною вдачею й здобув собі славу знаменитого гумориста, мистця в оповіданні. Помер у 1838. р. Перед смертю наділив волею двох кріпаків. Невеличкий маєток роздав своякам, знайомим та приятелям.

"Енеїда". Перші три частини "Енеїди" з'явилися друком у Петербурзі в 1798. р. без згоди автора. Видав їх багатий конотопський шляхтич Максим Парпура, що великі гроші вкладав на українські культурні цілі. За те вмістив його автор згодом у III. частині своєї поеми між грішниками, що караються в пеклі, бо

...натуру мав він дуже бридку,
кривив душею для прибитку,
чужее оддавав в печать...

Одначе несправедливо докоряв Котляревський Парпури, бо не для "прибитку" він це зробив, а тільки в гарнім розумінні вартости поеми. Повне видання "Енеїди" в шістьох піснях вийшло 1842. р. в Харкові.

"Енеїда" є трагестійною переріркою поеми римського поета Вергілія. Її заголовок: "Енеїда на малоросійський язик перелицьована". Основою трагестії є гумористичний підхід до серйозної теми. Перед Котляревським давали спроби трагестії автори релігійних віршів, коли поважні релігійні події насвітлювали з гумористичного боку. На цьому полі випередив також Котляревського Опанас Лобисевич, що "Вергілієвих пастухів" ("буколіки") переодягнув в український "кобеняк". На жаль, твір останнього до нас не дійшов; зберігся тільки лист, в якому про такий твір згадується.

Вергілієва "Енеїда" була перед Котляревським предметом перерібок і в інших літературах. Авторами таких трагестій були м. ін. француз Поль Скаррон (XVII. вік), німець

Альойз Блюмауер (XVIII. вік), росіянин Микола Осіпов (1791. р.). Кожний із них мав іншу мету. Скаррон висмівав богів клясичного світу, Блюмауер виступав проти релігійної нетолеранції й релігійного фанатизму, Осіпов звернув вістря своєї сатири проти пиятики й неучтва. Котляревський знав травестію Осіпова й нею покористувався. В Осіпова взяв метричний розмір, подекуди слова, звороти й рими. Але все ж таки вмів зберегти свою оригінальність і завдяки своєму талантові вивів окремий світ українського життя. У I. і II. частинах звеселяв читачів пригодами Енея і його товаришів, що після збурення Трої шукали нових осель. У III. частині, описуючи пекло, не щадив острих докорів панам, що гнобили нарід. У IV. частині з тугою згадав про славні часи Гетьманщини, а в V. і VI. звернувся з гострою сатирою проти звичок і наровів тогочасного панства. Гумористичним ладом висвітлив обставини українського суспільного життя після зруйнування Запорізької Січі. Це не Еней і не троянці скиталися по світі, шукаючи нових осель, це мандрують по світі останки запорожців.

Хід подій в "Енеїді" Котляревського. Після збурення Трої Еней збирає товаришів і випливає на море. Юнона, яка не любить Енея за те, що він — син Венери, спішить до бога вітрів Еола і просить його, щоб він знищив Енея та всю його дружину. Еол не може відмовити проханню гарної молодички і велить вітрам розбурхати море. Це вони й роблять. Але Нептун на прохання Венери картає вітрів і заспокоює море. Тим часом Венера удається з проханням до Зевса, щоб узяв під свою опіку її сина. Зевс приобіщоє Венері, що пошле її синові щасливу долю. Завдяки йому Еней після блуканни заїздить у город Картаген, де живе Дідона, гостить у неї й бенкетує два роки. Це не подобається Зевсові. Гнівний посилає Меркурія, наказуючи йому розлучити закохану пару та намовити Енея до дальшої плавби. Еней задумує від'їхати тайком від Дідони, але це йому не вдається. Від'їжджає тільки після бурхливої сцени з Дідоною, яка після його від'їзду підпалює багаття з очерету, кидається в огонь і знаходить там смерть.

III. Тим часом на морі здіймається буря. Троянці, рятуючись, причалюють до сіцилійської землі, де король Ацест їх гостинно приймає:

Ацест Енею, якби брату,
Велику ласку показав,
І зараз попросивши в хату,
Горілкою почастував.
На закуску наклали сала,
Лежала ковбаса чимала

І хліба повне решето.
Троянцям всім дали тетері
І відпустили на кватері,
Щоб йшли, куди потрапить хто...

Тут у Сіцилії справляє Еней поминки своєму батькові Анхізові. Відбуваються ігрища, в час яких виступають до двобою Дарес із Ентеллем. До змагання придивляються боги з Олімпу, при чім Венера прохає Зевса, щоб поміг Даресові, а Бакхус вступається за Ентелля. Але Зевс забороняє богам устрявати в двобій. Тоді Юнона висилає Грисю між троянські жінки, яких троянці не взяли на бенкет, щоб порадила їм підпалити човни. Троянки підпалюють їх. У розпуці Еней звертається з молитвою до богів і дощ гасить пожежу. За намовою Анхіза, що з'являється у сні Енееві, троянці відпливають від Сіцилії. Венера їде до Зевса прохати про щасливу плавбу.

Поїхала в своїм ридвані,
Мов сотника якого пані,
Баскими конями, як звір,
І з кінними провідниками,
З трьома на заді козаками,
А коні правив машталір.

III. Троянці на морі. Співають пісень про Сагайдачного, про Січ. Прибувають до Кумської землі, де Еней підходить до хатини, що стояла на курчій ніжці:

Еней стояв і дожидався,
Щоб вийшов з хати хтонебудь;
У двері стукав, добувався,
Хотів був хату з ніжки спхнути.
Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Запліснявіла, вся в шрамах,
Сіда, ряба, беззуба, коса,
Розхристана, простоволоса
І як в намисті, — вся в жовнах...

Це Сівілла, яка ворожить Енееві дальшу життєву долю. З нею заходить він у пекло, образ якого заповнює третю частину поеми. Харон перевозить його через ріку Стикс. Еней оглядає пекло, бачить різних грішників і в час мандрівки зустрічає Дідону й батька Анхіза, після чого знов пускається на море.

IV. Троянці оминають щасливо острів цариці-чарівниці Цірцеї, приїжджають у край Латина, вчатьсь латинської мови і прохають Латина прийняти їх до своєї країни. Латин справляє в їх честь бенкет і ладиться навіть віддати свою доньку Лавінію за Енея. Однак Юнона не хоче до цього допустити й посилає відьму Фурію, що підбурює проти

Енея жінку Латина А м а т у й рутульського царя Турна. Приходить до війни між троянцями й латинцями. Безпосередню причину дає щуцки старої няньки, якого в час полювання загризають пси троянців.

Автор з великим гумором описує воєнні приготування латинців та перераховує ряди Турнової сили, що всіма шляхами насуває на військо Енея.

Не хмара сонце заступила,
Не вихор порохом вертить,
Не галич чорна поле вкрила,
Не буйний вітер се шумить, —
Се військо йде всіма шляхами...

V. Стривожений Еней звертається — за порадою "очеретяного" діда Тібра — до Евандра, короля аркадців, і просить у нього допомоги. Тим часом Венера добуває для нього нову зброю у Вулкана. Евандр дає Енеєві військо під проводом сина — Палланта. Розпочинається завзятий бій, у якому визначаються лицарською хоробрістю щирі побратими Низ та Евріял. У боротьбі з переважаючою силою ворогів обидва кладуть голови.

VI. В час, коли між військами Енея й Турна йдуть завзяті змагання, на Олімпі спорять боги. У бою гине Паллант. Нарешті провідники військ, Еней та Турн стають до двобою, в яким Еней перемагає.

"Енеїда" як літературний твір. Хоч Котляревський зачерпнув тему для своєї "Енеїди" з других рук, все ж таки він дав цікавий, оригінальний, вартісний твір. Головні риси його самостійної творчої праці виявилися в щиронародньому кольориті цілого твору й гумористичному забарвленні. Котляревський умів на тій основі, яку перейняв у римського поета Вергілія, змалювати живі картинки сучасного йому українського побуту й сучасних обставин життя. Нація і націоналізація теми проявляється в тому, що Котляревський переніс подію на український ґрунт. Еней і його товариші виступають перед нашими очима, як кошовий і запорожці:

Еней був парубок моторний
І хлопець, хоч куди козак.

Вдача Енея і його товаришів, їх поведінка, їх мова, їх звичаї, одяги, зброя — все це запорізьке, українське. В статтях олімпійських богів легко розпізнати українських панів-поміщиків із їх розгульною вдачею, прикметами, хибами, химерами й норовами.

Ось як характеризує Котляревський божества вітрів:

Борей недуж лежить з похмілля,
А Нот поїхав на весілля,
Зефір же, давній негодай,
У городі десь загулявся...

В іншому місці говорить про олімпійських богів такими словами:

В це время в рай боги зібрались
К Зевесу в гості на обід;
Пили там, їли, забавлялись,
Забули наших людських бід.
Там лакоминки різні їли,
Бухончики пшеничні, білі,
Кислиці, ягоди, коржі,
І всякі різні витребеньки, —
Уже либонь були п'яненькі,
Понадувались, мов йоржі.

Крім того розсипав Котляревський в "Енеїді" велике багатство етнографічного матеріалу, описуючи народні одяги, страви, бенкети, ігри, танки, музики, співи, хатню обстанову, народні звичаї, обряди, вечерниці, вірування, ворожби, похорони, поминки. Все це надає його творові український національний колорит.

Ось, наприклад, як приступає до ворожби дівчина-шептуха:

І зараз в горщечок наклала
Відьомських різних — всяких трав,
Які на Константина рвала,
І те гніздо, що ремез клав:
Васильки, папороть, шевлію,
Петрів батіг і конвалію,
Любисток, просерень, чебрець —
І все це налила водою
Погожою, непочатою,
Сказавши скількись і словець.

Подібним українським національним характером навіяний також бенкет троянців після того, як вони щасливо добились до латинської землі:

Вбірали січену капусту
Шатковану і огірки —
Хоть це було в час м'ясопусту, —
Хрін з квасом, редьку, буряки,

Рябка, тетерю, саламаху —
Як не було: поїли з маху
І всі строжили сухарі.
Що не було, все поз'їдали,
Горілку всю повипивали,
Як на вечері косарі.

Поруч із національним українським кольоритом другою ознакою творчого таланту Котляревського є гумористичний підхід до серйозної теми. Котляревський вибрав форму гумористичної травестії може й доцільно: може й здавав собі справу, що серйозного твору в українській мові не читали б, може б висміяли його та його намагання. А так українське панство, читаючи "Енеїду", втішалося, сміялося, забавлялося, й одночасно привикало до українського слова та до тієї думки, що й українська мова може бути мовою письменства. Нарешті, у формі травестії легше було авторові сказати панам, що не добре вони роблять, коли тільки гуляють, бенкетують, народ неволять. Краще йому було це зробити жартом, веселити натяками, дотепною сатирою. Гумор "Енеїди" полягає передусім у модернізації теми, в перенесенні давніх подій в обставини XVIII. в. Інколи, щоб спонукати до сміху, користується автор надто грубими словами, висловами й зворотами в роді:

Но греки, як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав...

Або:

Цариця, цар, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які достались їм подарки...

Але це в нього тільки засіб, що має служити поважній меті. Цей частий, надто простий, вульгарний вислів в "Енеїді" був причиною докорів із боку деяких критиків, що ось то Котляревський тільки забавляв панів, розганяв їх життєву нудьгу веселими вигадками та глумом, не маючи ніякої поважної думки, ніякої поважної цілі (Куліш). Але такому поглядові перечить сама "Енеїда". Є в ній місця, що рішуче

говорять на користь автора, свідчать про його ідейність.

"Енеїда" є твором ідейним. Ця ідейність автора проявляється і в осуджуванні кріпацтва, і в обороні поневоленого селянства і в гострих притинках панам за їх гуляще життя, і в звеличанні минулого України, і в заклику до любови рідного краю та особистої посвяти для загального добра. Проти кріпащини виступає автор у III. частині своєї поеми, при нагоді опису пекла, коли разом із іншими грішниками вмістив туди панів за те,

що людям льготи не давали
і ставили їх за скотів;
за те вони дрова возили,
в болотах очерет косили,
носили в пекло на підпал.
Чорти за ними приглядали,
залізним пруттям підганяли,
коли який з них приставав.

Натомість із щирою прихильністю згадав автор про всіх покривджених, горем прибитих, злиднями потомлених, і для них приготував місце в раю:

Це бідні, нищі, навіжені,
що дурнями счисляли їх,
старці, хромі, сліпороджені,
з яких був людський глум і сміх;
це — що з порожніми сумками
жили голодні під тинами,
собак дражили по дворах;
це ті, що Біг дасть получали,
це ті, яких випроважали
в потилицю і по плечах.

Звеличив Котляревський минуле України згадками, повними туги й захоплення колишніми гарними, світлими часами:

Так вічної пам'яті бувало
у нас в Гетьманщині колись,
так просто військо шикувало,
не знаючи: "стій! не шевелись!"
Так славнії полки козацькі
лубенський, гадяцький, полтавський
в шапках, було, як мак цвітуть.
Як грянуть, сотнями ударять,

перед себе списи наставлять,
то мов мітлюю все метуть.

До любови рідного краю, до посвяти для
добра народу закликає Котляревський словами:

Любов к отчизні, де героїть,
там вража сила не остоїть,
там грудь сильніша од гармат.

То знову словами:

Де общее добро в упадку,
забудь вітця, забудь і матку.

І зрозуміло українське громадянство гарні наміри автора "Енеїди". Його твір добув собі велику популярність. З рук до рук ходили копії "Енеїди" ще перед першим її друкуванням. Друковані примірники розхоплювали. Скрізь читали "Енеїду" з захопленням. Про неї знали недобитки запорожців над Дунаєм, її вивіз із собою Наполеон, вертаючись із нещасливого походу на Росію.

Якою популярністю втішався сам автор, свідчить одне оповідання. У час турецької війни довелось Котляревському переписати човном Дунай. Керманичами човна були два запорожці. Дивляючись в обличчя капітана, пізнали вони в ньому земляка й запитали, хто він. Котляревський назвав себе. Тоді керманичі спитали, чи це той самий, що скомпонував "Енеїду". — "Той самий" — відповів, усміхаючись, капітан. "Так це ти, батьку наш рідний?" — гукнули радісно запорожці, припали до нього і стали цілувати його руки. — "Іди батьку, до нас, ми тебе зробимо старшим".

Драматичні твори Котляревського. З якою щирою прихильністю, з яким ніжним теплом, з яким тонким розумінням народньої душі ставивсь Котляревський до побуту українського народу, доказом на те є його "Наталка Полтавка". Сама думка написати "Полтавку" виникла в Котляревського з дуже гарних мотивів та робить честь його імені. Котляревського схвилювало невміле, повне глуму відтворення українського народнього побуту в опереті московського письменника кн. Шаховського п. н. "Козакстихотворець" і він рішив Шаховському відповісти. Відповів¹ оперетою "Полтавка", що є неначе обороною україн-

¹ У "Полтавці" є й згадка про оперету Шаховського. Розказує про неї возному й виборному Петро.

Петро: ...Там була Маруся, був Климовський, Продиус і Грицько.

ського народнього життя. Оборона Котляревського вийшла така гарна й така гідна, що "Полтавка" до сьогоднішнього дня не сходить із сцени і завжди робить на глядачів враження м'якістю і ніжністю малюнку, красою слова, чаром народніх пісень, кидаючи одночасно гарне світло на гуманність автора.

Перша вистава цієї "української опери" відбулась в 1819. р. в Полтаві. Друком вийшла "Полтавка" 1838. р. Акція в опереті проста, нескладна. Кохає Наталка Петра, бідного наймита, що пішов у світ на заробітки. Її мати, вдова Терпелиха хоче її видати заміж, бо вбогість у хаті нестерпна. Спочатку Наталка не хоче й чути про женихів, які її сватають, хоч вони багаті. Лише на гарячі прохання матері, за намовою сільського виборного Макогоненка, що прийняв на себе ролю посередника, подає рушники возному Тетерваковському. Але приходять Петро, і возний Тетерваковський, що бачить шире та вірне кохання молодят, відступає Наталку Петрові. "Оттакі то наші полтавці!" — каже при кінці останньої дії товариш Петра, Микола. — "Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватається".

В акцію вплив Котляревський низку пісень ("Віють вітри... ", "Дід рудий, баба руда... ", "Ой, під вишнею, під черешнею... ", "Всякому городу нрав і права... ", "Ой, мати, мати, серце не вважає... ", "Чого ж вода каламутна... ", "Гомін, гомін по діброві... ", "Сонце низенько... ", "У сусіда хата біла... " і ін.), які в музичному оформленні Миколи Лисенка завжди овівають "Полтавку" свіжим чаром молодости.

Легкий гумор у "Полтавці" помітний головним чином у висвітленні постаті возного Тетерваковського, що відбився

Виборний: Розкажи мені, що вони робили, що говорили?

Петро: Співали московські пісні на наш голос, Климовський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний: Москаль? Нічого ж говорити. Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

.....

От то тільки нечепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого... (II. дія, 7-а ява).

від народу зовнішньою поведінкою та штучною мовою, зберігаючи в глибині душі головні риси української вдачі. З природи в нього всі дані, — щоб добро робити, і коли досі його не робив, то виключно "за недосужностию по должности".

Поруч із легким гумором, другою прикметою "Полтавки" є сентименталізм. Був це модний тоді в європейських літературах, зокрема у французькій та російській напрямок, що схиляв письменників звертати головну увагу на людські почування, на їх силу та глибину. Із сентиментальними творами московської літератури, в роді творів Карамзіна "Бідна Ліза", та "Наталя, боярська донька", Котляревський без сумніву був знайомий. Все ж таки є велика різниця між його сентименталізмом та неприродним, штучним в інших європейських літературах. У Котляревського він природний, випливає з душі, згідний із вдачею українця, і тільки рідко виходить поза рямці природности (хіба у сцені, коли Петро віддає всі свої зароблені гроші Наталці). Коли автор й ідеалізує постаті, то ця ідеалізація не виходить поза межі дійсної можливості; його ж намагання показати, що й в убогих, сірих людей криються в глибині душі гарні почування, високі поривання, готовість до посвяти для спокою і щастя найближчих, — на весь зріст висуває постать Котляревського не лише, як письменника з літературним талантом, але й людини з гарною, шляхетною вдачею.

Другим драматичним твором Котляревського була оперета "Москаль-чарівник", яку побудував, подібно як Василь Гоголь (батько російського письменника Миколи Гоголя) "Простак", на мандрівному мотиві. Друком вийшов "Москаль-чарівник" у 1841. р. У цій комедії є молода жінка Тетяна, трохи жартівлива, але вірна своєму чоловікові; є судовий паничик Финтик, що цурається своєї матері, говорить по-московському й залицяється до Тетяни; є чумака Чупрун, який дає Финтикові прочухана; є москаль-чарівник, що допомагає Чупрунові. У цій веселій комедії кинув Котляревський докір тим, що соромляться свого роду й відрікаються його для вигідного життя.

Зміст: До Тетяни, молодої жінки чумака Чупруна, заходить судовий панич Финтик. Коли однієї днини Чупрун виїздить за сіллю, вхо-

дить у його хату на постій салдат. Просить Тетяну, щоб дала йому по вечерах, але, — не діждавшись, кладеться спати. В часі, коли вдає сон, дізнається з розмови Тетяни з Финтиком, що в неї є ковбаса, курка й запіканка. Вертається Чупрун, Финтик ховається під припічок. Салдат удає із себе чарівника, відкриває сховані потрави й виганяє з-під припічка чорта. Чупрун дізнається від жінки, що цим чортом є судовий паніч та дає йому доброго прочухана разом із порадою, щоб не цурався свого роду, шанував матір та не залицявся до його жінки.

Заслуга Котляревського. Крім названих творів Котляревський залишив ще "Оду до князя Куракіна" (походить із 1804. р.), в якій із гумором звеличав постать губернатора лівобічної України, князя Куракіна. Ода зустрілася із гострими докорами П. Куліша. Але докори Куліша і тут несправедливі. Не для особистих користей хвалив Котляревський Куракіна, а за його дійсні заслуги і тому, що Куракін був відомий, як ворог кріпаччини і як справедлива й гуманна людина.

До Котляревського українське письменство не було народнім, бо не прийняло ще найпотрібнішого для всякого щиро народнього письменства елементу, — живої народньої мови, а коли й приймало, то тільки спорадично і не держалося її твердо й постійно. Тільки від Котляревського народня мова входить у письменство як істотна його частина. Котляревський вказав також шлях для дальшого розвитку української літератури, надаючи їй тон щирого та глибокого демократизму, впроваджуючи ідею свідомого народолюбства.

Заслуги Котляревського для української літератури й українського народу оцінив Т. Шевченко. В поемі "На вічну пам'ять Котляревському", описуючи в прекрасних, словах чар соловейкового співу, з тугою згадує він:

"Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський оттак шебетав;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше вітав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою.
Все осталося, — все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує, тільки слава
Сонцем засіяла..."

Шевченко звертається до нього словами: "Праведная душе", признає велике значення його виступу, звеличує його за те, що "всю славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти" і запевнює вкінці:

"Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть".

Сатира Артемовського. Гумористично-сатиричний тон, до якого удався Котляревський в "Енеїді", видно, — подобався. Слідом за Котляревським пішов ряд українських письменників, що залюбки наслідували цю основну рису його творчості, розсипаючи гумор, поблискуючи вістрям дотепної сатири. Деякі з них ні самі ніякої поважнішої думки не мали, ні в Котляревського не добачили. Наслідуючи Котляревського, наслідували тільки зовнішню манеру його писання, яка полягала в доборі грубих вульгаризмів, та витворили нездоровий напрямок у літературі, відомий під назвою "котляревщини". Своїми творами, в яких тяжко добачити іскру якогось поетичного таланту, які "просто вражають — як висловився дослідник нового українського письменства Микола Зеров — вузкістю ідейного захвату й безсилістю виконання", причинилися вони до поширення думки, наче б українська мова годилася тільки до грубих дотепів.

До таких представників "котляревщини" в негативнім розумінні слова належать Павло Білецький-Носенко, Костянтин Думитрашков-Копитько, Степан Александрів, Порфир Кореницький і ін. Перший із них Білецький-Носенко проживав у Прилуках, де утримував пансіон, у якому сам навчав усіх предметів (викладав: реторику, поезію, мітологію, військовий устав, старі й нові мови, історію, географію, артилерію й фортифікацію). "Із безділля для забави" написав "Горпиниду, чи вхоплену Прозерпину", що є травестією поеми — московського поета Котельницького. — Степан Александрів був автором поеми "Вовкулака". Розказав у ній незугарним ладом, як Володько, упродовж трьох років блукає по світу вовкулакою, покараний закляттям відьми. Третій із них Костянтин Думитрашков-Копитько написав поему "Жабомишодраківка", що є травестією старогрецької поеми про війну жаб із мишами. Грубе гумористичне трактування народнього побуту находимо також у "Вечерницях" Порфира Кореницького.

Але були між письменниками, що пішли слідом Котля-

ревського, талановиті одиниці, яких твори мають глибшу основу, хоч гумор і сатира є також їх улюбленим засобом. До них слід передовсім зарахувати Петра Артемовського-Гулака. Ще як студент університету, став він лектором польської мови — в Харківському університеті. Потім був професором історії в Харківському університеті та впродовж десятих років його ректором. Харківський університет, що повстав заходами Василя Каразіна в 1805 році, розбудив наукові зацікавлення та без сумніву причинився до скріплення національної свідомости серед української інтелігенції. При університеті почав у 1816. р. виходити напівофіційний університетський орган "Український Вістник", що багато місця присвячував українським справам. Хоч по трьох роках його видання припинено, але він дав початок серії літературних альманахів у Харкові в тридцятих і сорокових роках минулого віку. Були ними "Український Альманах" Срезневського, "Сніп" Корсуна (1841. р.) та "Молодик" Бецького (1843-1844. р.). В "Українським Вістнику", якого редактором був також Григорій Квітка-Основ'яненко, з'явилася в 1818. р. байка Артемовського-Гулака п. н. "Пантасобака", яка дуже корисно відрізняється своїм ідейним змістом та проблісками літературного таланту від деяких інших творів цього письменника. У байці дав Артемовський-Гулак широкий опис переживань собаки Рябка.

Пес Рябло не спить цілу ніч і пильно стереже дім та маєток свого пана. Цілу ніч лає і відстрашує злодіїв. Ранком утомлений кладеться спати. Нараз кличуть його слуги. Рябло будиться і спішить до них у почутті словнення обов'язку і в тій думці, що за вірну службу жде його нагорода. Але слуги на приказ пана б'ють його. На питання Рябка, за що його карають, один з-поміж наймитів, Явтух, відповідає, що він цілу ніч не дав спати панові, що програвся в карти. Наступної ночі Рябло за порадою Явтуха кладеться спокійно спати. Байдуже йому, що москалі нишпорять у коморі і надворі, що вовк забирає ягнята, а тхір курчата. Тепер певний він, що не мине його панська ласка. Але слуги на приказ пана знов б'ють Рябка за те, що не стеріг панського добра.

— Отже,:

"Чи гавкає Рябло, чи мовчки ніччю
спить,

Все вигада Рябка таки прохворостить.
Уже мені, бачу, чи то туди — високо,

Чи сюди — глибоко:

Повернеться сюди — і тут то гаряче,

Повернеться туди — і там то боляче.

З ледачим скрізь біда: хоч верть круть, хоч круть —
верть,

Він найде все тобі і в черепочку смерть“.

Мотивом до писання оцієї байки послужила Артемовському коротенька байка польського байкописця Красіцького п. н. “Pan i pies”. На її основі з широким розмахом розгорнув Артемовський цілу картину того безправ'я, в якому находилися кріпаки, і весь безмір тієї самоволі, якої допускалися пани. Переживання Рябка в байці “Пан та собака” — це яскравий, повний драматизму образ українського селянства в добу кріпацького поневолення. “Це не Рябко — говорить Кониський — стоїть перед нами, а цілий закріпощений український нарід“. Артемовський усі свої спочування, всі симпатії звернув у бік Рябка, все негодування у бік панів. Отже, його байка має характер і д е й н о ї с а т и р и, в якій Артемовський-Гулак підніс рішучий протест проти кривд суспільного ладу. Протест Артемовського виразніший та голосніший, як протест Котляревського. Котляревський тільки принагідно вмістив панів у пеклі за знуцання над народом, тоді як Артемовський дав широкий трагічний образ умовин кріпацького життя. В ідейній сатирі “Пан та собака” у повному світлі блиснув літературний талант Артемовського, що спокійний хід оповідання вмів оживити моментами повними життя й драматизму.

Сила впливу Котляревського на Артемовського виявилася головним чином у стилі.

Для прикладу опис ночі на початку байки “Пан та собака“:

“На землю злізла ніч... Ніде ані шиширхне,
Хібащо декуди крізь сон щонебудь пирхне.

Хоч в око стрель тобі — так темно надворі,

Уклався місяць спать, на небі ні зорі,

От ледви крадькома яка сонлива зірка

З-за хмари вигляє, як миш із-за одвірка.

І небо, і земля — усе одпочива;

Все ніч під чорною запаскою хова.

Крім байки “Пан та собака” Артемовський написав ще інші байки, напр., “Солопій та Хивря, або горох

при дорозі“, „Пліточка“ й інші, до яких теми запозичав у польського байкаря Красіцького, та, йдучи слідом Котляревського, на гумористичний лад перевертав оди римського поета Горация („Г а р а с ь к а“), в яких передавав його думки про марність життя та світову суєту (наприклад, „Пархоме, в щастю не брикай!..“). Пробирав також своїх сил у перекладах балад Гете („Р и б а л к а“) та Міцкевича („Т в а р д о в с ь к и й“) і вмів свої переклади овіяти українським народнім кольоритом, послуговуючись засобами української народньої поетичної творчости, зокрема здібнілими формами. Ось початок поеми „Рибалка“:

Вода шумить!.. вода гуля!..
На березі рибалка молоденький
На поплавець глядить і промовля:
„Ловіться, рибки, великі і маленькі“.
Що рибка смик, то серце тьох!
Серденько щось рибалочці віщує:
Чи то тугу, чи то переполох
Чи то коханнячко? Не зна він, а сумує.
Сумує він, аж ось реве!
Аж ось гуде — і хвиля утікає!
Аж гульк! — з води дівчинонька пливе,
І косу сісує і бровами моргає...

Є ще в поетичній спадщині Артемовського деякі поезії, що своїм панегірично-сервілістичним тоном справляють прикре враження і обнижують узагалі його становище в літературі. Є це його вірші, в яких він то просить царя наділити його орденом, то висловлює свій неспокій, що „звізда“ не приходить, то радіє, коли її отримує. Вони характеризують Артемовського, як людину, що в своїй службовій кар’єрі знаходить найвищу мету.

В українській літературі здобув собі Артемовський-Гулак ім’я суспільною сатирою „Пан та собака“.

Громадська сатира Євгена Гребінки. Проти хиб та недомагань тогочасного громадського життя виступив також у своїх байках Євген Гребінка. Гребінка, подібно як Котляревський, походив із небагатої дворянської родини, що жила під Пирятином на Полтавщині. Народився в 1812 році. Принаду й красу рідної околиці звеличав в альманаху „Л а с т і в к а“ (1841. р.), в якому помістив твори найвизначніших сучасних йому письменників, м. ін., деякі поезії Тараса Шевченка. У передмові до „Ластівки“ писав він із захоп-

ленням: "Уже я так думаю, що нема на світі кращого місця, як полтавська губернія. І степи, і ліси, і сади, і байраки, і шуки, і карасі, і вишні, і черешні, і всякі напитки, і воли, і добрі коні, і добрі люди — усе є, усього, багацько. А тих, мовляв, дівчат та молодичь!.. Одну списав покійничок Котляревський та увесь світ звеселив..." Вчився Гребінка в Ніжинській гімназії разом із пізнішим українським письменником Олександром Атаназієвим Ч у ж б и н с ь к и м, автором збірничка ніжних поезій п. н. "Що було на серці". Після закінчення гімназії служив у війську, потім учив у військових школах. Помер 1848. р. Гарну пам'ять залишив Гребінка по собі тим, що був одним із щирих опікунів Тараса Шевченка, коли цей як кріпак жив у Петербурзі.

Гребінка писав українською і московською мовами. Першим його твором був переклад поеми Пушкіна п. н. "П о л т а в а". З творів, які писав московською мовою, широко відома повість "Ч а й к о в с ь к и й", яку на українську мову переклав Ксенофонт Климкович. Одначе, найціннішим його твором є "П р и к а з к и", то є байки, що вийшли друком у Петербурзі 1834. р. Є їх 27.

Байка — це окрема форма людської думки. Повстає вона тоді, коли письменник із різних причин не може, чи не хоче просто висловлювати своїх думок, а вбирає їх у форму алегорії. Вигідною формою байки радо користуються письменники в час, коли обставини політичного життя, чи громадські умовини не дозволяють їм говорити ясно. Тоді під формою алегорії, користуючись одним образом, напр., із життя звірів, підсувають інший образ, — примушують до пригадування над відносинами між людьми, відкривають очі на хиби суспільства, громади, чи одиниць. Часто користуються з готових байок в інших літературах, нагинаючи їх тільки в подробицях до обставин власного життя. І саме в тому вмінні прикласти чужий сюжет (теми байок у більшій частині є інтернаціональним добром) до обставин власного національного життя — і ціна байки. З того погляду байки Гребінки мають велику стійність. Хоч автор нераз брав теми і образи в давнього латинського поета Федра і в російського байкаря Крилова, одначе завжди вмів зручно, гарно й доцільно зв'язати їх провідною думкою та формою з укра-

їнським життям та надати їм виразний український національний кольорит.

У приказці "Ячмінь" автор передає розмову батька з сином, що вийшли в поле. Син питається батька, чому одні колоски ячменю стоять просто, інші схилилися вділ. Батько вияснює, що колоски, які гнуться вгору, є пусті, натомість ті, що схилилися, повні зерна. Син розуміє вже, чому вгору дметься волосний писар Онисько Харчовитий. Але батько радить синові замовчати, бо почують, і буде битий. У тій байці виступає автор проти гордих неуків. Виводячи постаті українських селян, уживаючи відповідних порівнянь (колоски гнуться, мов неграмотні селяни перед великим паном, мов козаки на стійці перед вартовим), натякаючи на типову постать волосного писаря, автор умів надати приказці своєрідний народний кольорит. Гостру критику російського царського судівництва криє у собі байка "Ведмежий суд", у якій автор ударив на несправедливих суддів-хабарників і на донощиків. Лисичка подала в суд бумагу, що бачила, як віл пив брагу, їв сіно, овес і сіль. Суддею був медвідь, вовки були підсудками. Тому, що віл був ситенький, видали вони присуд, щоб його розчетвертувати суддям по рівній частині, лисиці ж віддати ратиці.

У приказці "Мірошник" говорить Гребінка про людей що беруться за діло, яке їм не під силу. Цю думку проводить так, що розказує про мельника, який безтурботно й щасливо жив собі, маючи невеличкий млинок на малій річці. На лихо, побачив раз мельник великі млини на ріках Сеймі та Десні й забажав собі, щоб і його річка стала такою великою. Став молитися, постити, наймати молебні — і Бог вислухав його молитви. Знялася раз буря, впали дощі і річка заграла водою, запилася, зашуміла й знесла млинок... І знов умів Гребінка надати цій приказці сильний та виразний український кольорит, описуючи рідні краєвиди, життя мірошника, його поведінку.

Такий самий характер і інших його приказок. Звернувся в них Гребінка проти неправди суспільного життя, визиску чужої праці ("Будяк та конопляночка"), проти народнього відступництва ("Гай та сокири"), проти наклепників ("Сонце та хмари"), та проти вітрогонів — легкодухів, що хмарою обсідають дім багатого приятеля, розносять увесь його маєток, а потім його самого в біді покидають ("Воробці та вишня"). При тім умів скрізь сполучити ідейну сатиру з гарною мистецькою формою.

Влучно схарактеризував його приказки П. Куліш словами: "Гребінка, пишучи приказки, малює нам тут же наші села, поля й степи свіжими та непозиченими фарбами. Коли

сміється він, — то прислухайтесь — тут же крізь сміх почувете якийсь сум; коли ж справді сумує, то слово його процвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи, жартівливі вони та якось і сумовиті, як наші селяни, шуткуючи, ці приказки займають душу зглибока“.

Харківський гурток. Євген Гребінка стояв у близьких взаєминах із письменниками харківської громади, які своєю працею оживили в перших десятиліттях XIX. в. літературне та наукове життя на Україні. В 20-их і 30-их роках минулого століття в Харкові згуртувалося багато інтелектуальних сил, що визначилися в різних ділянках наукового й літературного життя, даючи початок українській етнографії, мовознавству, витворюючи українську прозу та розвиваючи байку. Стояли вони в близьких літературних взаєминах із польськими та московськими письменниками, познайомилися з новими здобутками західньо-європейської науки й з новими напрямками в літературі. Нема сумніву, що велику роль в згуртуванні цих наукових сил відіграв Харківський університет. Звернув він очі українців на Захід і велів їм нові західньо-європейські галузі науки й письменства перещеплювати на українському ґрунті.

Так повстали початки української етнографії та початки української філології. В тих часах на Заході Європи розвиток етнографії поступив уже великим кроком уперед. Перші етнографічні праці появилися в Англії, де Персі (Percy) видав у половині XVIII. ст. староанглійські балади, а Джемс Мекферсон (Macpherson) у 1762. р. збірку пісень, як пісні шотландського народнього барда Осіяна. За прикладом англійських дослідників пішли в Німеччині Бодмер, Брайтінгер, Гердер, Гете, Грімми. З кінцем XVIII. і з початком XIX. в. також у слов'янському світі появляються перші етнографічні збірки. Так у Росії видає Чулков казки (1790. р.), в Сербії Вук Стефанович Караджіч збирає сербські народні пісні, в Чехії на полі етнографії кладе заслуги Франц Челяковський збіркою народніх пісень (1822-1827. років), у Польщі Адам Чарноцький (Зоріян Даоленга Ходаковський) закликає земляків до збирання народніх пісень, народніх переказів; до вивчення народнього побуту. Добут-

ками довголітніх своїх дослідів на полі слов'янської етнографії ділиться з ширшими колами в розвідці "O słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem" (1818 r.). Всі названі праці з ділянки етнографії та фольклору обмежувалися покищо тільки точним описом різних сторінок народного життя, чи подавали вірні записи народних пісень, казок, переказів тощо. Лише з бігом часу стали вони основою до глибоких студій над життям народу та його творчістю. Замилування до етнографічних дослідів захопило також українців. Вже про Котляревського відомо нам, що він пильно приглядався до народного життя, записував народні пісні, приказки і в своїх творах, зокрема в "Енеїді", вмістив стільки, етнографічного матеріалу, стільки розсипав подробиць, схоплених із обсервації народного побуту, що все те дало основу деяким дослідникам його творчості назвати його першим українським етнографом.

Одначе, першу збірку українських народних пісень видав князь Микола Цертелєв у 1819. р. (Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней"). Свое захоплення красою українських пісень та силою почування, що з них промовляє, висловив Цертелєв в окремій розвідці російською мовою, в якій порівняв їх з піснями Осіяна та Гомера. Збірка Цертелєва викликала появу нових збірок народних пісень: Михайла Максимовича (вийшли в рр. 1827, 1834, 1949) і Ізмаїла Срезневського. Останній, хоч із московського роду, живучи на Україні, став гарячим ентузіастом української старовини й в рр. 1833-38. видав "Запорозьку старину" в шістьох частинах. Ізмаїл Срезневський був також завзятим оборонцем прав української мови до самостійного літературного життя. В одній із своїх наукових розвідок ("Взглядъ на памятники украинской народной словесности") висловив думку, що українська мова — окрема, самостійна мова, що не уступає місця чеській багатством вислову, польській у живописності, сербській у милозвучності.

Другою ділянкою наукових зацікавлень деяких письменників харківського гуртка було мовознавство. Початок буйного розвитку філології в Західній Європі в XIX. столітті поклав німецький учений Франц Боп (Ворр), що своєю порівняльною граматикую індо-європейських мов,

звернув філологічні дослідження на нові шляхи. Показуючи спорідненість індо-європейських мов, дав він спонуку до живіших студій на полі лінгвістики не лише в Німеччині, але й серед слов'янських народів. У добу відродження слов'янських націй, у часи, коли вони одна за другою зривалися до окремого національного життя, слов'янські учені намагалися також своїми філологічними працями довести права поодиноких слов'янських мов на самостійне життя. І це було однією з причин живішого розвитку філологічних наук серед слов'янських народів. Чехи Осип Дубровський, Осип Юнгман, Павло Шафарик, серб Вук Караджіч, словінець Вартоломей Копітар, росіянин Олександр Востоков кладуть основи для розвитку слов'янських мов та літератур. В оту пору гарячкових змагань над оживленням слов'янської філології і над розбудженням слов'янських націй виходить перша граматики української мови Олександра Павловського у Петербурзі 1818. р. ("Грамматика малоросійського нарѣчія") Виданням своєї граматики Павловський намагався довести придатність української мови до літературного життя.

Квітка-Основ'яненко. До письменників харківської громади належав також творець новітньої української повісти Григорій Квітка-Основ'яненко (1788-1843.). Народився в селі Основі, близько Харкова — звідси й його псевдонім. Походив із поміщицького роду. Його батько був власником села Основі. В житті Квітки-Основ'яненка було багато подій, що відбилися у його літературній творчості. Перша така подія сталася в його дитячих роках. П'ятилітнім хлопчиною, тяжко недужий на очі, поїхав він із матір'ю на прощу до Озерянського монастиря і тут несподівано прозрів. Це дивне, несподіване одужання, саме в церкві, в час молитви, наповнило його душу глибокими релігійними почуваннями, яким дав вислів у своїх повістях. Під впливом сильного релігійного настрою думав уже на дванадцятому році життя вступити до монастиря, на що батьки не дали своєї згоди. Вчився Квітка дома і в монастирській школі. На п'ятнадцятому році життя записав його батько до війська, однак хлопець жив дома, виїжджаючи тільки часом до старшого на бенкет, чи з поклоном.

Безсумнівний вплив на світогляд письменника, на вироблення його етичних поглядів мала знайомість із постаттю, та філософією Сковороди, який гостив у його батьківському домі. Вкінці Квітка таки здійснив свій намір і на 23-у році життя, не без впливу свого дядька, що був настоятелем Курязького монастиря, вступив у цей монастир і жив у ньому близько чотирьох років простим послушником. Після залишення монастиря Квітка жив у Харкові, де його захопило товариське та громадське життя. Стояв близько до журналів "Харківський Демокрит" і "Український Вісник", уміщував у них свої вірші, альбомного характеру і веселі фейлетони під псевдонімом Талалея Повінухіна московською мовою, брав активну участь у театральних виставах, виступаючи в комічних ролях, був директором театру, потім опікуном інституту, в якому виховувалися дворянські дочки. За наставницею цього інституту, Анною Вульф, він одружився.

Останні роки життя провів в Основі, втішаючись тихим подружнім щастям. Його дружина, начитана в тогочасній сентиментальній літературі, брала живу участь у його творчій праці, піддавала йому теми та радила йому писати в такому сентиментальному тоні, який їй саме припав до вподоби.

"Салдатський патрет". У перших літературних творах пішов Квітка слідом Котляревського. Форму травестії в крайньо гумористичному бурлескному стилі має одно з перших його оповідань: "Салдатський патрет" (1833 року), для якого тему взяв Квітка з двох греко-латинських, анекдотів. У першому з цих анекдотів маляр Зевксіс так вірно вмів змалювати китягу винограду, що птиці зліталися до його образу. Квітка в своєму оповіданні вивів замість Зевксіса маляра Кузьму Трохимовича, що знов так вірно вмів змалювати салдата, що не тільки горобцеві, а й чоловікові був страшний. "Як задивишся на нього, так і бачиться: вже й ворухиться й усом морга, і очима поводить, і руками дьоргає, і ногами дрига... — от побіжить, от битиме". Щоб переконатися, чи вартий чого його образ, виставив Кузьма Трохимович його на ярмарку в Лицях і запевнився, що добре намалював салдата, коли й Охрім Супоня, і молодичка Явдоха Колупайчиха, і дівчина Домаха прийняли його

портрет за живу людину. Вкінці підійшов до образу гурт парубків. Між ними був швець Терешко. Терешко скинув шапку і вклонився салдаатові. Коли товариші підняли його на глум, Терешко став ляяти маляра, що не змалював чобіт як слід. По відході парубків Кузьма Трохимович скоро перемалював чоботи. Коли Терешко те помітив, проходячи другий раз коло салдата, сказав до товаришів із самопевною хвалюбою:

"Чоботи тепер, як я навчив, та мундир не туди дивиться".

"А зась — крикнув розлючений Кузьма —

"швець знай своє ремесло, а у краецтво не мішайся!".

Кінцева частина оповідання Квітки — це саме травестія другого латинського анекдоту про маляра Апеллеса, що ображений несправедливою критикою шевця крикнув: "Не далі чобота, шевчику" ("Ne sutor ultra crepidam").

Є в Квітки й інші оповідання такого самого гумористичного характеру, що й "Салдатський патрет", як "Пархімове снідання", "Підбрехач", "На пушання як зав'язано", "Купований розум", тільки сперті вони вже не на чужих, а на українських народніх оповіданнях. Так, наприклад, в основу оповідання "Пархімове снідання" ліг народній анекдот про дурного чоловіка, що накупив собі на снідання хрону, в основу "Підбрехач-а" — переказ про немудрого старосту, що, вихваляючи жениха, перебільшив не тільки його гарні прикмети, але і його хиби; в основу "Купованого розуму" — народній переказ про школяра, що скільки не їздив по чужих країнах, нічого більше, крім сорому, не придбав. Скрізь відбився в них вплив Котляревського, від якого не могли, зрештою, звільнитися й інші письменники, як Артемовський, Гребінка, Стороженко, Руданський, Нечуй-Левицький ("Б а б а П а р а с к а т а б а б а П а л а ж к а") в своїх літературних писаннях, листах ("п и с у л ь к а х"), передмовах, коли намагалися зблизити й знизити свій стиль до стилю простолюддя, не згадуючи вже про представників "котляревщини" в її від'ємному розумінні. Щодо оповідання "Салдатський патрет", то Квітка мав у ньому і серйознішу думку. Письменник хотів звернути увагу російських критиків, щоб пильну-

вали свого діла, своєї літератури й не бралися за оцінку українських творів.

Але є ще в Квітки оповідання іншого характеру, з іншим підходом до народнього побуту, з ідеалізацією постатей, із іншим стилем писання. До кращих належать: "Маруся", "Сердечна Оксана", "Перекоти поле", "Козир-дівка", "Щира любов". Крім повістей (українською мовою є їх 17), писав Квітка драматичні твори (драма "Щира любов", комедія "Сватання на Гончарівці").

Квітчина "Маруся". Життєві переживання Квітки-Осно-в'яненка відбилися в його душі г л и б о к и м р е л і г і й н и м н а с т р о є м, якому дав він вираз передусім у повісті "Маруся". Основою цієї повісти є зворушливе кохання гарної, ніжної сільської дівчини, що має стати дружиною розумного й меткого, хоч бідного парубка Василя, який також покохав дівчину всією душею. Батько Марусі не хоче згодитися на подружжя, бо перед Василем ще військова служба. "Як прийде набір", — говорить він Василеві — "то тобі лоба забриють, бо ти сирота... А що тоді буде з Марусею, — ні жінка, ні удова, звісно, як салдаток шанують..." Тільки тоді, коли Василь за власні, зароблені гроші може найняти за себе найомщика, погоджується. Вже й ладяться до весілля. Але щастя молодим не судилося. Маруся простуджується в лісі й умирає. Коли Василь після подорожі повертається, замість весілля знаходить похорон. У тяжкому горю по втраті єдиної доньки Наум Дріг та його дружина Настя знаходять полегшення в думці про Божу волю. Справляють величаві похорони, опис яких заповнює велику частину повісти. Василь після смерті Марусі шукає захисту в манастирі, де скоро кінчає життя, як о. Венедикт.

Християнсько-релігійний світогляд Квітки знайшов у повісті "Маруся" вираз у головній думці, що не треба на світі ні до чого над міру прив'язуватися ("пристращатися"), "не то, щоб до якої веші, а то хочби й до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелів і других". "Перше всього — проповідує далі автор — подумаймо, чи ми ж на цьому світі вічні?" Ціле даліше оповідання про долю Марусі є неначе прикладом та доказом на підкріплення тієї думки, яку автор висловив у вступі, що нема на цьому сві-

ті тривкого щастя. Автор немов перебрав на себе роль проповідника, який велить людям із тихою резигнацією приймати Божі допущення.

Християнсько-релігійний настрій Квітки його охота моралізувати в душі християнсько-релігійного світогляду пробивається також у характеристиці поодиноких постатей, що немов мають завдання служити зразком християнських чеснот та християнського життя. Всі вони побожні, пильно ходять до церкви, моляться гаряче, з тихою покорою покладаються на Божу волю. Такий був Наум Дріт, "батькові й матері слухняний, старшим себе покірний, між товаришами друзяка, ні пів слова не збрехав, не впивався і п'яниць не терпів, з ледачими не водився; а до церкви, то хоть би і маленький празник, тільки піп у дзвін, — він уже й там; свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і прийметься за діло. Коли почує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть..." Такою була і його жінка Настя, "добра, роботяща, хазяйна, слухняна", такою була Маруся, в якій зовнішня врода поєднувалася з такими чеснотами, як: побожність, слухняність, дівоча соромливість, глибина почування, таким був і Василь: трудящий, товариський і чесний (... "я зрадувався, почувши, — говорить він, — що більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лінуючись робити").

Крім цього засадничого настрою є в повісті позначки нового, модного тодішнього літературного напрямку, сентименталізму, що його зарепрезентували такі імена в європейському письменстві, як Річардсон, Стерн, Руссо. Кидається він у вічі і в виборі самої теми, в її висвітленні та в характеристиці поодиноких постатей, зокрема у вдачі Василя, якого сила почування й сила одчаю веде в монастир.

Хоч у повісті "Маруся" Квітка занадто впав у сентиментальний тон, все ж таки ця повість має велике значення. Вартість її в тому, що вона один із перших творів не тільки в українській, але взагалі в європейській літературі, в якому автор із щирою, глибокою прихильністю поставився до життя простолюття, вмючи відшукати в душах селян стільки гарних прикмет, стільки ніжних почувань. Повість "Маруся" появилася як наслідок пильної, вдумливої обсервації

з боку її автора, що з замилюванням етнографа дав образ українського села, описуючи народній одяг, хатню обстанову, народні звичаї Великодня, сватання, заручин, похоронів.

Ось образ Великоднього сніданку:

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї скраю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки конці стола. От перехрестившись Наум і прочитавши тричі "Христос воскрес з мертвих", зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покоштувавши її беріжно, щоб крихоть не розсипати під стіл, усяк перехрестився і сказав: Спасибі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!" Тут вже прийнялися за печене: поїли баранця, поросятини, а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидають у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали, і крашанок облупили і порізували на тарілочки. От сее скінчивши, Маруся усе прибрала, із стола теж беріжно змела і усі крихти і кісточки і лушпиння з яєць повкидала у піч, та тоді вже стала подавати страву (і т. д.)...

Або уривок із сцени сватання:

Свати говорять законні речі: "Старший староста й каже: "Ми люди німецькі, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удаліі молодці. Раз дома, в нашій землі — випала пороша. Я й кажу товаришу: "Чого нам дивитись на таку шквирю (метелицю), ходім шукать усякого звірю" — і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь. (А Василь устав та й кланяється, бо се про його говорили). От послі зустрічі він і говорить нам такіі речі: "Ей, ви, ловці, добрі молодці! Услужіте мені службу, покажіте дружбу. Ось якраз попалась мені лисиця, або кунія, а трохи чи не красна дівиця. Їсти, пити не бажаю, достать її бажаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирду хліба. Пійшли ми по слідам, по всім городам. Перший слід пішов у Німеччину, а далі в Туреччину, ходимо — шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли. От і кажемо князю: "Не тільки звіря в полі що кунія: пошукаємо деінде, знайдеться і красная дівиця". Так наш князь затявся, при своїй думці зоставсь. "Скільки — каже — по світу не гуляв, а такої куніці, ніби красної дівиці не видав". От ми все по сліду йшли, та і в село — як зветься, не знаємо — прийшли. Тут і знов пала пороша. Ми ловці-молодці давай слідить; сьогодні рано встали і зразу на слід напали. Пійшов наш звір та до вас у двір, а з двора до хати, тепер бажаємо його піймати. Певно вже наша кунія — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куніцю, вашу красную дівицю. Чи віддасте, чи нехай підросте?.."

Сентименталізм, якому автор віддав данину в "Марусі",

ще з більшою силою виступає в повісті "Щ и р а л ю б о в", у якій автор розповів про кохання сільської красуні Галочки та московського офіцера Зоріна. Сила захоплення вродою Галочки була в нього така велика, що він, не зважаючи на все, хотів із нею одружитися. Тільки ж не хотіла Галочка йому в'язати світу. Подібно, як у "Марусі" моралізаторську тенденцію має Квітка в оповіданні "П е р е к о т и п о л е".

Провідною думкою в ньому є думка, що ніщо перед Богом не скриється, що всякий злочин мусить бути належно покараний. Гарно описав Квітка бурю в природі та її великий вплив на душу злочинця. В одному селі жили Денис Лискотун і Трохим, син убогої вдови. Меткий Денис давав собі раду в світі, натомість незарадний Трохим тяжко бідував із жінкою й дітьми. Трохимова мати не раз указувала на Дениса, що заробляв багато грошей, не знаючи про те, що Денис крутою дорогою доходить до багатства. Раз коло Пречистої вибрався Трохим у губерніяльне місто й найнявся на час ярмарку на службу в якогось купця. Тут зустрівся з Денисом, що вдавав бідного, щоб одержати більшу платню в купця. Денис змовився з циганами, щоб обікрасти купця, але це йому не вдається, бо Трохим зауважив, що Денис не позамикав замків і повідомив про те купця. Зłodіїв разом із Денисом зловили й замкнули в тюрмі. Як скінчився ярмарок, купець нагородив щедро Трохима. З радістю поспішав він додому, щоб принести заробіток убогій рідні. В дорозі догнав його Денис, що якимось звільнився з тюрми. Обох захопила буря в лісі. В міру, як вона кріпшала, ріс і кріпшав духовий неспокій Дениса. Коли буря стала шаліти з найбільшою силою, коли громи стали вдаряти в найближчі дерева, неспокій Денисів зріс до божевілья і він, не тямлячи себе, виявив Трохимові всі свої злочини, між ними й те, що вбив жебрака. Лише як утихла буря, відзискав Денис рівновагу духа та разом із тим свідомість, що в тривозі зрадив себе. З ляку, щоб Трохим не виявив його злочинів, він убив його. Вмираючи в чистому полі, Трохим послався на свідка своєї неповинної смерті, на бур'ян-перекотиполе, що його вітер саме надніс. Це перекотиполе й виявило злочинця в час слідства, коли малий синок Трохима почав ним гратися й показувати Денисові. Денис не міг затримати рівноваги й до всього признався.

В оповіданні дуже вдало вмів Квітка провести паралелю між бурею в природі й у людській душі, томленій докорами совісті. Тема оповідання подібна до теми в баладі Шіллера "Die Kraniche der Ibykus".

"Сердешна Оксана". Другий, — поруч "Марусі", — твір Гр. Квітки-Основ'яненка, в якому в повній силі заяснів літературний талант письменника, — це "С е р д е ш н а О к с а н а". Тема оповідання така ж, як у Шевченковій "Катерині". Розповів у ньому Квітка про долю сільської дівчини, красуні на все село, Оксани, якої молодість і велику вроду

занапастив російський капітан, одуривши її і підвівши. В "Сердешній Оксані" більша, як у "Марусі" правда життя в розвиненні самої теми, хоч стилістичні засоби подібні, як у "Марусі". Оксана в нього... "як зірочка вечірня меж усіми зірками; як утітка по воді пливе та вихиляється, та головою поводить, та веселенько на усіх погляда; а як заведе пісеньок, ...так як та сопілочка або тихесенький дзвоник". Її душа чиста в думках і мріях, яка не знає, що то життєва погань, відзеркалюється в таких її словах: "Вербочко густенька! — розпусти своє листячко ще густіш; покрий нас, як з милим зійдемося під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто!.. Вже я увечорі питаюсь, як мій миленький капітанчик дума, коли має по мене старостів посилати..."

Поступок капітана, що своєю брутальністю ломить життя тієї ніжної, мрійливої дівчини, користаючи з її життєвої несвідомости, набирає тим більше характеру великого злочину, злочину, що знеславлює кожного мужчину. В наслідок Квітки, повному живого, щирого спочуття до долі Оксани ("серце болить розказуючи, як то страждала наша сердешна Оксана і що терпіла від капітана, злого чоловіка...") малюнок набирає ще значення протесту українського письменника проти поведінки російських офіцерів з українськими дівчатами.

Село в повістях Квітки. У своїх українських повістях та оповіданнях намагався Квітка-Основ'яненко дати образ українського села та образ його життя. До опису підходив, як етнограф, що бажає приглянутися докладно до побуту, прослідити народні звичаї і зрозуміти народню душу. З такого етнографічного становища і відтворив він українське село, ідеалізуючи інколи постаті, ідеалізуючи побут, натомість відвернув очі від соціальних обставин життя у тому селі. Ніде в його повістях не знайдемо не то протесту, але навіть натяку на соціальне поневолення народу, на турботи й злидні його щоденного життя. Причина того в його походженні, може також у тому, що в його околицях кріпащина не мала гострих форм. Квітка зріс серед повних достатків панського життя і вповні погоджувався з ладом, який тоді панував у Росії. В наслідок цього образ села, який дав Квітка в ряді оповідань — односторонній, вірний тільки з

етнографічного боку, невірний із соціального. Квітка творив ідилії селянського життя, хоч таких ідилій на ділі не було.

В якому ідеальному світі уявляв собі Квітка життя селян у царській Росії, доказом його оповідання "Добре роби, добре буде". Вистачить їти добрим, чесним шляхом, щоб зажити в щасті. В голодний рік Тихон Брус видавав усі свої гроші, продавав худобу, одержував і скуповував збіжжя в околицях, де був урожай, щоб роздати його бідним у час нещастя. Хоч лаяла його жінка, хоч нарікали ті, що за великі гроші продавали хліб, він не уставав у доброму ділі. За це й не минула його нагорода. Цар, дізнавшись про діло Тихона Бруса, велів йому повернути всі його гроші й наділив медаллю.

Характеристика оповідань Квітки. Характер оповідань Квітки не скрізь однаковий. Є в нього оповідання з гумористичним забарвленням, в яких посміхався — що правда, без злоби — з людських хиб, є оповідання з сентиментальним забарвленням, як от "Маруся", "Щира любов", "Козир-дівка", є й такі, в яких Квітка глибше глянув у правдиве життя і те дійсне життя відтворив із більшою правдою малюнку, з більшим реалізмом.

В оповіданні "Козир-дівка" Івга йде до губернатора боронити судженого Левка, якого несправедливо запроторив у тюрму волосний писар.

Інші оповідання, як "Конотопська відьма", "Мертвецький великдень", "От тобі скарб" побудував Квітка на народніх віруваннях у відьми, у чортів і опирів. Ці оповідання із світу народньої фантастики — це несміливі покищо кроки на шляху нового літературного напрямку — романтизму. Також стиль оповідань Квітки не скрізь однаковий. Квітка користувався в своїх оповіданнях двома стилями: вищим, коли говорив від себе і від поважних своїх постатей, і нижчим, коли говорив від імени другорядних постатей. Тоді наближався, як це робили залюбки інші тогочасні письменники (Артемівський, Гребінка), до стилю оповідань простолюду. Змінював його відповідно до характеру оповідань: з розповідного в проповідний, то знов у гумористично-анекдотичний. Для виправдання своїх стилістичних прийомів часто вводив постать посередню між собою і читачем.

Оповідання "Салдатський патрет" розвиває автор в такому тоні:

"Був собі колись-то якийсь маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма: маляр, то й маляр. І що то був за скульптурний! Та морока його зна, як то гарно малював! Чи ви, братіки, що читаете або слухаете сюю книжечку, думаете, що він так малював собі просто, абияк: що тільки розміша краску, чи то червону, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? Е, ні, тривайте лишень..."

Такий стиль оповідання виправдує автор тим, що хоче "побрехеньку розказати, "як чув її від Панаса Пістряка, а він чув .. ще в школі від самісінького нашого дяка пана Олексія".

Подібно виправдує автор і стиль деяких інших оповідань: "А сюю повість, або казку, та розказував мені покійний Панас Месюра, коли знаєте..." ("К о н о т о п с ь к а в і д ь м а"). Або: Оттак сюю повість розказував мені пан Симејон Джигунівський дяк" ("О т т о б і і с к а р б").

Під впливом "Полтавки". Квітка-Основ'яненко був автором драматичних творів: "С в а т а н н я н а Г о н ч а р і в ц і" і "Щ и р а л ю б о в". На ділянці драматичної творчости двадцятих і тридцятих років минулого століття зразком був Котляревський.

Під значним впливом Котляревського написав Яків Кухаренко оперету п. н. "Ч о р н о м о р с ь к и й п о б у т" (1836. р.), що темою, постатями й загальним настроєм дуже живо нагадує свій первовзір. Яків Кухаренко, отаман кубанського війська, приятель Шевченка, описав у поемі "Х а р к о , З а п о р і з ь к и й К о ш о в и й" початки української колонізації — на Кубані. Також у "Чорноморському побуті" переніс акцію в часи, коли останки Січового козацтва дали початок чорноморському війську.

Идучи слідом Котляревського, що в "Полтавці" зобразив кохання Петра й Наталки, дав Кухаренко в своїй опереті образ кохання Марусі та козака Івана Прудкого, що виїхав воювати з черкесами. В часі відсутности Івана посватала мати Марусі, вдова Драбиниха, свою доньку за багатого козака Харка Кабицю. Але приятелі Івана Прудкого не дали йому зробити кривди. Хрещений батько Івана, Тупиця, заявив Драбинисі, що весь свій маєток призначає своєму хрещеникові. Тим зворушив остаточно Драбиниху, яка в додаток ще дізналася про прогріх Кабиці супроти дівчини Килини. Оперета закінчується поворотом козаків, із якими разом вертається Іван Прудкий.

Наслідкуванням "Полтавки" була також оперета С т е п а

на Писаревського "Купала на Івана", відома в галицькій переробці під заголовком "Весілля, або за цигана Шмагайла нема розумнішого". Героями в опереті є Іван Коваленко та Любка Мирошниківна, що на дорозі свого кохання так само зустрічають різні перепони. Закоханим молодят при повній їх безрадності помагає циган Шмагайло, беручи акцію в свої руки та щасливо її розв'язуючи на користь молодят. Коли дядько Любки, Пацько Шереперя, хоче віддати її за Юрка Паливоду, циган Шмагайло нівечить його намір тим, що разом із своїм товариством у постатях відьом та вовкулаків лякає Юрка та примушує відректися Любки.

Соціальна нерівність між залюбленими лягла також в основу анонімової оперети п. н. "Любка, або сватання в селі Рихмах", якої авторство дехто навіть приписував Котляревському. Перешкодою на дорозі кохання багатого парубка Грицька Рихмана та гарної Любки, доньки вбогої вдовиці, є дід Гриця, що хоче за внука посватати багачку. Але і тут колізія розв'язується, хоч і не дуже дотепно, але щасливо для молодих. "Любка" написана віршем. У всіх названих драматичних творах молоді щасливо поборюють всякі перешкоди, що стоять на шляху їхнього кохання своєю чеснотою, чи за допомогою хитроців приятелів і їх чисте, безкорисне кохання закінчується тріумфом. Така тематика й таке висвітлення є основною прикметою драматичних творів у модному тодішньому сентиментальному тоні.

12. НА КРИЛАХ РОМАНТИЗМУ

Романтизм. Вже сентименталізм, як звертання до людських почувань, був деяким відрухом проти псевдоклясицизму, що, як літературний напрям, всевладно панував в європейських літературах при кінці XVIII. в. Псевдоклясицизм (ложний клясицизм) далекий був від світу людських почувань та світу уяви, признаючи гарним тільки те, що є природне, що дасться збагнути розумом. За законами головних теоретиків псевдоклясицизму письменники мали зв'язані руки рядом правил, що відносилися і до вибору тем і їх висвітлення, і до літературної форми. Їх мусіли точно до-

держуватися. Нарешті прийшов час, коли втерті, сухі, приписові форми, — хоч не раз дуже блискучі, зразкові — надокучили. Від творів письменників, що писали в псевдоклясичному дусі віяло холодом і штучністю. Люди стали домагатися чогось нового, чогось, що схвилювало б їх душу, що ворушило б почування та побуджувало уяву. Такий гарний світ глибоких людських почувань, буйний світ фантазії таївся в народніх піснях, казках, віруваннях. Тимто цей відрух проти псевдоклясицизму схилив письменників звернутися до народу. Але народнього життя та народнього світогляду ніхто ще не прослідив; тому й реакція проти псевдоклясицизму витворила найперше штучні сентиментальні повісті, "пастуші" романи, де постаті з-під селянської стріхи говорили таким стилем, якби засвоїли собі його в панських сальонах. Виявилася, отже, потреба пізнати народне життя докладно, всебічно, зійти до народу, познайомитися із світом його уяви та тільки тоді відтворювати це життя. Ця потреба привела до пробудження етнографічних дослідів. Етнографія, як наука, допомагала розвитку нового літературного напрямку, що, відомий під назвою романтизму, був відрухом проти псевдоклясицизму, відрухом не тільки в країну почувань, але також у країну уяви. Романтизм поривав із давніми приписами й давніми формами, пускав крила творчої уяви у вільний льот.

Назва "романтизм" вийшла звідти, що поети романтики, шукаючи нових тем, нових мотивів, часто зверталися за ними до народньої фантастики романських народів, до їх пісень, казок і вірувань. У понятті романтизму крилося розуміння чогось таємного, що не все дається розумом збагнути й розумом вяснити (сни, ворожби, передчуття, чари). Такого саме поетичного матеріялу було багато в народній творчості і до неї горнулися поети романтики, коли будували свої прекрасні поетичні твори: Гете — поему "Erlkönig", Міцкевич "Switeziank-y", Шевченко — "Тополю".

З уваги на те, що поети окремих народів зверталися до усної творчості свого народу, проявилися також і в письменстві індивідуальні прикмети окремих націй, які в добу Наполеонських воєн пробуджувалися до самостійного національного життя і тому підкреслювали питомі риси своєї

національності. Романтичний напрямок буревієм перейшов Європу, розворушив уми великих творчих талантів та знайшов вислів у творах Байрона, Гердера, Гете, Шіллера, Міцкевича, Жуковського, Пушкіна, Лермонтова.

Пісенна скарбниця. Зацікавлення народньою творчістю, як один із виявів загального звертання до життя народу, викликало появу перших українських етнографічних збірників, що відкрили людям очі на скарби української усної творчості. В міру того, як появлялися щораз нові етнографічні праці, розкривалися щораз цінніші перлини поезії, щораз більші багатства мови в українських піснях. Передусім ударяло дослідників багатство форм пісенної творчості. Виявилось, що пісня — це частина духового життя українця, що вона його щира й вірна товаришка, яка не покидає його ні в дні радості, ні в дні смутку, яка крок за кроком слідкує за ним від його дитинства до його старості. З піснею на устах не тільки святкує він усі свята, не тільки прикрашує ними всі обряди; нею славить воєнні перемоги, нею потішає себе в хвилинах народніх невдач (історичні пісні). Кожне своє глибше переживання передає — пісні.

Релігійні почування знайшли вислів у релігійних (ліричних) піснях; тяжка праця на своєму полі — з власної волі — в обжинкових та косарських піснях; ще тяжча праця по неволі на панських ланах — у кріпацьких; довгі дні на мандрівках за прожитком — у чумацьких та бурлацьких; туга за ріднею, за рідною землею на чужині — в жовнірських, рекрутських; радість та смутки кохання, примхи злої свекрухи, гірке життя за нелюбом, краса ясного ранку, зоряної ночі — в коломийках; великий смуток по втраті найдорожчих осіб — в похоронних голосіннях, — словом: усе, що складається на духове життя людини, знайшло вираз у народніх піснях. Цей вираз такий багатий, такий різномірний, такий часом цікавий, помисловий, оригінальний, поетичний, що, очевидно, захоплював людей, коли вони шукали за новим словом, новою формою. Такі нові форми вислову знайшли вони в народніх піснях, напр. у т. зв. паралелізмі, коли образів з природи відповідає для порівняння, чи протиставлення образ людських переживань, при чому часто обидва образи розвиваються. Мистецьку цінність народніх пі-

сень бачили вони також у їх образності, символіці (зозуля — сум, самотність; червона калина — дівчина; дуб, явір — парубок; хмари — злі люди, вороги, тяжкі переживання), в оригінальних, загально прийнятих епітетах, що постійно повторюються (зелений явір, буйний вітер, чисте поле, карі очі, бистра річка...), в пестливих, здрібнених словах та в архаїзмах мови ("сив", "ясен", "молод"). Умів тими цінностями скористуватися автор "Слова о полку", коли свою поему овіяв подувом народньої пісні. Красу й силу народніх пісень високо цинив Тарас Шевченко, що з захопленням писав: "от де, люди, наша слава, слава України". Подібними словами, повними захоплення, звеличав чар народньої пісні Іван Франко, коли в прологу до "Мойсея" на ній також спирав свою віру в "воскресний день народнього повстання", питаючи в свого народу: "Задармо в пісні твоїй лється туга і сміх дзвінкий і жалоці кохання, надій і втіхи світляная смуга?.."

"Українська школа" в польськiм письменствi. Краса української народньої пісні захопила також деяких польських письменників, що писали свої твори на українські теми. Творять вони окрему групу серед польських письменників, що носить назву "української школи". Провівши молоді літа на Україні, виколихані пісню буйних українських нив та широких степів, захоплювалися вони Україною, її природою, її бувальщиною, її багатою народньою поезією, і теми до своїх творів брали з українського життя: побуту, історії, поезії. Оспівували красу української природи, козацькі походи, переспівували народні пісні. Коли сягали до минулих часів України, коли оповідали про сміливі подвиги козацької зброї, залюбки затримувалися на хвилинах боротьби козаків із турками (Богдан Залеський "Czajki", М. Чайковський "Wyprawa na Carogród), на спільних подвигах української і польської зброї, коли козацтво жило в гармонійних взаєминах із польською шляхтою (А. Мальчевський: "Maria"). Польсько-українських конфліктів торкалися тільки побіжно з великою нехиттю (С. Гошинський: "Zamek Kaniowski"). До найвизначніших представників "української школи" в польськiм письменствi належать поети: Богдан Залеський, Антін Мальчевський, Северин Гошинський і по-

вістярі: Михайло Грабовський ("Koliszczyzna i stepy") та Михайло Чайковський. Їх слідами йшло багато інших, з-поміж яких деякі, як Тимко Падура писали навіть українською мовою. Польські поети "української школи" перші стали оспівувати в літературі українські могили, степи, кобзарів, бандуристів та піднесли культ української народньої пісні.

І російських поетів захоплювала краса української природи та минуле України. Вислів такого захоплення дали Рилєєв у поемах "Сповідь Наливайка", "Войнаровський", Кольцов у "Нічліг-у чумаків", Пушкін у поемі "Полтава" і драмі "Русалка".

Представники українського романтизму. Левко Боровиковський. Українськими народніми піснями, їх мотивами й мистецькими засобами користувалися українські поети-романтики т. зв. "харківської школи", що їх дослідники українського романтизму поділяють на три окремі групи, чи генерації. До найстарших романтиків слід приділити Левка Боровиковського, Ізмаїла Срезневського і Опанаса Шпигоцького; до пізніших Амврозія Метлинського та Миколу Костомарова, а до останньої, наймолодшої групи: Олександра Корсуна, Михайла Петренка і Якова Щоголева.

Левко Боровиковський (1806—1889), студент харківського університету, потім учитель гімназії, захоплювався народніми піснями, збирав із замилюванням фольклорний матеріал, що дав йому основу для його власної поетичної творчості. В своїх поетичних творах давав Боровиковський переспіви народніх пісень, казок, приказок. Написав також велику кількість байок. З романтичних творів Боровиковського своїми мотивами найбільш замітні: "Маруся" (на мотив "Свѣтлан-и" Жуковського), "Зимний вечір", "Чорноморець", "Розставання". Значення Боровиковського в тому, що він один із перших в українській літературі дав зразки романтичної лірики. Свої балюди побудував на мотивах народньої поезії. Так в основу поезії "Чорноморець" узяв із народньої пісні мотив смерти козака та туги за ним матері, сестри й дружини. До вбитого козака пригортаються три ластівки: мати, сестра й дружина:

"Де матуся рида,
Там кривава ріка
Протікає до моря глибокого,
Де рідненька сестра,
То вже річка пройшла
І просохла, не влившись до моря.
А де жінка була — і росиці нема
І зів'яла трава край покійного..."

Амврозій Метлинський. Українська народня пісня і твори поетів "української школи" витиснули свій вплив у поетичній творчості Амврозія Метлинського. Метлинський народився на Полтавщині 1814. р. В дитячих його роках старенька його бабуся розказувала йому казки, співала пісні і посіяла в його душі любов до рідної мови й рідного народу. "Вона — каже поет — мене кохала: піснями плекала, рідним словом кормила, рідній мові учила". Вчився в Гадяцькій повітовій школі під керівництвом Михайла Макаровського, автора двох гарних, ніжних тоном — і настроєм поем: "Наталя, або дві долі разом" і "Гарасько або талан в неволі". Після закінчення Харківського університету Метлинський зайняв згодом становище професора російської літератури в тому ж університеті; за цим покликали його до Києва. В домі Метлинського збиралась українська молодь, співала українських народніх пісень, слухала гру й співи бандуристів. Метлинський помер у 1870. р. В 1839. р. видав збірку поезій п. н. "Думки й пісні та ще дещо", в якій виступив під псевдонімом "Амврозій Могила". В 1848 р. видав альманах своїх і чужих писань п. н. "Южныя русскія сборникъ", в 1954. р. збірник українських народніх пісень.

Метлинський — один із найвизначніших представників українського романтизму. Перед Метлинським пробували свої сили в дусі цього нового напрямку — щоправда дуже ще несміливо — Артемовський-Гулак (у перекладах баяд), Квітка-Основ'яненко і Левко Боровиковський. Метлинський пішов далі тим шляхом. У своїх поезіях оспівав він українські степи, високі могили, — свідків минулого, постаї кобзарів-бандуристів, українське козацтво, даючи вислів гарячій любові до України.

В поезії п. н. "Степ" наводить Метлинський розмову батька з сином серед ночі в степу. Як тільки коник заграє, поскаче, сльози виступають у батька в очах. "Чи знаєш, хлопче, — питається він сина, — який степ твій коник топче? Хто тут бився, степом мчався, хто втікав, кого лякався? Чи знаєш, чиї це могили й чому виють тут вовки?" Колись було інакше.

"Колись, мій синку, ми тії могили
Трупом та трупом начиняли;
Колись, мій синку, ми в тії могили
Злих ворогів, було, спати клали..."

Степ у ночі, високі могили, при яких виють вовки, згадки про минуле — все те риси, які надають романтичний характер поетичному творові.

Тужні згадки про минуле України розсипані в його поезіях: "Підземна церква", "Рідна мова", "Спис", "Чарка" і ін. Любов до рідного краю знайшла гарний вислів у "Розмові з покійниками" (надрукована в Харкові 1845. р.), де Метлинський говорить:

"А зі мною... ньєнка розмовляла.
Нєнька, нєнька старєнька, рідна Україна,
І до мене промовляла, мов до сина!
Веселєнька, жалібнєнька сміється, ридає,
А сердєнько до матері так і припадає".

Метлинський бачив, що навіть пам'ять про минуле гине разом із загибіллю співаків-бандуристів, тому і вложив в уста бандуриста слова повні відчаю:

"Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі:
Бо і в мені, і в бандурі вже глас завмирає!
Вже не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає..."

(*"Смерть бандуриста"*)

Загально поезія Метлинського насичена смутком і романтичною тугою.¹ Поет часто лине думкою в минуле, сумує

¹ Романтизм — говорить дослідник української літератури, Дорош-кевич, ідеалізуючи героїчне минуле, будив згадки про ті часи, коли нарід жив самостійним життям, — коли в боротьбі з зовнішніми ворогами виконувалася його індивідуальність його єдина воля, і сягаючи духовним зором у те колишнє, романтики перегортали сторінки старих рукописів, літописів, хронік, мемуарів, щоб відти винести ідеал для сучасного. А

за козацькою славою, по якій як єдині свідки, залишилися високі могили, розсіяні по українських степах.

Туга і жаль за тією буйною старовиною, за блискучим, принадним минулим виливаються часто на його бандурі в безнадійних тонах:

"Де недавно козак гомонів, його кінь
тупотів,... —
Чуєш, як і вітер засвистів,
загомонів?
Плаче, оплакує козаків — своїх братів!
Кості по степах в пісках ховає,
Пісню поминальну співає..."
(*"Смерть бандуриста"*)

На жаль, поруч із такими поезіями, є ще в Метлинського деякі інші, що не гармонізують із засадничим настроєм та характером його лірики та роблять прикре враження. Це поезії, в яких Метлинський клониться перед царем та його царським режимом.

Для українського письменства Метлинський прислужився тим, що ввів до нього нові мотиви, нові настрої та що збагатив українську літературну мову. В ліричних поезіях Метлинського виступають деякі характерні риси романтичної поезії, які лягли в основу Шевченкової поезії в ранній його поетичній творчості.¹ Це й причина, що деякі історики українського письменства надали Метлинському почесне ім'я *"Предтечі Шевченка"*.

¹ Для прикладу образи:

В Метлинського:

"...Ясний місяць то із-за хмари погляне,
То в хмару ховається..."
(*"Козача смерть"*).

У Шевченка:

"І блідий місяць на ту пору
З-за хмари де-де виглядав..."
(*"Причинна"*).

спостерігаючи це сучасне, романтики бачили, як далеко воно одбігло від славного минулого, і, не бачучи й не вміючи шукати іншого виходу, вони переймалися песимістичним елегійним настроєм...

Або в Метлинського:

"Дніпр клекоче, стогне, плаче
Й гриву сивую трясє:
Він реве й на камінь скаче,
Камінь рве, гризе, несе..."

("Смерть бандуриста")

У Шевченка:

"Реве та стогне Дніпр широкий..."

("Причинна")

Михайло Макаровський. В "Южн-ім Руськ-ім Сборник-у" помістив Метлинський дві гарні поеми свого вчителя, Михайла Макаровського. Є ними "Наталя або дві долі разом" і "Гарасько або талан у неволі". В "Наталі", яку Макаровський написав під впливом епопеї Гете: "Hermann und Dorothea" і поеми Бродзінського "Wiesław", дає автор малюнок сільського народнього побуту, повного давньої патріархальної простоти. Поему поділено на три частини, яких наголовки: "Любощі" "Весілля", "Батько". Її зміст такий: Харитина бідує з донькою Наталею, бо її чоловік, батько Наталі, пішов за Дунай на заробітки.

"А Наталя за всю челядь

славилась красою,

Чарувала оченьками, личком

і косою..."

В часі, в якому батько виїхав, вона покохала чумака Опанаса. В день весілля являється несподівано батько і зароблені гроші віддає молодятим. Друга поема "Гарасько" або талан у неволі" повстала під впливом Пушкінового "Кавказск-ого плїнника". Героєм — Гарасько Знемога. В черкеса Баязета насе він вівці, грає на сопілці і співає чумацькі та бурлацькі пісні. Покохала його сестра Баязета Меріме. Вони втікають. Черкеска приймає Христову віру й ім'я Марії. На Україні заживають щасливим життям.

Галичина перед виступом Шашкевича. Романтична течія, що широкою хвилею пронеслася на початку ХІХ. ст. по всіх європейських літературах, була причиною появи "Русалки Дністрової", першої ластівки літературного й національного відродження галицької України. Пробудження галицької України прийшло значно пізніше від пробудження Придніпрянщини. Коли в Придніпрянщині лунав уже голосний і щирий сміх автора "Енеїди", гомоніли рішучі слова сміливого протесту Артемовського-Гулака,

плило ніжне тепле слово Квітки-Основ'яненка, в Галичині царила мертва, понура тишина. Західні українські землі після розбору Польщі в 1772 р. дістались під володіння Австрії в стані повної економічної й культурної руйни. Не було тут шкіл, не було освіти, не було шляхти, не було свідомого міщанства. Весь нарід репрезентувало селянство, що проводило свій вік у панщині та безпросвітній темряві, і духовенство, яке своїм щоденним життям, освітою й духовими зацікавленнями мало різнилося від селянства. Завдяки старанням львівського єпископа Льва Шептицького, що сміливо боронив права українського народу, австрійські володарі виявили деякі зусилля, щоб поправити відносини. Цісарева Марія Тереса рядом розпорядків обмежила самоволю панів над кріпаками. Для освіти духовенства заснувала в 1774. р. у Відні при церкві св. Варвари духовну семінарію, відому під назвою "Barbareaeum". Її наступник Йосиф II. зніс кріпацтво в значенні безпосередньої залежності селянина від пана в тому самому році (1782.), коли цариця Катерина затвердила його на Великій Україні. Для піднесення освіти серед українців заложив він у Львові в 1783. р. духовну семінарію. На прохання львівського єпископа Петра Білянського дозволив також, щоб на двох відділах університету, що саме повстав у Львові, теологічному й філософському, навчання українців відбувалося в українській мові, до часу, поки українські духовні кандидати познайомляться з латинською мовою. Ці виклади звалися "Руським Інститутом" ("Studium Ruthenum") і розпочалися 1787. р.

"Руський Інститут" не осягнув, на жаль, того завдання, яке міг осягнути, і не розбудив ніякого живішого життя. Професори викладали мертвечиною, дивоглядною мішаниною мов: народньої, церковнослов'янської і польської і такі лекції, очевидно, нікого не захоплювали. Нарешті їх припинено в 1808. р. Інтелігенція далі з погордою відносилася до української мови, а духовенство не тільки в щоденному житті, але і в проповідях уживало польської мови. Тільки зрідка деякі одиниці пробували засвітити каганчик у тій темряві національного життя. Такими світлими проблесками можна вважати заходи крилошанина І в а н а М о г і л ь-

и н и ц ь к о г о, щоб піднести народне шкільництво і народню освіту.

Завдяки щирим і довгим зусиллям вдалося йому добитися деяких незначних полегшень на полі народнього шкільництва. У відповідь на численні меморіяли, що їх слав Могильницький разом із митрополитом Михайлом Левицьким, дозволено вкінці цісарським наказом із 1818. р. в чисто українських школах учити всіх предметів українською мовою, а в мішаних школах уведено українську мову, як обов'язковий предмет для української молоді. Могильницький зробив також перші кроки для створення умов праці на полі народньої освіти. В 1816. р. заложив у Перемишлі товариство священників, що поклало собі завдання видавати для народу книжки релігійного змісту. На жаль, це перше освітнє товариство викликало до себе незадоволення Риму через доноси й не розвинуло ширшої діяльності.

Коли мова йде про наукову й літературну працю, то вона була малопомітна. Перед виступом Маркіяна Шашкевича появилися в Наддністрянщині твори філологічного й історичного характеру. На полі мовознавства визначився Іван Могильницький своєю граматикою, що вийшла друком тільки в новіших часах. У своїх граматичних працях висловив він думку про окремішність та самостійність української мови, але сам писав мовою, далекою від живої народньої мови. Натомість в історичних працях Дениса Зубрицького виразно підкреслена думка про єдність українського народу з московським.

"Русалка Дністрова". Ясним блиском у темряві, серед якої блудили галицькі українці на початку ХІХ. в. була — "Русалка Дністрова" Маркіяна Шашкевича. Познайомлений в основному з відродинами слов'янських літератур та з найвизначнішими творами доби відродження слов'янських народностей, заохочений першими літературними й етнографічними працями, що вийшли за Збручем, у великому захопленні красою рідної мови й рідної пісні, Маркіян Шашкевич узяв на себе завдання розігнати "мряки тьмаві", що нависли над обрієм українського народнього життя, дати початок народній літературі, "побрататися з повним ясним сонцем". Цій високій ідеї відродження укра-

їнського письменства залишився вірним до кінця свого життя. Свое захоплення вмів також передати іншим. Так у 1832. р. приєднав він для своєї ідеї двох талановитих товаришів Якова Головацького й Івана Вагилевича, що стали разом до спільної праці. Цей гурток товаришів Маркіяна назвали "руською трійцею". Щоб свою ідею поширити серед широких кіл українського громадянства, Шашкевич видав у 1836. р. (з датою 1837. р.) в Будимі (Будапешті) альманах п. н. "Русалка Дністровая" в живій народній мові і фонетичним правописом. У передмові до альманаху, якого повний заголовок: "Русалка Дністровая". *Ruthenische Volkslieder*. Письмом Корол. Всеучилища Пештанського 1837. р. писав Маркіян Шашкевич: "Судилося нам послідним бути. Бо, коли другі слов'яни вершка ся дохаплюють і коли не вже, то небавком побратаються з повним ясним сонцем, нам на долині, в густій студенній мряці гибіти. Мали і ми наших співців і наших учителів, але найшли тучі й бурі, тамті зазімали, а народові й словесності на довго ся здрімало; однакж язик і хороша душа руська була серед Слов'янщини, як чиста слеза в долоні серафима". Згадуючи про перші твори українських письменників на Придніпрянщині, а саме про "Енеїду", збірку пісень Цертелева, збірки Максимовича, "Запорозьку Старину" Срезневського, приказки Гребінки, поезії Гулака-Артемовського і Падури — писав Шашкевич далі в передмові: "Не журися, Русалочко, знад Дністра, що неприбрана і в наряді, який від природи і простодушного й добросердного народа твого приймилась, стаєш перед твоїми сестрицями. Вони добрі, вибачать ти, приймуть тя і прикрасять".

Альманах складається з чотирьох частин, з яких першу заповнює збірка українських народніх пісень, другу оригінальні "складання" Шашкевича та його товаришів, третю "перероби", четверту — "старина". Збірка українських народніх пісень, головним чином історичних та обрядових, починається передмовою Івана Вагилевича, в якій він дає розгляд поодиноких родів пісень. У відділ оригінальних творів "трійці" ввійшли з писань Шашкевича: "Згадка", "Погоня", "Розпука", "Веснівка",

"Туга за милою", "Сумрак вечерній", та казка "Олена". Яків Головацький помістив тут "Два віночки", Іван Вагилевич — поеми "Мадей" та "Жулик і Калина". Відділ перекладів заповнюють сербські народні пісні в перекладі Шашкевича й Головацького та уривки з чеського Короледвірського рукопису в перекладі Шашкевича. Частину, що носить назву "старина", займають три історичні пісні "із старих рукописів" та відомість про слов'янські й українські рукописи в монастирі оо. Василіян у Львові. Альманах закінчується рецензією Шашкевича на книжку Йосипа Лозинського п. н. "Руское весіле". Такий зміст "Русалки Дністрової", що зробила перелім у духовому житті галицьких українців, показуючи новий шлях розвитку українського письменства.

Життєвий шлях Шашкевича. Найціннішу частину "Русалки Дністрової" становлять, без сумніву, оригінальні писання головного її автора, Маркіяна Шашкевича.

Молоді роки. Шашкевич народився в селі Підлиссі, в домі свого діда о. Авдиковського, в 1811. р. Його батько був священиком у Княжим. Вчився Маркіян у Золочеві, у Львові і в Бережанах. Уже в час гімназійних наук писав принагідні вірші батькам на іменини, на новий рік, польською мовою. Після закінчення гімназійних наук вступив у духовну семінарію у Львові на філософський курс, що відповідав найвищим класам середньої школи.

Прогнання з семінарії. Студії. За недозволену прогулянку по місті прогнали його з семінарії. Тоді Шашкевич знайшовся в дуже тяжких умовах, бо батько розгнівався на нього і відмовив йому в будь-якій допомозі. Треба було самому подумати, як жити. У життєвій боротьбі міцніла його воля, але підупадало здоров'я. Живучи "на світі", з запалом кинувся до праці у львівських бібліотеках: університетській та Оссолінських, де познайомився з творами слов'янських письменників: Дубровського, Шафарика, Колляра. Вука Караджіча.

Доставляли йому книжки також поміщик села Княжого, Тадій Василевський, польський етнограф Вячеслав За-

леський (Вацлав з Олеска) і чех Православ Кавбек. Неясна спочатку думка про свою власну літературу перетворилася в ясну ідею під впливом читання "Енеїди" та збірок пісень М. Максимовича. Там знайшов Шашкевич те, за чим тужив, чого шукав, знайшов свою живу народню мову. Захоплений великою національною ідеєю, кинувся до праці: збирав народні пісні, перекази, придивлявся до народніх звичаїв, прислухувався до народньої мови і це своє захоплення намагався перелити в серця товаришів та ширшого громадянства.

"Руська трійця". В 1832. р. утворив із Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем гурток, що його назвали "руською трійцею". В гурток вступили згодом і інші товариші. Вони зобов'язалися працювати на користь рідного народу, при чім кожний вписував в альбом "Руська Зоря" свій клич і прибране ім'я. Шашкевич підписався — Руслан, Головацький — Ярослав, Вагилевич — Далибор. По смерті батька духовна влада прийняла Маркіяна вдруге (1833. р.) до семінарії.

Шашкевич як провідник молоді. В ту пору панував там сильний польський патріотичний дух. У семінарії став Маркіян провідником тієї частини молоді, що бажала працювати для свого народу. В 1833. р. упорядкував він альманах "Син Русі", але друком його не видав, бо сам відчував, що це покищо перші несміливі літературні спроби його товаришів. У 1835. р. написав із нагоди дня народження цісаря Франца І. привітний вірш п. н. "Голос Галичан" у чистій народній мові. Живою народньою мовою проголосив також того самого року промову в семінарському музеї перед духовною старшиною, питомцями і запрошеними гістьми, а восени разом із двома товаришами, Устіяновичем і Величковським, перші українські проповіді в львівських церквах.

Клопоти з "Зорею". З метою поширення своїх думок серед ширших кіл громадянства зладив альманах "Зоря". Альманах одержав для оцінки віденський цензор для слов'янських книжок, словінець Вартоломей Копітар. Цей визначний слов'янський учений був прихильником са-

мостійного розвитку всіх слов'янських мов та літератур. Появу "Зорі", альманаху в живій мові, вважав він не тільки літературним явищем, але й першорядною політичною подією. Тому звернув увагу австрійського уряду, чи є в його намірах давати змогу розвитку новій слов'янській нації. "Зорю" відіслано до Львова. Львівський цензор, професор моральної теології, Венедикт Левицький, заборонив її друкувати. Йому не подобалася народня мова "Зорі" і її фонетичний правопис. Тоді Шашкевич змінив у дечому зміст альманаху, змінив його заголовок на "Русалка Дністровая" і за допомогою Якова Головацького, що в час перебування на Угорщині познайомився з сербськими студентами, видав її в Будапешті 1837. р. Надруковано "Русалку" в тисячці примірників, з яких двісті розійшлося поміж людьми, а вісімсот затримано в Відні. Віденська поліція зажадала вияснень від львівської цензури. "Русалка" дісталася в руки цензора Венедикта Левицького. Левицький добачив у змісті "Русалки Дністрової", зокрема в тексті деяких народніх пісень, порушення проти моралі, в іменах: Далибор, Святовид, Купайло, Лада — культ давнього поганства, злякався натяків на невідрадні тогочасні обставини життя в Шашкевичевій "Згадці" — і заборонив "Русалку" поширювати. Крім того провів слідство проти всіх трьох авторів. На слідстві Шашкевич відповідав сміливо: "Я пробував, — говорив він, — своїх сил в українській мові, як своїй рідній, що, знаю, різниться від російської і церковної мови, і думав покласти підвалини для її розвитку і через те зарадити недостачі української літератури".

"Русалка Дністрова" викликала захоплення серед невеликого гуртка ідейних прихильників Маркіяна, а нехить і погорду серед старшого громадянства і серед тих письменників, що цуралися народнього слова. Ця нехить знайшла свій вислів у гострій критиці граматики й поета Йосипа Левицького, що сам писав свої твори жажливою мовою. З великою лайкою накинувся він на "Русалку" і її авторів. Фонетичний правопис, що його Шашкевич увів за прикладом реформатора сербської літератури Вука Стефановича Караджіча, назвав Й. Левицький "диким", авторів "Русалки

Дністрової“ з глузуванням ”руськими естетиками“.

Кінець стражданьям. З жалем у серці вийшов Маркіян Шашкевич з духовної семінарії. Коли одружився й висвятився, духовна влада й далі з неохотою ставилась до нього. Довший час тинявся він по адміністраціях з місця на місце: у Гумнісках, Нестаничах, Новосілках, із недугою в грудях, з моральними стражданнями в серці. Все ж таки не кидав пера. Вкінці недуга перемогла і поклала кінець його життю в 1843. р.

Писання Шашкевича. Небагато залишив Маркіян Шашкевич творів. Зміст їх різnorodний. Ця різnorodність була наслідком його бажання ввести народню мову в усі ділянки народнього життя, отже, в письменство, в церкву, в школу. Крім ніжних, глибоко відчутих ліричних поезій залишив також твори іншого характеру. Працював над великою епічною поемою ”Перекінчик бісурманський“. Героєм у поемі мав бути граф Вацлав Ржевуський, що в Арабії прийняв магометанську віру і потім у 1831. р. намагався викликати повстання українського народу проти Москви. З задуманої поеми залишився невеликий уривок п. н. ”Бандурист“. Вивів поет у ньому постать бандуриста, схарактеризував його репертуар, підкреслив його роль в розбудженні національних почувань серед ширшого громадянства, якого став він любимцем завдяки своїм пісням, і вкінці затримався при його грі, виявляючи в її ілюстрації безсумнівний поетичний хист:

...”І вийняв бандуру і обер полою
І став і строїти і повів рукою
По струнах злегенька... струни згаморили...
Півець розуміє, бо з ним говорили;
Вже літ сорок кілька їх бесіду знає.
І вдарив сильніше і скорше тручає,
І стали гриміти та Бескидським громом
І стали шуміти та степовим шумом —
То знов закипіли, як води старого
Отця-Словутіці, —бо о нім думає
Півець і мислю честь ему співає, —
То знов злеbedіли, як би галич много
Стадами злетівши, чисте поле вкрили,

То знов злегонька з тиха гомоніли,
Мов згадка літ давніх, минувшої долі,
Що раз то тихше і тихше бривіли,
З думкою півця розплились по полі,
А наконець зглухли — зовсім заніміли!...“

Працював також Шашкевич над перекладами. З чеської мови переложив "Короледвірський рукопис", з польської поему С. Гощинського "Zamek Kaniowski" та дав переклад "Слова про похід Ігоря", який, на жаль, до нас не дійшов. Ритмічною прозою написав "Русланові псалми", в яких дав поетичний вислів своїм релігійним та патріотичним почуванням. Псалом, що починається словами: "Великий єсть Бог і велике ім'я Його..." — це гімн у честь Божої всемогучості; псалом: "Віра Моя, як Бескид твердо, поставилась на любові..." вислів поетової віри, якої йому ніхто не в силі відібрати, — "бо руське ми серце — говорить поет — та й віра руська". В третьому псалмі, що починається від слів: "Хто з Богом, Бог з ним..." проводить Шашкевич думку, що останньою надією і останнім захистом для людини є Бог. Гарною поетичною "казкою" "Олена" дав Шашкевич початок для розвитку оповідання й повісти на галицько-українському ґрунті. Крім того зробив переклад Євангелії св. Івана та деяких частин Євангелії св. Матея, писав проповіді й готовив історичні розвідки ("О запорожцях і їх Січі", "Історія навернення слов'ян на Христову віру"). Для дітей шкільного віку склав гарну читанку, а проти проекту Йосипа Лозинського ввести латинський алфавіт в українське письменство виступив з усією рішучістю в брошурі "Azbukа і abecadlo".

Хоч Шашкевич, вірний своїй ідеї, пробував пера в різних галузях літературної творчості, одначе головну силу свого таланту виявив у ліричних поезіях. Щирість почування, безпосередність та простота вислову — це основні прикмети його лірики. Основною темою його лірики є скарга на лиху долю, на тяжкі умовини життя.

В думці "Нещасний" ("Безрідний") проводить Шашкевич паралель між щасливою людиною та нещасною. — Кому Бог дав вродитися в добру годину, тому спливають дні за днями, як у дуброві тихенька криничка. Натомість, хто в посестру взяв тяжку долю, тому з журбою

і сон і забава. Нудить він світом і нудить собою. Туга, як гадина, вселилася в його серце. І хліб йому немилий, і сорочки не терплять. Пільга йому тільки тоді, коли може поділитись своїм горем із другом або братом. Але коли сльози скаменіють у грудях, тоді єдиним виходом — смерть.

Безнадійним смутком навіваний сонет "Сумерк вечірній". У першій і третій строфах цього сонету поет розгорає сумні, понурі малюнки осіннього краєвиду, з питьмою і вовками (т. зв. байронівські краєвиди), в другій і четвертій в'яже з ними сумні почування власної душі. — Погасло сонце. Темрява насила світ. Скрізь розлягається сум. Густими чагарамн виють вовки, над опустілим тинном грає гамір галок. Серед такого понурого краєвиду поет думає думку. Сумна ця думка, немов могила, бо радощі поета сплили так, як спливають води Дністра. Поет бачить, як небо затагується чорними хмарами, чує, як стогнуть від вихру бори й дуброви і каже, що йому весело з тією гудьбою, бо студена доля припала до його серця.

В думці "Підлисся" поет, утомлений життям і життєвими стражданнями, лине тужним спогадом у родинні місця, до "підлисецької білої гори", до того дуба, що "тягне воду", туди, де без журби й туги провів щасливі дитячі роки.

До найбільше відомих поезій Шашкевича належить "Веснівка", в якій поет тривожиться майбутністю рідної культури.

"Цвітка дрібная молвила неньку,
Весну раненьку:
— "Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю,
Щоб я зацвила,
Весь луг вкрасила,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щобим згорнула
Весь світ до себе!"
"Доню голубко,
Жаль мені тебе,
Гарная любко,
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде,
Краса змарніє,
Личко счорніє,
Головоньку склониш,

Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде“.

”Веснівка“ — це алегорія.

Під веснівкою розуміє поет ніжну квітку української національної культури. Поет бажає собі, щоб та культура чаром та красою здивувала світ. Цю свою мрію висловлює словами веснівки. Але одночасно голос холодної рефлексії (голос весни) остерігає його, що ще можуть бути вихри й морози, невідрадні умовини реального життя й ворожі затії, які можуть занастити ніжну квітку української культури.

В інших поетичних писаннях дає Шашкевич вислів своєму безнадійному смуткові (”С у м е р к в е ч і р н і й“), тугі за тими часами, коли на підлисецькій білій горі ”без журби, без туги“ проводив щасливі дитячі роки (”П і д л и с с я“), жалується на лиху долю, що глибоко запустила в його душу журбу та розпуку (”Л и х а д о л я“), нарікає на журбу, ”тяжку розлучницю“, що розлучила його з щастям (”Н а д Б у г о м“). У деяких поезіях, напр., ”Над Бугом“, ”Лиха доля“ відбився сильним відгомонам вплив народніх пісень. Відгомін знов чеських і сербських пісень помітний у ”Погоні“. В ”П о г о н і“ козак доганяє татарина, що викрав його сестру, та стає з ним до двобою. Татарин стинає дівчині голову. За це козак убиває татарина.

Дуже цікава та цінна завдяки ясному й виразному вислову всеукраїнської національної свідомости поета є його думка п. н. ”П о б р а т и м о в і“. Зложив її Шашкевич, посилаючи Миколі Устияновичеві збірку пісень.

—”Оттак, Николаю, — пише на початку — вкраїнські вірлята.

І веселять душу й серце загрівають...”

Шашкевич звеличав тут українську народню пісню та ясно став на становищі національної єдности всіх українців, що живуть над Чорним морем, Дніпром і Дністром. Українська пісня широким і далеким гомоном голосить:

”Як при Чорнім морі
Себе завітчає,
В степах на просторі
Весело заграє;
Як в водах — Дніпрі

Змиєсь, прибереться,
Легеньким крильцем
На Дністер занесеться,
В тихенькім Дністрі
Собі приглянеться,
Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотить,
Під небо, до сонця
Сонічком повисне:
І буде літати,
І буде співати,
І о руській славі
Скрізь світу казати“.

Поезії Маркіяна Шашкевича мають наскрізь романтичний характер. Виявляється він у захопленні поета народньою творчістю (“Побратимові”), у звороті до минулого (“Болеслав Кривоустий під Галичем“, “Погоня“, “Наливайко“, “Хмельницького обступлення Львова“), у доборі незвичайних подій (татарин насильно забирає дівчину, стинає їй голову, козак доганяє татарина), в описах понурих грізних краєвидів, повних жакливої, зловіщої таємничости (“Сумрак вечірній“, “Погоня“), у використуванні народніх вірвань, у народній мові та ритміці, що нагадує ритміку народніх пісень. Зокрема описи природи дуже близько підходять своїм понурим, зловіщим характером до романтичних, “байронівських“ краєвидів.

“Олена“. Сильне романтичне забарвлення має також оповідання Шашкевича, яке він назвав казкою п. н. “Олена“. Зміст оповідання Шашкевич затемнив навмисне, щоб надати йому більшої таємничости.

Починається “Олена“ описом весілля. Гості весело розважаються. Молода Олена, “пишна княгиня, як русалочка гарна, ще раз вінком барвінковим золото зеленим стрійна, їх веселій придивлялась охоті та часто в легкій коломиїці розковану русу косу на легкий пускала вітер...“ Не було тільки на весіллі молодого. Пішов він, — як оповідав весільним гостям боярин Василь — до Дубровнич просити пана на весілля. Але цей “не дуже... рад був, схилювся, лютю глянув, відвернувся; но небавом знова промовив солодко, вложив Семенькові кілька талярців ясних в жменю, обіцяв прийти, та й відправив, але видно було по нім якусь нерадість...“ Потім — оповідав далі Василь — Семен пішов кудись крутим шляхом... “щось то лихого буде, лисця м’я перебігла та й ворон на хресті сім раз закрякав...“ Тим часом в пору, коли відбувалося весілля, серед темної, осінньої, вітряної ночі, при витті вовків верхами, понад

проваллями Семен спішив щораз далі. "Заманячила ватра, Семен зустрінув близько неї бандуриста Данилка, якого бачив на панськім дворі. При ватрі побачив Семен кільканадцятьох бородачів. Між ними "станув Медведюк піднебесною чорногорою, барки його—у Бескидах камінь, дуб — його правниця, брови його, як дві чорні хмари, а очі його — з-під тих хмар дві мовні, а борода його — ніч темна, осіння, а голос його грім — серед літа; — а ступав ногою — земля стогнала, вергся на врага — буй — туром валив". До нього то прийшов Семен просити помочі проти задумів пана. Як тільки Медведюк дізнався про наміри старостича, кликнув на своїх молодців: "Годі! Не теряймо часу... на коні!" Одна частина ватаги пішла на замок, друга засіла при дорозі. Не довго їй чекала. Над'їхав пан із своєю дружиною та захопленою Оленою. "Задзвонили топірці, іскри посипались..." Медведюк повалив напасника, відібрав Олену й віддав її Семенові. Просив його Семен, дякуючи за рятунок, щоб був гостем на весіллі, але Медведюк не схотів. "Хлопці на коні та до наших!.. — клякнув ватажок та й шезли..."

Оповідання "Олена", яким Маркіян Шашкевич щасливо поклав початки розвитку української повісти на галицькому ґрунті, є дуже виразним висловом його захоплення романтичною поезією. Гірська, дика сценерія, грізні постаті опришків, роля бандуриста Данилка, буйний світ народньої фантастики, народні звичаї, нагальні вибухи пристрастей, серпанок таємничости — все це ознаки романтичної поезії, що сплелися в ніжну мережу Шашкевичевого оповідання. "Олена" виявляє знайомство Шашкевича з багатою й модною тогочасною польською літературою. Крім цього торкнувся Шашкевич тогочасних соціальних умовин життя. Це висвітлення конфлікту на тлі соціальних відносин є також новиною в українській літературі.

Слідами Шашкевича. Головна заслуга Шашкевича в тому, що він перший на галицькій Україні виніс українську мову на становище літературної мови, чим спрямував її розвиток на єдиноправильний шлях. Заслуга його тим більша, що звернувся він до мови простолюддя в часи, коли вищі верстви з погордою та зневагою дивилися на селянина. Яке велике враження робили ідеї Маркіяна на його сучасників, вистачить указати на слова Михайла Козаневича: "О безсмертний Маркіяне! — кликав він. — Ти зажег огонь, який лиш гробова персть згасити може". Смерть Шашкевича була ударом для галицьких українців. Не стало вчителя, втра-

тили сміливість виступу його учні. Тяжка рука поліції, тодішньої цензури та польської інтелігенції гнітючим тягарем лягла на тодішньому українському народньому житті. Преважке й сумне становище української справи в Галичині в ту пору яскравими красками висвітлив Яків Головацький у статті "Zustände der Russinen in Galizien", яку помістив в німецькому часописі "Jahrbucher für slavische Literatur" в 1846. р. Він також перейняв керму всього, остаточно слабого, літературного руху після смерті Маркіяна Шашкевича тоді, коли зневіра й апатія огортали загал громадянства.

Головацький в часи свого захоплення Маркіяновою ідеєю був членом "руської трійці" і, як студент університету, відбував етнографічні мандрівки, наслідком яких був 4-томовий збірник пісень галицької і угорської України, що вийшов у Москві заходами славіста Осипа Бодяньського в 1878. р. Ще за життя Шашкевича видав Головацький приказки Ількевича. Потім дав почин до зложення альманаху "Вінок на обжинки", який вийшов у двох томах в 1846. і 1847 рр. у Відні під редакцією його брата, Івана Головацького. В 1848. році, в добу "весни народів", Яків Головацький стояв ще вірно на сторожі Маркіянових ідей і в окремії розвідці боронив права української мови на самостійне життя. Того самого року одержав катедру української літератури в Львівському університеті. Але прийшов час, коли Головацький зрікся мрій та ідеалів своєї молодости. В п'ятдесятих роках лідпав під вплив Погодіна, що проголосив клич з'єдинення українського народу з московським. В 1867. р. перенісся до Росії й у Вильні одержав становище голови археографічної комісії.

Подібно, як Головацький, покинув шлях ясної національної праці і другий член "руської трійці", Іван Вагилевич, чоловік не без таланту, але слабкої волі, що нарешті опинився в польському таборі.

З поетичних творів Якова Головацького здобула собі популярність поезія "Річка", що стала широко відомою пісенькою. Поет питається в домашньої річки, чому так помалу пливе, чому не розілле широко своїх вод по полю. Річка відповідає, що мусить плисти поволі, бо високі в неї

береги, та мало водиці. Радо заgrimіла б хвилею, але сили в неї нема. Правда, були бурі, дощі, громи, але тільки підмили береги й сколотили воду. Краще плисти повільною, зате певною ходою, оминати каміння й колоди, бо так скоріше можна дійти до моря.

До спадкоємців Маркіянових ідей належав також Микола Устіянович (1811-1885), що як питомець Львівської духовної семінарії виступив у 1836. р. на літературне поле з елегією "Слеза на гробі" в пам'ять помершого тоді архипресвітера Львівської Капітули, історика української церкви, Михайла Гарасевича. В 1848. р. брав Устіянович активну участь у громадському житті. Потім редагував "Галицько-Руський Вістник". Живучи довгі роки на гірській парохії в Славську, серед поетичної природи, розвинув живішу літературну діяльність. Писав поезії ("Туга", "Осінь", "Рекрутка", "Земський рай") та повісті. В повістях дав гарні зразки бойківського життя й характеризував буйну вдачу верховинців, що виявляється часто в гарних пориваннях. Такий гарний порив душі є також основою повісти "Месьть верховинця".

Легінь Продан, син убогої вдовиці в селі Рожанці, покохав Молану, доньку багатого Кожана, в якого служив наймитом. Хоч і Молані припав до вподоби гарний легінь, проте їх мати не хотіла згодитися на їх подружжя й посватала доньку за сина багатія, Федора Медуляка. Продан із одчаю "пошумів полонинами". Дівчина з туги стала в'янути. Тихою ніччю крадькома пішла на розраду до Проданової матері. Там побачив її несподівано Продан, що також зайшов у хату матері. Коли побачив, що в'яне пишна врода Молани, забажав помститися на Федорі. В часі, коли Федір гнався верхами Карпат за ведмедем, Продан пустився за ним у погоню. Але в останній хвилині, коли розлючений ведмідь кинувся на Федора, Продан забув про особисту кривду, про помсту і, убиваючи ведмедя, врятував життя своєму ворогові. Повість закінчується весіллям Продана й Молани.

Друга "верховинська повість" Миколи Устіяновича п. н. "Страстний четвер", у якій головною постаттю є Довбуш, живо нагадує своїм характером "Олену". Подібна гірська сценерія, постаті опришків, їх романтичні пригоди, світ бурхливих, диких пристрастей — все це зближує обидва твори та вказує, що обидва автори впадали в модний,

романтичний тон. Обидві повісті М. Устияновича носять сліди бойківського говору; обидві були зразком для Івана Франка, коли він писав першу свою романтичну повість п. н. "Петрії і Добушуки".

Романтичним характером визначається також поема "Скит Манявський" Антона Могильницького (1811-1873. р.), в якій подав легендарну історію заснування монастиря: Манявський Скит, виявляючи буйну уяву.

13. СЛОВО ГЕНІЯ

Ідейний зрив у Києві. Українські романтики збагатили досягнення української літератури тим, що внесли до неї культ минушини. Цією новиною збільшили вони заслуги українських письменників за час перед виступом Шевченка. Заслуга всіх тих письменників була в тому, що вони показали здатність української мови до літературного життя, уважно заглянули в побут і душу селянина, виплекали й поширили любов до рідної мови й рідного народу і нарешті звеличали минуле України. Розвинути ширші громадські, суспільні, чи політичні ідеали, захопити чаром великої поезії, зворушити силою та красою поетичного слова — вони ще не мали сили. Становище всіх тих поетів доби перед Шевченком влучно схарактеризував Євген Гребінка в закінченні до своєї "Ластівки": "Полюбіте, — писав він, — нашу "Ластівку", читайте її швидче, бо незабаром може прилетять солов'ї, тоді хто стане слухати "Ластівку"? І справді, вже розпочинав свою безсмертну пісню соловей, велетень українського слова, що притьмив незабаром усіх своїх попередників. Був ним Тарас Григорович Шевченко.

І Шевченко вдарив у перших своїх творах у струни романтизму. Але його геній скоро порвав усякі пута і його поезія не тільки відбила весь зміст українського національного життя, але звернула це життя на інші шляхи. Передусім вслухалася Шевченкова муза в гомін тих кличів, що їх проголошували найсвітліші одиниці з українського громадянства та які знайшли свій вислів в ідеології "Кирило-Методіївського Братства", яке повстало в Києві 1846. р.

Київ після Полтави, Харкова і Львова вибивається в

тридцятих і сорокових роках ХІХ. в. знову як осередок культурного життя. До його пробудження причинилося заснування Київського університету св. Володимира. Національна свідомість українського громадянства знайшла прегарний вислів у програмі Кирило-Методіївського Братства, а між робітниками, що приготували ґрунт для розвитку цієї свідомости висунувся своїми історичними та етнографічними працями Михайло Максимович. Максимович був професором ботаніки в Московському університеті, потім професором російської літератури в Київському університеті. Українську літературу збагатив трьома збірками народніх пісень та альманахами: "Кієвлянинъ" (1840-1841.) і "Украинець" (1864. р.). Дав також гарний переклад "Слова о полку Ігореві". Писав багато праць з ділянки історії, археології та філології. У філологічних працях збивав теорію Погодіна, немов би Україна заселилася українцями лише після татарського лихоліття.

В 1846. р. повстало в Києві "Кирило-Методіївське Братство". Однією з головних його ідей була ідея федерації слов'ян.

Цю ідею приймали за основу своєї програми вже раніше члени поодиноких масонських лож. В першій половині ХІХ. в. в різних місцях Росії виривали часто різні таємні організації, що у формі масонських лож повставали також на українських землях, нпр., ложа "Любови правди" в Полтаві, ложа "З'єднаних слов'ян" у Києві. Серед членів цих лож зароджувалися мрії про незалежність України та про федерацію слов'янських народів. Одночасно також у поодиноких слов'янських націй рівнобіжно із змаганнями до національного визволення розвивалася ідея панславізму. В міру того, як серед слов'ян оживали національні почування, як жива народня мова входила в письменство, як розвивалася праця над народнім освідомленням, в міру того, як праці з ділянки мовознавства показували близьке споріднення слов'янських мов, — зароджувалися також думки про потребу живіших міжслов'янських взаємин (слов'янофільство) і про потребу політичного об'єднання всіх слов'ян (панславізм). Уже знамениті праці Шафарика на полі слов'янської старовини, літератури та етнографії, — показуючи славні подвиги слов'янських племен, єднали їх в одну рідню.

Про літературні зв'язки слов'ян заговорив перший Колляр у своїй "Доньці славн" ("Slávy dčera"), де поетичними словами закликав усіх слов'ян вважати себе братами однієї великої родини. Ідея об'єднання слов'ян захопила також поляків і знайшла вираз у повістях Чай-

ковського і в польському месіянізмі. Одначе польські слов'янофіли завжди призначали Польщі передове місце в слов'янському світі. Автор повістей Чайковський, що називав Київ кодискою слов'ян, бажав одночасно, щоб Київ став столицею Польщі, та мріяв про тріумфальний в'їзд сюди польського короля. Подібне становище займали також проповідники польського месіянізму, тобто віри в містичне посланництво Польщі, що мала відродити все людство. Польський месіянізм наказував вірити, що через Польщу та Слов'янщину відродиться людство і зійде нове царство на землю.

На московському ґрунті ідея панславізму прийняла форму панрусизму. Московські слов'янофіли, як брати Кириєвські, Олексій Хом'яков, Погодін, брати Костянтин та Іван Аксакови, Катков, говорили багато про потребу опіки над слов'янами, розуміючи цю опіку так, що тільки під гегемонією Росії лежить запорука майбутности і щастя слов'янських народів. В такій формі найшла ця ідея найвиразніший вислів у бажаннях Пушкіна, "щоб усі слов'янські ручаї злилися в московське море".

Зовсім іншу форму, як у Польщі й Росії, прийняла всеслов'янська ідея на українському ґрунті. Перші прояви слов'янофільства можна зустріти вже в письменників харківського гуртка, в Корсуна, Срезневського, Метлинського й Костомарова. Одначе в повній силі виявилось воно в "Кирило-Методіївському Братстві". Тут мрії про слов'янське об'єднання прийняли характер ідеї федерації всіх слов'янських племен і знайшли вираз у словах Шевченка: "...щоб усі слов'яни стали добрими братами".

"Кирило-Методіївське Братство". Микола Костомарів. Ідея федерації слов'янських народів увійшла в програму Кирила й Методія" зібрався в Києві гурток молодих ідеалістів. Уже кілька років перед заснуванням товариства "св. Кирила й Медотія" зібрався в Києві гурток молодих деалістів, що розуміли свої національні завдання. Поклали вони собі метою піднести український народ з його економічного й духового занепаду, змагали до знесення кріпацтва, бажали піднести рівень народньої освіти шляхом видавання книжок та організації шкіл. Цей гурток скупчився навколо Куліша. Належали до нього: Василь Білозерський, Микола Гулак, Опанас Маркович, близько до нього стояв і Шевченко, на якого молоді ідеалісти дивилися, як на якийсь "світильник із неба". Коли в Київ прибув із Харкова Микола Костомаров, що зайняв катедру історії спочатку в гімназії, а потім в університеті, він надав гурткові характер таємного товариства, відомого під назвою "Кирило-Методіївського Братства". Він склав також статут і написав "Книгу би-

тія українського народу“, в якій подібно, як польський поет Адам Міцкевич (“Księgi narodu polskiego...”), урочистим, пророчим тоном заговорив про посланництво України в історії людства.

Програма товариства була така. На політичному полі змагали братчики до політичної злуки всіх слов'янських народів. На суспільному полі бажали члени Братства здобути рівність усіх громадян, усунути станові привілеї й довести до знесення кріпацтва.

Ставши на ясній християнській основі, проголосили повну віротерпимість християнських віроісповідань і під прапором Христової науки думали працювати на полі народньої освіти, бо в заповітах Христа бачили найбільшу надію на моральне відродження людства.

Члени Братства сходилися в домівці Гулака. В сусідній кімнаті мешкав студент Олексій Петров, що зацікавився політичними дискусіями і познайомився з Гулаком. Гулак виявив перед ним тайну існування Братства і відслонив програму. Петров доніс урядові. Тоді ув'язнено найкращих членів товариства. Трагічна доля “Кирило-Методіївського Братства“, тюрма та заслання в далекі країни Куліша, Шевченка й Костомарова та інших членів товариства на довгі роки затримали розвиток українського письменства.

Душею “Кирило-Методіївського Братства був Микола Костомарів. Для українського народу поклав він заслуги, як ідейний громадянин та першорядний історик, дослідник української минувшини.

Як поет, не займає визначного місця в українському письменстві. Поетичні його твори вийшли в 1838. р. під псевдонімом Єремії Галки. Між ними романтичним забарвленням визначається “Ластівка“, в якій темою є переживання матері, що з туги за сином, вбитим на війні, перемінюється в ластівку. Більшу цінну мають його історичні драми: “Сава Чалий“ і “Переяславська ніч“. В першій драмі, в якій можна добачити деякі ремінісценції з Шекспірового “Коріоляна“, затримався Костомарів на трагічній долі Сави Чалого, що за свій злочин супроти власного народу, за перехід у польський табір потерпів тяжку ка-

ру. В другій драмі, що в дечому нагадує Шіллера драму "Вільгельм Тель", на тлі страхіть кривавої "перейславської ночі" вивів автор лицарські постаті противників: Лисенка і старостича, що перейняті християнською ідеєю, гинуть із словами всепрощення на устах. Написав також повісті московською мовою ("Чернигівка", "Кудеяр").

Костомарів народився в Юрасівці, Воронізької губернії 1817. р. Батька-поміщика, що одружився з селянкою, вбили його кріпаки, коли Микола був одинадцятилітнім хлопцем. Костомарів закінчив університетські студії в Харкові, де професор Лунін розбудив у нього замишування до історії, а Метлинський — до етнографії. Був учителем гімназії в Рівні, потім від 1845. р. професором історії в Київському університеті. Тоді взяв участь в організації "Кирило-Методіївського Братства". За "утворення товариства, в якому обговорювано об'єднання слов'ян в одну державу" ув'язнено його напередодні в'язання, перетримано рік у в'язниці, по чім заслано в Саратов над Волгою, де він жив дев'ять років. Після амністії виїхав заграницю. Коли повернувся, то одержав катедру історії в Петербурзькому університеті. Хоч як професор захоплював слухачів прегарними викладами, все ж втратив посаду з причини студентських заворушень. Коли в 1861. р. Білозерський почав видавати в Петербурзі "О с н о в у", Костомарів став діяльним співробітником цього місячника. Крім цього займався складанням і видавництвом українських книжок для народньої освіти і на цю ціль зібрав значні фонди. На схилі життя одружився з колишньою своєю судженою, що виїшла була заміж і овдовіла. Помер у 1885. р.

Історичні твори Костомарова визначаються мистецькою формою, живим малюнком подій та осіб. Як результат його глибоких історичних дослідів, крім багатьох інших праць, — появилася шістьнадцять томів Історичних монографій (найцінніша про Богдана Хмельницького) та шість томів Історії в житеписях головних діячів. Передусім Історія України була предметом його історичних студій. Свої історичні праці писав російською мовою. Все ж таки окремішність українського народу від московського довів у науковій студії "Дві руські народності".

Життя Тараса Шевченка. Кріпацькі роки. Найбільший український поет Тарас Шевченко побачив світло сонця в нужденній хатині кріпака, в селі Моринцях, Звенигородського повіту, на Київщині, 9. березня (25. лютого ст. ст.) 1814. р. Його батько Григорій був сам родом із Кирилівки та за жінкою Катериною, з роду Бойко, одержав хату в Морин-

цях. І Моринці і Кирилівка були власністю пана Енгельгардта. І Шевченки були в нього кріпаками. Тарас був третьою з ряду дитиною в сім'ї. Старші від нього були Микита й Катерина, молодші: Ярина, Йосип і Марія. Перші спомини дитячих років в'яжуться в Тараса з селом Кирилівкою, куди переселився його батько, коли хлопцеві було два роки. Щасливі, безжурні хвилини під оком доброї матері недовго тривали. На дев'ятому році життя батько віддає Тараса в науку до дяка-вчителя Губського, що тяжко знущався над хлопцем. Коли поетові йшов десятий рік життя, померла його мати. Тяжка праця, злидні кріпацького життя ще молодою поклали її в могилу. Важко було батькові Тараса самому дати собі раду з дітьми; він одружився вдруге, і в хату ввійшла мачуха з своїми дітьми. Настали гіркі хвилини. Мачуха не злюбила Тараса і часто його била. Незадовго за матір'ю пішов у могилу й батько (1825. р.). Вмираючи, сказав пам'ятні слова, що синові Тарасові спадщини не оставляє, бо він буде "неабиякою людиною"... Після смерти батька, мачуха не давала Тарасові сидіти без діла. Від ранньої весни до пізньої осені пас він череду, а взимку ходив в науку до дяка-п'яниці Богорського, що також знущався над своїми учнями. У того дяка вивчив Тарас граматику, часослов, псалтир. Часто перед побоями ховався в садку, де рисував і малював, бо змалку мав до того хист і охоту. Нарешті на-доїла йому наука в Богорського та його побої, тому від-платив йому, коли він був п'яний, такими самими побоями за всі знущання і босоніж пустився в світ шукати людей, "щоб добру навчили". Найперше зайшов у Лисянку, де жив один діякон-маляр. Але цей замість учити хлопця велів йому відрами носити воду. З Лисянки подався Тарас у Тарасівку і знайшов там маляра, який, глянувши на його ліву руку, сказав, що в нього нема хисту "ні до шевства, ні до боднарства". Тоді Тарас вернувся в рідне село, де був пастухом громадської череди, а потім найнявся до священника Кошиця на службу. Через деякий час кинув службу і пішов у село Хлипнівку, що славилося малярами. Маляр знайшов у Шевченка талант до малювання, але домагався, щоб Тарас приніс від свого пана дозвіл, що йому, як кріпакові, можна

вчитися. Шевченко пішов по дозвіл у село Вільшану, де жив головний управитель маєтків Енгельгардта, Дмитренко. Дмитренкові припав до вподоби моторний хлопчина і він узяв його до кухонної послуги. З кухні пан Енгельгардт забрав його до покоїв на кімнатного козачка. Тарас мав обов'язок сидіти в передпокої й чекати, поки не покличе його пан і не звелить подати собі люльку. Тяжкі дні нудьги осолоджував він собі тоді українськими піснями та малюванням образів. І хоч за це довелося Тарасові часто покутувати, він не кидав свого улюбленого зайняття і в час подорожі Енгельгардта до Вільна й Варшави збирав далі тайком малюнки й далі рисував. Нарешті Енгельгардт помітив у Тараса дійсний малярський талант і в час свого перебування в Варшаві віддав його в науку відомому портретистові Лямпі. Думав, що сам буде мати колись користь, коли його кріпак стане визначним мистцем. Коли, з причини польського повстання в 1831. р., Енгельгардт переїхав із Варшави в Петербург, забрав із собою Шевченка і віддав його в науку до кімнатного маляра Ширяєва, який посилав Тараса малювати покрівлі, паркани, вивіски. У Ширяєва був Шевченко чотири роки. Вкінці доля йому всміхнулася, коли однієї днини став малювати в Літньому Саду постаті богів, що прикрашували Сад, бо Тарас познайомився з земляком, мистцем Іваном Сошенком. Цей звів його з поетом Євгеном Гребінкою. Обидва зайнялися талановитим земляком, познайомили його з секретарем Академії Мистецтв Василем Григоровичем, з мистцем Венеціановим, із знаменитим малярем Карлом Брюловим та визначним російським поетом Василем Жуковським. Всі вони зацікавилися й заопікувалися кріпаком та придумували, як добути йому волю. Ніякі філантропійні аргументи для Енгельгардта не були переконливі. За звільнення Шевченка жадав грошей. Тоді Брюлов намалював портрет Жуковського. Портрет розіграли в лотерію, при чім велику частину квитків закупила царська рідня з уваги на особу поета Жуковського. За придбані гроші (2500 рублів) куплено Шевченкові волю у його пана 22 квітня 1838. р.

Про свою сумну молодість Шевченко згадує не раз у своїх творах.

В "Гайдамаках" говорить, як темною ніччю "малими ногами ходив та плакав та людей шукав, щоб добру навчили". Про своє бездольне сирітство згадує в "Тризни" і в поемі "Козачковському". Добру сестру Катерину оспівує в "Долі". Багато автобіографічних вісток містять також його повісті, які він писав московською мовою, а саме "Княгиня", в якій оповідає про свою мандрівку до залізних стовців, що — в його уяві — мали підпирати небо, і в повісті "Артист". (Першу редакцію цієї повісти дав Шевченко на бажання Жуковського, що хотів прослідити його літературний талант.).

Шевченко на свободі. Після викупу з кріпацтва Шевченко кинувся у вир життя і праці.

Вчився малярства під керівництвом Брюлова в академії мистецтв, доповнював прогалини своєї освіти та писав поетичні твори. Перші його поезії повстали в Літньому Саду, в ясні ночі з безмірної його туги за рідним краєм. В 1840. р. появилася заходами поміщика Петра Мартоса перший "Кобзар" Шевченка, де містилися ось ці його поезії: "Думи мої", "Перебендя", "Катерина", "Тополя", "На що мені чорні брови", "До Основ'яненка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч". "Кобзар" зустрівся з неприхильною оцінкою російських критиків, м. і. Вісаріона Белінського, які бажали, щоб Шевченко писав по-московськи. Натомість на Україні "Кобзар" викликав захоплення. Рік після появи першого "Кобзаря" вийшли "Гайдамаки". Коли поет в 1843. і 1845. рр. відвідав Україну (другий раз, як член археографічної комісії в Києві, з доручення якої робив знімки з старих церков, будівель і руїн та виконував малюнки для альбому "Живописная Україна"), скрізь його вітали земляки як національного пророка. Але поетові тоді було сумно. Сумно йому було дивитися, як гуляло панство, з мукою дивився, як рідня його й увесь народ далі томилась в ярмі кріпацтва, в безпросвітній темряві. Єдиним ясним образом, що глибоко вривався в пам'ять поета, був образ Яготина, в якому жив колишній київський губернатор, князь Микола Репнін. Його донька, княжна Варвара Репніна зробилася другом поета і цю дружбу зберегла вірно й щиро.

Зрештою образ українського села наводив тільки почуття жаху на поетову душу:

"Село, неначе погоріло,
Неначе люди подуріли:
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть".

І поет ударив тоді, наче громом, своїм словом на тих, що "правдою торгують", "людей запрягають в тяжкі ярма", "продають або у карти програють рабів незрячих". Кріпацтво ненавидів поет усією душею, тому цілим серцем захоплювався ідеями "Кирило-Методіївського Братства", даючи їм гарячий вислів у тогочасних своїх поезіях. Доля учасників "Кирило-Методіївського Братства" не минула й Шевченка. Його ув'язнено в ту пору, коли з Кулішем та його дружиною збирався виїхати до Італії з метою продовження студій. Сталося це 5. квітня 1847. р.

Заслання. "За складання революційних і у високій мірі сміливих віршів" ("С о н" і "К а в к а з") і "за зухвалу образу царської родини" (у "С н і") замкнено Шевченка спочатку в петербурзькій тюрмі, потім з аradoю графа Орлова, що був шефом жандармів, заслано простим солдатом в Оренбург. З Оренбурга відправили поета етапом до Орської кріпости над Уралом. На присуді цар Микола I. власною рукою дописав: "під найгостріший догляд із забороною писати й рисувати". В далеких азійських непривітних пустелях Шевченко мучився тілом і душею десять років. Весною 1848. р., приділений щасливим збігом обставин до експедиції капітана Бутакова, що мав доручення дослідити береги Аральського моря, знайшов поет деяке полегшення і вільно міг віддаватися малярству та писати вірші. Але за пільгу, що її дали Шевченкові, зустріла безпосередніх його начальників гостра догана. Шевченка запроторено в Новопетровський форт на берегах Каспійського моря. Серед тяжких фортових робіт і ще тяжчих моральних страждань у повній духовій самоті жив поет аж до 1857 р. Добрі люди (нпр., комендант форту, майор Іраклій Усков) докладали деколи зусиль, щоб тяжку долю поета полегшити; тільки ж не в силі вони були зменшити поетової туги за Україною, не

могли влити в серце поета надії на краще майбутнє. В 1857. році цар Олександр II, що вступив на престіл після смерти Миколи I (1855. р.) на прохання Шевченкових приятелів (княжни Варвари Репніної, Михайла Лазаревського, Гр. Толстого, його дружини Настасі), повернув Шевченкові волю.

По повороті. З заслання повернувся поет старцем, зне-силений тілом, з втомленою душею.

На весну 1858. р. через Нижній Новгород, Москву при-їхав у Петербург. Поета вітали скрізь не тільки, як першого співця України, але як борця за волю. В останніх роках жит-тя леліав поет у душі мрії про одруження, придбання землі над Дніпром та про викуп рідні з кріпацтва. Тільки останню мрію перевів у життя, — дві перші не сповнилися. Помер пе-редчасно в Петербурзі, 26. лютого 1861. р. Похоронено пое-та над Дніпром, недалеко Канева, на горі, що зветься Тара-совою, так, як цього бажав собі в Заповіті:

”Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!“

Баяди Шевченка. Шевченко є найбільшим українським поетом, бо в його поезії знаходимо найкращий і найсильні-ший вислів любови до рідного краю й рідного народу, бо в його творах замкнений увесь зміст українського народнього життя. В своїх поезіях оспівав Шевченко не тільки буйну красу української природи: Дніпра, ланів, степів, садів, але й світлу минувшину народу та його тогочасне тяжке горю-вання. В них висловив поет також тривогу про майбутність України.

В першу добу літературної діяльності Шевченко відда-вав данину романтизму. Він тоді стояв під впливом велико-го російського романтика Жуковського, захоплювався пое-мами Міцкевича й намагався писати в тому самому дусі й тоні. Все ж таки його поезії наскрізь самостійні. Передусім подув романтизму помітний у Шевченкових баядах, з яких

"Причинна" й "Тополя" належать взагалі до найраніших творів його генія. Але й пізніше поет повертався до балядових тем, як доказують його баляди: "Утоплена" (1841. р.) "Лілея" (1846. р.), "Русалка" (1846. р.), "Калина" (1847. р.), "Забайраком байрак" (1847. р.), "Коло гаю в чистім полі" (1848. р.).

У всіх названих балядах (назва від слова "ballare" — танцювати) сплітається дійсний світ із казковим світом; у всіх звертається Шевченко до народньої фантастики, до народніх вірувань. У баляді "Причинна" дівчина серед бурхливої ночі блудить берегами Дніпра, що "реве та стогне" далеко й широко "горами хвилі підійма". Ворожка з допомогою чарів зробила її "причинною", щоб менше тужила за милим, який пішов на чужину. Аж ось із Дніпрового дна виринають при сяйві місячного світла русалки й залоскочують її. Тим часом на вороному коні надїжджає козак, бачить свою милу мертвою і з розпуки вбивається об дуб головою. В баляді "Причинна" вмів Шевченко з великою майстерністю відобразити в рухах і співах русалок звуки нічної природи і її чарівну таємничість.

Сплетення побутових образів із казковими образами уяви характеризує також "Тополю", що є однією з найкращих Шевченкових баляд. Розпочинає її Шевченко малюнком самотньої тополі, яку вітер гне додолу. Навколо неї широке, безмежне поле. Далі оповідає поет про долю однієї дівчини. Полюбила вона козака. Козак загинув. Дівчина нудить світом і в'яне. Для неї "без милого сонце світить, як ворог сміється, без милого скрізь могила..." Мати хоче видати її за старого багача. У важкій горі дівчина шукає поради в ворожки. Ворожка дає їй зілля, що перемінює дівчину в тополю.

Хоч Шевченкові були знані деякі поеми з інших літератур на подібні теми, як напр. Міцкевича "Ucieczka" і Жуковського "Свѣтлана", що знову повстали під впливом Бюргерової "Ленори", все ж таки в "Тополі" дав він оригінальну, високої мистецької вартости поему.

"Утоплена" починає поет описом ночі, при чім прегарно ілюструє словами шум очерету серед нічної тиші:

"Хто се, хто се по цім боці
Чеше косу? Хто се?
Хто се, хто се, по тім боці
Рве на собі коси?"

Далі розказує поет жахливу подію, як мати, завидуючи своїй доньці Ганнусі її вроди, заманує її до ставу і топить. Молодий рибалка виносить мертву красуню на берег і з розпуки сам кидається у воду. З того часу став заростає осокою. Щоночі впливає з одного боку стара мати, з другого Ганна в повній красі й молодий рибалонька. Рибалка нанесе зеленого баговіння на сорочку для Ганнусі, поцілує її в очі й знову поринає в воду. Ганнуся чеше свої довгі коси, а мати рве на собі волосся. Дівчата здалека оминають цей став, хрестяться, як його побачать, і звуть заклятим.

В баладі "Л і л е я" оповідає ця квітка королевному цвітові про свою долю. Колись жила дівчиною у панських палатах. Люди вбили її зимою, а весною вона зацвіла білим снігоцвітом.

В "Русалці" мати, що породила доньку в високих палатах, купає її вночі в Дніпрі й прохає виплисти до неї другої ночі, коли вийде з паном погуляти. Другої ночі виходить до Дніпра сама, бо пана нема в хаті. Але не вертається. Русалки її залоскочують. В цій баладі знову в'яже Шевченко образи дійсних трагічних переживань українських дівчат із віруваннями в русалки.

Дещо інший характер має балада "К а л и н а". Дівчина садить на могилі милого калину та поливає її сльозами. Калина розростається, розпускає віті. Три роки ходить дівчина на могилу. На четвертий:

вранці рано на калині
пташка щибетала;
під калиною дівчина
спала — не вставала:
утомилось молодеє,
навіки спочило...
Вставало сонце з-за могили,
раділи люди встаючи,
а мати й спати не лягала —
дочку вечерять дожидала
і тяжко плакала, ждучи.

У баладі "За байраком байрак" старий козак встає з могили і співає пісню про те, як їх колись триста товаришів лягло. В баладі "Коло гаю в чистім полі" оповідає Шевченко про дві сестри, що покохали Івана, отруїли його і самі себе.

А Бог людям на науку,
Поставив їх в полі
На могилі тополями...

"Перебендя". Вже в найранніших своїх творах займався Шевченко завданням поезії. Про свою власну поетичну творчість заговорив у "Заспіві" ("Думи мої, думи мої, лихо мені з вами"); про завдання поета в "Перебенді"; про вплив поезії на людську душу в поемі "Навічну пам'ять Котляревському". В "Заспіві" зупиняється Шевченко на своїх писаннях (до 1839. р.), що ввійшли до "Кобзаря" з 1840. р. та виправдується, чому не оспівував досі рідної країни і буйної бувальщини. Поетові не хотілося на чужині "в снігу, в лісі" торкатися таких тем. Глибше замислюється Шевченко над творчістю поета в "Перебенді". Він протиставить поета дійсності, яка його оточує. Порушує ту саму важливу тему, яка непокоїла в старовину Горация ("Odi profanum vulgus"), а в його часи Пушкіна ("Поет", "Чернь") та Міцкевича ("Dudarz"). "Перебендя" складається з двох частин. У першій частині поеми малює Шевченко постать народного кобзаря-бандуриста в стилі Метлинського, Шашкевича, що скрізь вештається і якого всі знають. Це поет-громадянин, що співає для суспільности, своїм співом розганяє людям тугу й уміє підійти до хвилини та до слухача. Дівчатам він співає любовних пісень (про Гриця, веснянки), парубкам у шинку пісні з глибшою моральною основою, напр., про Сербина, про шинкарку, на бенкеті про злу свекруху, про тополя, а на базарі пісні релігійного та історичного змісту (про Лазаря, про руйнування Січі). Репертуаром своїх пісень виховує громадянство національно і впоює релігійні та етичні основи. Але бувають хвилини, що химерний кобзар тікає від людей та співає для власної потреби. Таку хвилину описує Шевченко в другій частині поеми. Старий заховався в степу на могилі, щоб ніхто його не

бачив, щоб люди не чули його співу. Це поет-мистець, що втікає від людей, бо вони не розуміють його. Його думка орлом кружляє попід хмарами. Там на самоті веде він розмову з Богом, щебече Господню славу, питає сонця, де воно ночує, звідки встає, слухає моря, що воно говорить. Для такого співця місця на землі немає. Шевченко відзивається до нього:

"Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш.
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твое серце, та виспівай,
Щоб люди не чули.
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
"Скачи, враже, як пан каже;
На те він багатий".

Історичні поеми. Хоч Шевченко у "Заспіві" виправдується, що йому "не хотілось в снігу, в лісі козацьку громаду з булавами, з бунчуками збирати на пораду...", все ж таки минувшина України його до тієї міри захоплювала, що вже в найранніших його творах знаходимо її ідеалізацію. Спираючись на різних літературних творах і на таких історичних джерелах, як "Історія Русів", як історичні праці Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Маркевича, крізь рожеве скло романтичного захоплення дивився поет у найраннішій добі своєї поетичної творчості на часи буйного козацького життя, сміливих воєнних козацьких походів, тужив за величавими постатями українських гетьманів. Велика туга поета за світлою, буйною бувальщиною знайшла вислів у поемі "До Основ'яненка", в якій Шевченко порівняв сучасне життя з колишнім. Україна, обідрана, сиротою плаче за своїми дітьми. Сумно скиглить чайка над буйними степами, що вкрилися високими могилами, свідками колишньої слави. Згодом, коли поет на основі глибших історичних студій поглянув на минувшину України, побачив там не тільки світлі моменти, а й промахи та темні сторінки. То-

ді висловив не одне гірке слово правди українським гетьманам і часто докоряв Хмельницькому за те, що Україну віддав москалям ("Суботів", "Розрита могила", "Великий Лях"). Висловом гарячого захоплення поета минувшиною є передовсім поеми: "Іван Підкова", "Гамалія", "Тарасова ніч". Воля, панування, бенкетування, боротьба з ордою, з турками, з Польщею, одчайдушні походи козаків на прибережні турецькі міста, щоб визволяти невільників, отамани, сотники, гетьмани "всі в золоті", рівність, братерство — ось зміст його перших історичних пісень. Буйна уява поета відтворювала цю минушнину в ясних, різнобарвних образах.

У поемі "Іван Підкова" з тугою згадує Шевченко про ті часи, коли на Україні "ревіли гармати", коли запорожці "вміли панувати". Але з давньої слави залишилися тільки могили, що з вітром ведуть розмову про колишні часи. Поет пересуває низку образів, що ілюструють запорозьке лицарство, лицарську відвагу та одчайдушність запорожців. Не лякаються вони розбурханого моря, вкривають чайками Дніпровий лиман і серед співу пускаються на море, щоб ударити на Царгород.

Хоч претендент до молдавського престолу, Іван Підкова, ніколи не був гетьманом і ніколи не ходив походом на Царгород, ця обставина не зменшує стійності поеми. Є вона наскрізь історичною, бо поет вірно схопив духа історичної хвилини. Історичний кольорит виступає у живих барвних образцях козацької бадьорости, відваги, карности, свобідного, безжурного життя.

Живі образи козацької сміливости, бадьорости, карности, вільного буйного життя — згідні з історичною правдою — дав Шевченко також у поемі "Гамалія" (1843. р.). Починається поема плачем невільників у тюрмі, який нагадує невольницькі думи ("плачі"). Невільники просять у вітру, щоб осушив їх сльози, просять у моря, щоб принесло на своїх хвилях козацькі чайки, благають Бога, щоб дозволив їм ще почути козацьку славу. Босфор, що зроду не чув іще козацького плачу, передає його морю, море Дніпрові. Поріг Дід будить Хортицю і вмить вкривається Дніпро ко-

зацькими чайками. З веселою піснею на устах їдуть козаки визволяти братів. Попереду козацьких чайок їде Гамалія. Не лякається він морської хуртовини й сміливо нападає на передмістя Царгороду, Скутар, де томляться нещасні невольники, благаючи Бога, щоб не дав їм гинути в кайданах, бо сором козакові гинути в тюрмі. Гамалія розбиває тюрму й випускає невольників. Козацтво претяся без вагань і впень рубає яничарів, так, що аж ніч тривожиться. Не помагає допомога Візантії, що "на ножах в крові німіє". Козаки палять Скутар, забирають добичу і з піснею вертаються на Україну.

Хоч ні один Гамалія не ходив походом на Царгород, поема має історичний характер, бо поет дав вірний, згідний із правдою, живий образ буйного козацького життя, що визначається високою мистецькою вартістю. З цього погляду поема Шевченка стоїть значно вище від подібної поеми Залеського "Czajki", або від повісти Чайковського "Wurpawa na Carogród".

Найбільшою поемою Шевченка є "Г а й д а м а к и", що появились 1841. р. Основою поеми послужили поетові криваві події гайдамаччини з 1768. р., про які поет наслухався багато оповідань від свого діда Івана. Розпочинає Шевченко поему ліричним прологом, після якого пояснює причини гайдамаччини. Вбачає їх у надмірній самоволі і сваволі польської шляхти. Слідом за цим іде оповідання, замкнене в одинадцятьох піснях. Героєм у поемі є Я р е м а, званий Галайдою. Служить він попихачем у жида Лейби, де мусить гнутися й виконувати різні роботи. Хоч сирота він, але шасливий, бо втішається коханням Оксани, титарівни з Вільшани. В третій пісні ("Конфедерати") поет затримується на гулянці конфедератів. Забігають вони п'яні з криком-співом до Лейби, б'ють його, змушують танцювати, хреститися й велять дати гроші. Щоб звільнитися від них, Лейба веде їх до багатого титаря у Вільшану. Там вони вбивають титаря, а Оксану забирають з собою. Тим часом гайдамаки святять ножі і в день Маковія розпочинають під проводом Гонти й Залізняка "червоний бенкет". Між ними лютує Ярема з помсти за Оксану. Знаходить її в Лебедині, в

монастирі, вінчається з нею і знову спішить до Залізняка.

Крім оповідань діда відома була Шевченкові повість Чайковського "Wernyhora" і поема Гощинського "Zamek Kaniowski". Поему "Г а й д а м а к и" присвятив поет Григоровичеві. Понурі, грізні малюнки кривавих, жахливих страхіть (напр., вбивство Гонтою дітей) намагався поет злагіднити ідилічними сценами ніжного кохання Яреми й Оксани в роді:

Отак, ходя попід гаєм,
Ярема співає.
Виглядає, а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють серед неба,
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає.
А Ярема по долині
Ледви, ледви ходить,
Не дивиться, не слухає.
— "На що мені врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молодії марно пропадають,
Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть,
Так і мене люди не знають, де діти.
За що ж одцурались? Що я сирота?
Одно було серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась..."

До останніх років Гетьманщини, до часів зруйнування Запорізької Січі та до часів заведення нових московських порядків на Україні відноситься своїм змістом поема "Невольник". Оповідання розпочинається з тієї хвилини, коли на Україні "веселі й вольніі пишались села". Жили тоді в одному хуторі старий козак і двоє діток: Степан і Ярина. Діти вирости. Одної неділі старий козак прикликав до себе Степана й відкрив йому тайну, що він, Степан, не рід-

ний його син та що Ярина не сестра йому. Коли вбили Степанового батька та коли вмерла його мати, він узяв його до себе. Ніщо не стоїть на перешкоді йому одружитися з Яриною. Тільки покищо треба — говорив старий козак — піти Степанові на Січ, набратися козацького звичаю, пізнати козацьке життя, поглянути:

Як там живуть:
Чи там орють,
Чи не на ораному сіють,
І просто жнуть
І немолочнее віють,
Так як і мелють і їдять, —
Все треба знать.

Старий козак дав Степанові свою зброю і вирядив на Січ. Плакала Ярина, ведучи коня за поводи, а старий батько, — йдучи рядом, навчав:

"Як у війську пробувати,
Старших шанувати,
Товариство поважати,
В табір не ховатись".

П'ять літ не було Степана. П'ять літ тужила Ярина й чекала на його повернення. Коли вже задумувала вступити в черниці, почула разом із старим батьком, як на вулиці кобзар співав думу. В думі співав кобзар про сироту Степана, якого турки забрали в полон, а коли хотів утікати до нерідного батька й нерідної сестри Ярини, випалили йому очі залізом. Ярина пізнала Степана. Поема кінчається вінчанням Степана й Ярини.

Окреме місце займає в поемі оповідання Степана про руйнування Січі та про новий московський лад на Україні.

В Орській кріпості 1848. р. повстала поема "Чернець". Знаменито схопив і відтворив Шевченко в цій поемі духа давніх часів, коли то "воля розвернулася весела" та шовками й оксамитами стелила шляхи. Головну увагу присвятив поет постаті Семена Гурка-Палія, описуючи хвилину розгульного його прощання із світом перед вступленням у монастир Межигірського Спаса та його побут, — до речі незгідний із історичною дійсністю — в тому монастирі

серед установлених молитов та споминів, що з непереможною силою захоплюють його думки. Палієві пригадується його побут на Січі, ввижається постать гетьмана Мазепи, через якого опинився на Сибірі, стає перед очима усе життя, повне глибокого змісту, сильних вражінь і переживань.

"І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика... танці... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва...
Бори, сіңги і... Єнісей...
І покотились із очей
На ясу сльози..."

"Бий поклони —

І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай.
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе ввесь вік дурило;
Приспи ж його і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають, щоб ти знав..."
І старець тяжко зарідав,
Читав писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
"Для чого я на світ родився?
Свою Україну любив?"
До утрени завив в дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Святий чернець пошкандибав.

Молитвою за Україну, трудами чернечого життя велів Шевченко Палієві відпокутувати гріх за Полтаву й дав йому змогу очиститися.

Побутові поеми Шевченка. Багато реальних образців із сучасного йому життя українського народу розсипав Шевченко в поодиноких баладах.

Повну увагу українському народньому побутові присвятив у поемах: "Катерина", "Наймичка", "Сова". В "Катерині" (1838. р.) дав поет понурий малюнок бездоля українських дівчат, яких красу, молодість занепащали різні вітрогони, пройдисвіти. Катерина, яку знеславив московський офіцер, мусіла покинути батьківський дім та йти в Московщину шукати колишнього милого. Нарешті знайшла його. Але він відцурався їй. З розпуки Катерина кинулася в воду, залишивши маленького сина. Згодом хлопчина став поводитарем старця. Одного разу зустрів на шляху великого пана, що їхав шестернею. Пан пізнав свого сина, але відвернувся від нього. "Берлин рушив, а Івася курява покрила..." Поему, яку присвятив поетові Жуковському, переплів Шевченко ліричними рефлексіями про людське щастя й сирітську долю. Ось в одному місці каже поет:

—
"Есть на світі доля,
А хто її знає?
Есть на світі воля,
А хто її має?
Есть люди на світі —
Сріблом-золотом сяють;
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!..
З нудьгою та горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-золото
Та будьте багаті,
А я возьму сльози —
Лихо вилівати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неводю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий.
Як буде серденько
По волі гуляти".

Вищу ідейну стійність та краще мистецьке оформлення має друга поема Шевченка побутового характеру, а саме

"Наймичка" (1845. р.). Звеличив Шевченко в ній матір, що в своїй материнській любові, повній особистого само-відречення й посвяти, досягає вершин великого героїзму. Оповідает Шевченко казковим стилем, як раннім ранком, коли ще поле криється туманом, молода жінка прощається з маленьким своїм сином, якого підкидає бездітним багатим господарям, Трохимові та Насті. Вони, знайшовши дитину, радіють та тішаться нею. Потім приймають наймичку Ганну, не відаючи, що вона є матір'ю дитини. Ганна весь вім карається в чужій хаті, щоб тільки бути близько Марка. Тільки в хвилину смерті в глибоко зворушливих словах відкриває йому тайну, що вона є його матір'ю. Спокійним, зворушливим тоном, з великою біблійною простотою описав поет безмірність материнської посвяти. В поемі розсипав низку дуже гарних образців із сільського хуторянського життя спокійного, безжурного, ідилічного характеру. Цю саму тему розвинув також в окремій повісті п. н. "Наймичка".

Глибоко трагічні переживання матері лягли також в основу поеми "Сова" (1844. р.).

Зміст поеми: Породила мати сина в зеленій дуброві, дала йому карі очі і чорні брови. Гаряче молила Пречисту Матір, щоб дала йому талан-долю. Жила в колі найкращих мрій та сподівань. Думала собі:

"Буду сто літ жити;
Тебе годувати,
В жупані ходити,
Буду панувати.
Ой, виростеш, сину,
За півчварта року,
Як княжа дитина.
Як яшень високий,
Гнучкий і дебелий,
Щасливий, веселий.
І не одинокий.
Найду тобі рівню,
Хоч за морем синім,
Або крамарівну,
Або сотниківну —
Таки панну, сину.
У червоних черевиках,
В зеленім жупані,
По світлицях походжає,

Як пава, як пані,
Та з тобою розмовляє;
В хаті, як у раї!
А я сижу на покуті,
Тільки поглядаю“.

Але вмер батько і мати пішла в найми. "Крались злидні із-за моря в удовину хату та й підкрались". Вдовинного сина "битими шляхами повезли до прийому..." і вдова залишилась сама, тяжко працюючи на прожиток. Десять років чутки не було з війська від сина. Дивилася стара, немічна, жєбруча мати на шлях, ждучи сина, і з туги одуріла. Лазила по смітниках, збирала черепки, простоволоса, розхристана ходила селом, як посміховище дітям, які звали її "Совою".

• Поема цікава тим, що автор побудував її на матеріялі народніх колискових та рекрутських пісень.

• Деякі риси народнього побуту виступають також у таких поемах Шевченка, як "Черниця Мар'яна і Відьма".

• **Суспільні та політичні поеми Шевченка.** Найбільшу вагу для українського національного життя мають ті поеми Шевченка, в яких він огненним словом обрушився проти кривдників народу, проти панів, царів, тиранів, "розпинателів народних". Народились вони в наслідок спостереження страшного образу народнього горя і народньої кривди, який кинувся поетові в вічі, коли він після звільнення з кріпацтва відвідав Україну. Поет виступив із голосним протестом проти національного й соціального поневолення. Цей протест, ця смілива критика "темного царства" були головною причиною його ув'язнення. Більшість тих поезій із рр. 1843-47. зложилися в альбом "Три літа", який відібрано в Шевченка в час його ув'язнення та який пролежав у департаменті поліції до 1906. р. В тому році передано його Чернігівському музеєві Т. Шевченка. Ввійшли сюди між іншими: "Три літа", "Розрита могила", "Чигирин", "Сова", "Сон" (У всякого своя доля...), "Хустина", "Єретик", "Сліпий" ("Невольник"), "Великий льох", "Наймичка", "Кавказ", "Посланіє", "Холодний Яр"). Поетична творчість у названих "трех літах" є вершиною натхненого слова Шевченка, як національного українського поета. Свої ясні, українські погляди на суспільні й політичні відносини на Укра-

їні висловив він найвиразніше у тому часі передусім у поемах "Сон", "Кавказ", "Послання". Поема "Сон" (1844. р.) — це політична сатира. Поет дає опис фантастичної подорожі з Києва до Петербургу, яку відбув у сні. Поему написав під враженням перебування на Україні, в час якого він бачить пресумну дійсність життя. Поет летить у сонних мріях за совою понад землею, прощається з Україною і бачить прекрасний образ світанку на Україні:

"...Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає;
Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють,
Сади рясні похилились;
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою;
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає".

Серед таких чудових краєвидів бачить поет страшні картини горя та насилля: бачить, як із каліки знімають полатану свитину, як удову розпинають за подушне, як її сина, останню надію, віддають у військо, бачить матір, що на панщині пшеницю жне, а її дитина з голоду вмирає. Поет летить далі понад країною, укритою білим снігом, понад борами й болотами й чує брязкіт кайданів під землею. Це каторжники працюють на тяжких роботах у копальнях золота на Сибірі, "щоб пельку залити неситому" (цареві). Між каторжниками "в кайдани убраний цар всесвітній, цар волі..." — ідейний борець за правду. Перелітає понад Московою й затримується у Петербурзі. Бачить плюгавих первертнів, бачить гидкі сцени рабства, плазування, бачить ца-

ря й царицю та немилосердно їх висміває. Потім оглядає місто й пригадує собі, скільки козаків згинуло при будівлянні тієї царської столиці. Великим гнівом вибухає на вид пам'ятника Петра Першого, який йому поставила Катерина II.:

"От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває,
А на коні сидить охляп
У свиті — не свиті,
І без шапки — якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить,
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
"Первому Вторая"
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю —
Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати, кати, людодіди!
Наїлись обое,
Накралися!..."

Поетові вчувається голос гетьмана Полуботка, якого цар Петро голодом замучив у тюрмі за те, що домагався повернення давніх вольностей, та спів пташат, — що уявляють душі козаків, які загинули при висушуванні болот під столицю Росії. Йдучи до царської палати, зустрічається з земляками, що "так і ріжуть по-московському", і його серце покривається кривавою раною. Вкінці ще раз оглядає царя, що після того, як усі його залишають, із ведмедя стає малим кошеням... і пробуджується.

З цілого циклу поетичних творів, які поет написав із приводу своїх подорожей по Україні в рр. 1843-1844., "Сон" безперечно найбільш помітний твір, бо в ньому поет змалював державно-правне становище України в російській імперії.

Безпощадну критику російського "темного царства" дав Шевченко також у поемі "Кавказ" (1845. р.), де висловлює свої погляди на боротьбу, яку Росія вела з черкесами в рр. 1843-1859. Ця боротьба із свободолюбними мешканцями Кавказу була довготривала й коштувала багато жертв. Поему присвятив Шевченко Якову де-Бальмену, зукраїнізованому французові, що також загинув у цій боротьбі. Розпочинається поема малюнком кавказьких гір, повитих хмарами, засіяних горем. Для поета ці гори є образом людського горя й людських змагань до свободи. Йому пригадується давній міт про Прометея, прикутого до цих гір. Щоднини розривав йому орел серце, але воно оживало знову. Так само — думає поет — ніхто не в силі скути людську душу й здавити людські змагання до свободи. Поет виступає проти катів, що знущаються, і вірить у торжество правди ("встане воля, встане правда"). Уся дальша частина поеми — це їдка критика московського уряду та цілої системи правління, насичена іронією і сарказмом. Поет критикує облуду, лицемірство урядових чинників і ту культуру, що вміє тільки тюрми будувати, кайдани кувати й християнськими кличами хоче заслонити розбій, крадіж, насилля та пролиття братньої крові.

Прапор української національної ідеї високо підніс Шевченко в поемі "Посланіє" (1845. р.), де висловив також гірке слово правди своїм землякам. Повний наголовок поеми такий: "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм, в Україні і не в Україні сущим, мое дружнєє посланіє". Основні думки, що їх висуває Шевченко в "Посланії" — це протест проти кріпацтва, заклик до любови рідного краю і рідного народу та до братання всіх суспільних шарів. Суспільність — каже поет — є зла. В житті народу він бачить недомагання. Народові загрожує катастрофа, якщо не заверне із шляху, яким іде. Тому поет закликає земляків, щоб перестали "запрягати людей у тяжкі ярма, орати лихо та лихом засівати", щоб перестали "дерти шкуру з братів незрячих, гречкосіїв", бо настане суд і тоді сто ріками потече кров у сине море. Бачачи, що розвиток освіти й культури не йде належним шляхом, Шевченко радить розвивати своє-

рідну національну культуру, а не переносити штучно й безкритично чужих кличів та чужих ідей. "В "Посланії" порушив отже Шевченко найважливіші питання суспільного та національного життя. Передусім треба, на думку поета, — усунути соціальну неправду ("розкуйтеся"). Потім треба мати й розвивати любов до рідного краю й народу ("полюбіте щирим серцем велику руїну"), бо "нема на світі України, немає другого Дніпра". Нарешті треба пізнати свою мову й свою історію, бо тільки на своїх основах можна побудувати національну культуру ("в своїй хаті — своя правда і сила і воля") і тільки така освіта веде до об'єднання народу. Тільки тоді, коли земляки сповнять усі поетові бажання, коли вони "обіймуть найменшого брата", настануть для України кращі часи "і світ ясний, невечірній тихенько засяє...". Внаслідок цих високих ідей "Посланіє" служило дороговказом на шляху національного відродження українського народу.

Вдумливу і дуже тонку аналізу політичного положення України — в сучасну поетові хвилину — дав Шевченко в поемі "Великий Лях" (1845. р.). Поему назвав Шевченко "містерією", бо свої думки прислонив мистецькими образами містичного характеру. На початку поеми виступають у постаті білих пташок три душі, що караються тяжко, бо не пускають їх у рай:

"Як сніг три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві..."

Пташки хотять побачити, як розкопують лях,

"бо так сказав Петрові Бог:
"Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий Лях".

Перша душа розкажує про свою долю. Як була людиною, звалася Прісею. Росла, як квітка, виростала під опікою самого Хмельницького. Гетьман на руках її носив, пестив, цілував, і всі її любили, всі до неї залицялись, бо була врод-

лива, чорнобрива. Аж ось зустріло її лихо: вона з повними відрами перейшла шлях, коли гетьман із старшиною їхав у Переяслав Москві присягати. За те вона й карається тепер.

Перша душа — це символ Богданової України. Друга душа сповідається, що не впускають її в рай за те, що

“...цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави”.

У той час загинули її сестра й її мати. Насилу її саму одірвали од неживої матері й пустили москалям на грище. Після того, як вона напоїла цареві коня, нежива впала на порозі.

В постаті другої душі дає поет образ тієї України, що в час боротьби гетьмана Мазепи з царем Петром стала по боці Петра (“коня напоїла”), чим занастила долю сестри (тієї України, що боролась проти Петра), матері (всієї Гетьманщини) і свою власну.

— “А я в Каневі родилась — каже третя душа.
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові...
Я плакала...
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала...”

Вона усміхнулась тоді до цариці й тому карається.

В образі третьої душі дав Шевченко персоніфікацію тієї України, що після скасування Гетьманщини й зруйнування Запорізької Січі не сміла й слова промовити (“ще й не говорила”), а тільки плакала. І вона усміхнулась до цариці. “Чи я знала — виправдується, — ще сповита, що тая цариця — лютий ворог України, голодна вовчиця?” Але незнання, недостача національної свідомости, недостача ясної орієнтації, хто ворог України, — нікого — на думку поета, — не виправдує.

В другій сцені "містерії" три ворони (українська, польська і московська) хваляться своїми ділами.

Польська ворона хвалиться тим, що спричинила упадок Польщі, розлила "річку крови" в польським повстанні з 1831. р., загнала в Сибір свою шляхту і тепер п'є-бенкетує в Парижі з емігрантами.

Московська ворона хвалиться новими указами, що їх накликала на загибель народу.

Українська ж хвалиться:

"...Я спалила
Польщу з королями...
А з вольними козаками
Що я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?.."

За Мазепи вона спалила Батурина, Сулу в Ромні загатила козацькими старшинами, козаками Фінляндію засіяла, на Ладугу виганяла цілі гурти й гатила болота, і славного Полуботка в тюрмі задушила. Все ж таки, хоч яка вона й люта, не зуміє вона того, що "москалі в Україні з козаками діють..." "Тепер уже заходились "древности" шукати у могилах..., бо нічого уже в хаті взяти". Тому й розкопують Великий Льох. Українська ворона пророчить, що в цю ніч на Україні зродяться близнята: один буде, як той Гонта, катів катувати, другий буде... катам помагати. Перший розпустить правду й волю по всій Україні. Ворони радяться, що з тим новим Гонтою зробити. "Я золотом розтопленим заллю йому очі..." "Я царевими чинами скрочу йому руки" — каже московська ворона. "А я зберу з всього світа всі зла і всі муки!.." — говорить друга. Всі три відлітають, щоб нового Гонту втопити або отруїти.

Ворони символізують темні сили народу (перевертнів, зрадників, донощиків). Після їх відлету на сцену виступає живе українське каліцтво в постаті трьох лірників: сліпого, кривого й горбатого. Вони сліпі на все, що на Україні діється.

Тим часом москалі розкопують льох. Находять черепки, гниле корито, кості в кайданах і шаліють із досади, що нічого їм узяти. Образом їх люті, в час якої б'ють людей, ла-

ються й замикають у холодну лірників, указує Шевченко на методи царського режиму, його брутальність і насилля.

Свого ворожого наставлення до царату та до методів його правління не змінив поет, не зважаючи на десятилітнє заслання, яке саме мало бути карою за його революційні думки та погляди. У "Неофіти" знов ударив Шевченко цілою силою свого поетичного слова по російському царату. Поему написав у 1857. р. в Нижнім Новгороді, де мусів при повороті з заслання півроку затриматися й чекати на дальший дозвіл їхати в Петербург. Присвятив Шевченко "Неофіти" своєму приятелеві, артистові московського театру М. Щепкіну. Поема "Неофіти" є політичною алегорією. Поет бере тему з римської історії. Оповідає про переслідування християн за Нерона, одначе під Нероном розуміє всіх тиранів, що давають усякі прояви свобіднішої думки. Після пояснення генези поеми Шевченко звертається з прегарною апострофою до Матері Божої та прохає її допомогти йому описати страждання однієї матері:

"Благословенная в женах,
Святая праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Летючі літа марно тратить,
Скорб'ящих радосте! Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий,
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки-море
Сльози кривавої лила,
Так, як і Ти, і прийняла
В живую душу світ незримий
Твого розп'ятого Сина.
Ти, мати Бога на землі,
Ти сльози матері до краю,
До каплі випила. Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,

Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини! Амінь“.

Далі оповідає Шевченко, як молодий римський патрицій Алкид гуляє з веселим товариством у гаю, біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро і благословляє веселу оргію. Проповідь апостола зворушує Алкида. Він покидає товариство, матір і стає визнавцем нової релігії. Разом з іншими неофітами дістається в тюрму. Його відводять до Сиракуз "в підземні страшні узи". Алкидова мати шукає скрізь за сином. Нарешті знаходить його в Сиракузах, але її не хочуть до сина пустити. Тим часом у Римі патриції видумали нове свято й проголосили Нерона богом. На нове свято приводять із Сиракуз неофітів. Алкидова мати бачить сина, який пливе на галері, і чує, як співає він новий псалом про прощення ворогам. Потім бачить вона, як мучать у Колізеї християн, бачить, як дикий леопард кидається на її сина і з розпуки б'є головою об мур. У пізню ніч стрічає сірооких скитів, що вивозять тіла мучеників із цирку і кидають у Тибр на поживу риbam для цісарського столу. І тоді замість прокляття несеться із її наболілих грудей перша молитва до Христа.

“...І спас
Тебе єдиний син Марії
І ти слова його живії
В живу ю душу прийняла
І на торжища, і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла“.

Провідною думкою в "Неофітах" є думка, що хоч людина гине за ідею, сама ідея здобуває перемогу. Через жертву молодого покоління стає вона близька старшому поколінню. Крім того проводить Шевченко в "Неофітах" також ідею прощення ворогам. Ідеал любови матері (подібно, як у поемі "Марія") є такий високий, що рівного йому не знаходить Франко в цілій світовій літературі.

"Думки" Шевченка. Перлинами в поетичній творчості

Шевченка є його дрібні ліричні поезії, в яких він висловив усі страждання свого життя. "Думки" повстали головним чином на засланні. Живучи серед непривітних пустель під "невмитим небом", поет замкнув у них свою глибоку тугу за рідними селами, зеленими степами, голубими горами, розкішними нивами й ланами та сподівався в гарячих своїх бажаннях хоч на старість побачити велику красу рідної країни. Часто пробивається в "Думках" жаль за змарнованим життям, часто відзиваються сумні тони розпуки та безнадійності.

Ось опис неділі в Орській твердині:

"Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю,
І болящее, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться,
І долине голубкою
Понад чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі...
І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну —
І згадять боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії:
Руді, руді, аж червоні;
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...
А тут бур'ян, піски, тали
І хоч би на сміх де могила
О давнім — давні говорила...
Неначе люди не жили!

.....
Од споконвіку і до нині
Ховалась од людей пустиня,

А ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
Затога будуть і могили —
Всього наробимо колись!..
О, моя доле! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустини?
Чи може, (крий Боже!) тут і загину,
І почорніє червоне поле?..
"Айда, в казарми! Айда, в неволю!"
Неначе крикне хтось надо мною, —
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.
Оттак я, друже мій святкую
Отут неділеньку святу!.."

(*"Козачковському."*)

Приходить свято Різдва. Тяжко його — каже поет —
самому стрічати в пустині.

"...Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молитися
Підуть люди. Завтра ж рано,
Завіє голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, — мою хату.
Оттак мені доведеться
Свято зустрічати."

(*"На Різдво", 1848. р.*)

"Назар Стодоля". З драматичних творів Шевченка най-
замітніша драма "Назар Стодоля". У драмі сотник Хома Ки-
чатий задумує підступно видати доньку Галя за старого
полковника. Не зважає він на те, що Галя кохає молодого
козака Назара Стодолю. Для здійснення своїх намірів при-
тягає на свій бік і ключницю Стеху. Галя в ніч перед Різдвом
подає сватам полковника рушники з тією думкою, що це
сватає її Назар. Несподівано з'являється Назар, і Галя ба-
чить, що її обманюють. Назар пробує проханням перекона-

ти Хому, щоб віддав Галю за нього. Але це йому не вдається. Тоді її викрадає. В самотній корчмі доганяє його Хома Кичатий. Приятель Назара, Гнат, звільняє його з рук Хоми. Коли Назар дарує Кичатому життя, цей, зворушений його лицарськістю, просить Назара простити йому й благословляє молодих.

Спочатку закінчив Шевченко драму смертю Хоми, що мав згинути від руки Гната. Але потім змінив закінчення, бо не хотів на смерті батька будувати щастя його доньки. Новіші досліди над драмою показали її безсумнівні цінності, а її авторові признали дослідники драматичний таланти знання драматичної техніки. З інших драматичних творів Шевченка залишився тільки уривок драми "Никита Гайдай".

14. СЛІДАМИ ШЕВЧЕНКА

Пантелеймон Куліш. Після смерті Шевченка провід у культурній праці українців перейняв Пантелеймон Куліш. У поезії "До братів на Україну" сказав він характеристичні слова:

"Ой, мовчав я, браття,
Словом не озвався,
Поки батько український
Піснею впливався.
Хоч мовчав устами,
Співав я душею,
Та боявся з ним різнити
Кобзою своєю..."

Коли замовкло Шевченкове слово, Куліш поставив питання:

"Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?"

Почуваючи в собі силу й хист, Куліш у заспіві до першої збірки своїх поетичних писань п. н. "Досвітки" відважився:

"Ой ударю ж зразу у струни живії:
Прокиньтесь, вставайте, старії й малії!
Віщуванням новим серце мое б'ється, —
Через край із серця рідне слово летється..."

Пантелеймон Куліш належить до ряду найвизначніших українських письменників. Правда, неоднією своєю думкою, неодним незвичайним поглядом, неодним гострим словом ("гарячий" Куліш — звали його в товаристві: "великий майстер дратувати українську громадську думку" — говорить про нього Зеров) болюче вражав не раз українське громадянство, все ж таки небуденний його літературний талант, ширина ідейного світогляду, багатство питань, які його цікавили й захоплювали, і слідом за тим різnorodність його творчої письменницької діяльності — все те дає йому право зайняти одно з найбільш почесних місць в історії українського письменства.

Куліш походив із стародавнього козацького роду. Родився 27. липня 1819. р. в містечку Вороніжі, на Чернигівщині. Батько Куліша Олександр володів полями, сіножатями, гаями, але жив старосвітським ладом. Була це людина гострої, палкої вдачі, але загально шанована. Мати Кулішева, Катерина, розмовляла тільки українською мовою та вміла цікаво оповідати про старовину і співати стародавніх пісень. "Сидячи за роботою, ніколи було, не вмовкала, тільки було зітхне, задумається і знову співає. А серед бесіди в неї було що слово, то й приказка..."

Крім матері, що скоро померла, великий вплив на Куліша в дитячих його роках мала поміщиця Уляна Мужилівська, сусідка Кулішів, яка здавалася малому хлопцеві якоюсь "царицею, або богинею". Своім впливом склонила вона Кулішевого батька, щоб віддав сина до гімназії в Новгороді Сіверським, де хлопчина спершу вчився погано, бо не знав московської мови. З часом, як почав розуміти московську мову, став першим учнем. В гімназії читав Куліш твори Гулака-Артемовського, повісті Квітки, оповідання Гоголя й захоплювався поезіями Пушкіна та збіркою пісень Максимовича, яку вивчив напам'ять. Тоді написав оповідання "Циган", що появилася згодом в альманаху Гребінки

"Ластівка" (1841. р.). Хоч з причини матеріяльних нестатків не довелося Кулішеві закінчити гімназії, зумів він власною працею доповнити свою освіту, після чого вступив у Київський університет.

У Києві велике враження зробили на нього лекції літератури молодого професора Михайла Максимовича, якому Куліш передав збірку пісень, що їх чув колись із уст своєї матері. Максимович давав Кулішеві книжки та звернув його увагу на історичні повісті Вальтер-Скота. Але й університет мусів Куліш покинути, шукаючи заробітку. За допомогою Максимовича одержав посаду вчителя гімназії в Луцьку, на Волині, в місцевості багатій на історичні спогади. Тут розпочав писати історичну повість "Михайло Чарнишенко", беручи за зразок повісті Вальтер-Скота. Після короткого перебування в Луцьку перейшов на посаду вчителя в Києві. В час фєрій відвідував місця, що були свідками козацької слави, прислухувався до народньої розмови, записував пісні й перекази. Подорожуючи, познайомився Куліш із польськими письменниками Михайлом Грабовським та Костянтином Свідзінським, що мали маєтки на Київщині. З ними заводив розмови на тему українсько-польських взаємин і вони ввели його у світ польської літератури та історії. З тих часів походить поема Куліша "Україна" й ідилія "Орися". З Києва переїхав Куліш на посаду вчителя в Рівне, потім у Петербург. У самому Києві познайомився з Шевченком, Костомаровим, що був тоді професором у Київському університеті, і студентом Василем Білозерським. Єднала їх усіх любов до народу й гаряче бажання полегшити йому тягар кріпаччини. До їх гурту пристав через якийсь час професор Гулак, студент Опанас Маркович та багато інших. З ініціативи Костомарова гурток перетворився в 1846. році в таємне товариство, відоме під назвою "Кирило-Методіївське Братство".

За участь у змаганнях "Кирило-Методіївського Братства" не минула й Куліша кара в найкращій порі його життя, коли жив у світі мрій та сміливих задумів. На початку 1847. р. одружився він із сестрою Василя Білозерського Олександрою, пізнішою письменницею (Ганна Барві-

и о к) і збирався їхати заграницю. За порадою ректора Плетньова Петербурзька Академія Наук висилала Куліша заграницю, щоб після повороту міг він зайняти катедру слов'янських мов та літератур в університеті. Куліша ув'язнили в Варшаві, відвезли в Петербург та посадили до тюрми. Почалися тяжкі хвилини тюремного життя і жандармських допитів. Слідство вели генерали Орлов і Дубельт. На слідстві Куліш признавався, що він намовляв своїх друзів писати українською мовою, відновляти рідний побут та рідні звичаї, заводити школи для освіти простого народу, збирати гроші на видання українських творів та міркував про способи визволення кріпаків. Усе те робив із любови до України. Основою присуду послужила його "Повістка про український нарід" (по-російському), в якій він виступав проти кріпаччини. Куліша заслано в Тулу, де він прожив три роки й три місяці. Разом із ним виїхала його дружина, що поділяла його горе в тяжких хвилинах. На засланні вчився Куліш чужих мов, займався історичними дослідями та впорядковував етнографічні матеріали. Книжки доставляв йому його приятель Осип Бодянський, професор Московського університету. Вкінці 1850. р. цар Микола I. дозволив йому повернутися в Петербург, коли на приїзд царя зладив альбом із описом тульської старовини з гарними малюнками.

Після звільнення Куліш жив у Петербурзі. Заробляв на прожиток, працюючи: в редакціях московських журналів і друкуючи свої праці безіменно або під прибраними псевдонімами. Час його гарячкової праці розпочався після смерти царя Миколи I., (в 1855. р.), коли в Росії повіяло свобіднішим подувом. Саме тоді спинилися в Петербурзі, вертаючись із заслання, Шевченко і Костомарів. Громада петербурзьких українців почала думати про видання українських книжок і журналу. Душею тих змагань став Куліш: видав своїм новим правописом, т. зв. "кулішівкою", гарний етнографічний збірник "Записки о южной Руси", — який Шевченко назвав блиянтон в нашій етнографічній літературі, — роман "Чорну Раду", "Граматику" для народу, збірник проповідей Гречулевича, оповідання Марка

Вовчка, заснував власну друкарню й брав участь у виданні популярних книжечок для народньої освіти, званих "метеликами". Заходився також видавати журнал "Хату", але коли не одержав на це дозволу властей, випустив у 1860. р. альманах "Хата", де крім своїх творів помістив твори Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок і ін.

Коли в 1861. р. Василь Білозерський став видавати місячник "Основу", Куліш став головним співробітником журналу й містив у ньому поезії, драми, оповідання, повісті, статті літературно-історичного характеру, рецензії й історичні розвідки. Після припинення видання "Основи" виїхав до Італії. При переїзді через Львів ввійшов у ближчі взаємини з галицькими українцями, що саме тоді кинулися до праці на народньому полі, і сіяв між молодими "народовцями" слова заохоти. Після повороту з Італії жив на Україні. В 1864. р. одержав посаду "директора духовних справ" у Королівстві Польськім. Одначе на цьому становищі не затримався довго, бо уряд був незадоволений його живими взаєминами з галицькими українцями, які вступили на ясний національний шлях, і жадав від нього, щоб прилюдно зрікся своїх українських поглядів. Коли Куліш не хотів того зробити, звільнено його з посади. Куліш виїхав заграницю. Живучи в Італії, Німеччині, у Відні й у Празі, займався літературною і науковою працею, зокрема перекладом Святого Письма. В 1871. р. вернувся на Україну й видав два перші томи "Історії возсоединенія Русі" (1874. року), в якій різко осудив козаччину, називаючи її "колючим будяком на українській історичній ниві". Негативне становище супроти козаччини зайняв також у розвідці "Малювана Гайдамаччина", що її надруковано в львівській "Правді" 1876. р., — і це було причиною його розриву з українцями в Галичині.

Указ проти української літератури з 1876. р. отверезив Куліша. Він упевнився, що годі українцям розраховувати на Москву. В нього зродилася тоді думка погодити галицьких українців із поляками. З цією метою під час перебування у Львові в 1882. р. написав брошуру "Крашанка русинам і полякам на Великдень" із покликом до згоди і вза-

емного порозуміння. Але його думки не знайшли признання. Українці прийняли їх дуже холодно. Знеохочений вернувся Куліш на Україну, осів на хуторі в Мотронівці і там дожив віку, до останньої хвилини життя не кидаючи пера. Помер 2. лютого 1897. р.

Творчість Куліша. Літературна спадщина Куліша дуже багата й дуже різnorodна. **З метою розвинути українське слово,** поставити українську мову на рівному місці з іншими європейськими мовами, працював Куліш у різних напрямках, кидався на різні ділянки літературної творчости. Поетичні твори Куліша, що заповнювали збірники "Україна", "Досвітки", "Хуторна поезія", "Дзвін",— дуже різні змістом і характером. Поруч доволі не раз сухих роздумувань, нецікавих міркувань, поруч гарячих, пристрасних накидів на людей, що йому були немілі, та на думки й погляди, які не припадали йому до вподоби, іскряться не раз перлини високої поезії, в полум'ї почування точені, гострою думкою вирізьблені. Часто затримувався в них поет на історичних переживаннях українського народу. В поемі "Україна" (1843. р.) намагався Куліш народнім стилем скласти національний епос про українських героїв та українську старовину від Володимира Великого до Богдана Хмельницького, щось подібне до Гомерових епопей. У листі до тодішнього свого патрона М. Юзефовича Куліш так пояснює свій задум: "У мене родилась така зухвала думка... висловити життя українського народу в епопеї. Я вибрав для цього мову й форму народніх наших дум, які вивчав довго і старанно, і тому, що думи наші є уривки епопеї, то я вставляв їх цілком, наближаючись до епохи, що оспівана в них". Але що дум про всіх козацьких гетьманів не було, Куліш мусів прогалини виповнити власною творчістю. Так повстала його поема "Україна", як своєрідна плетінка з автентичних і підроблених народніх дум, яка не виправдала, на жаль, великого задуму автора. Не могла його виправдати з мистецького боку хочби й тому, що в своєму епосі Куліш змістив події вісьмох століть, коли нпр. акція цілої Гомерової "Одісеї" сконцентрована в сорокденнім протягу часу.

Козацько-польська боротьба дала Кулішеві теми для

поем "С о л о н и ц я" (повстання Наливайка) і "К у м е й-к и" (повстання Павлюка).

У поемі "Н а с т у с я" змалював Куліш ідилічну картину козацького життя після довголітньої війни.

Опанас Обух гине в боротьбі. Перед смертю просить друга Мороза, щоб не дав кривдити його жінки й доньки та одружив колісь свого сина з Настусею. По десятих роках Морозенко сватає Настусю і потім живе з нею тихим, щасливим життям. Тільки деколи приходять хвилини, коли свистом кличе любого коня й думкою лине на широкі степи та тужить за козацькою славою.

В поемі "В е л и к і п р о в о д и" в постаті козака Голки вивів Куліш визначного українського вельможу й патріота, Юрія Немирича, на тлі кривавих подій із 1648. р. Куліш високо цинив постать Немирича за його гарячу любов до рідного краю, за його культурність та за те, що був творчою одиницею в добу козацьких змагань, у добу Богдана Хмельницького та Івана Виговського.

В поемі оповідає, як Ярема Вишневецький вислає козака Голку проти розворушених селян. Але Голка з ідейних спонук стає проти шляхти. Тим часом у Гадячі панна Рарожинська після смерти свого батька стає на чолі шляхти. Захоплений її вродою, дозволяє Голка шляхті втекти. Тоді Хмельницький вислає проти нього Кривоноса і цей убиває його срібною стрілою. Панна Рарожинська кидається в Дніпро й стає русалкою. Ідеалізація постаті Голки в "Великих Проводах" послужила деяким дослідникам Кулішевої творчості говорити про його аристократизм.

В поемах "М а р у с я Б о г у с л а в к а" (перший раз надрукована в Літературно-науковому Віснику (1889. р.) й "М а г о м е т т а Х а д и з а" звеличав Куліш Магомета, його культурну місію та прославив мусулманський світ, як велику культурну силу. В "М а р у с і Б о г у с л а в ц і" ідеалізував героїню народньої думи, в поемі "М а г о м е т т а Х а д и з а" з великим захопленням заговорив про Магомета, як творця нової релігії, спертої на принципі любови, та про Хадизу, як жінку, що зрозуміла Магомета, зрозуміла його завдання, все "про що він мав віщати миру", і що в своїй високій жертвенній любові, як скеля стояла при ньому.

Між поетичними творами Куліша, поруч названих, ви-

різняються ще силою поетичного слова й високими формальними досягненнями деякі поезії із збірки "Дзвін", зокрема ті, в яких Куліш говорить про свою горду самотність серед сірих людей, в яких славить силу та красу українського слова та в яких оспівує красу природи, життя й красу жіночої душі. В українському слові, його силі й красі добачував Куліш запоруку відродження нації, як на це вказують його слова:

"Кобзо! ти наша вірада єдина!
Поки із мертвих воскресне Україна,
Поки дїждеться живої весни,
Ти нам по хатах убогих дзвони.
Стиха дзвони, нехай мучене серце
Тяжко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни".

Дуже вартний вклад у скарбницю української поезії дав Куліш також збіркою перекладів із чужих поетичних творів: (Гайне, Гете, Байрон) п. н. "Позичена кобза".

Поруч поетичних творів велику ціну мають також оповідання й повісті Куліша. Між дрібними оповіданнями найкращим є розкішна ідилія "Орися", між повістями ("Потомки українських гайдамаків", "Мартин Гак", "Брати") відрізняється повагою настрою, спокоем оповідання, вірністю історичного кольориту хроніка "Чорна Рада", одна з найкращих історичних українських повістей. "Орися" написав Куліш під впливом Гомерової "Одісеї", використовуючи оповідання про Навзікаю та її зустріч з Одисеєм. У своєму оповіданні дав Куліш прегарний сонячний малюнок із минулих часів. Оповів про доньку сотника Таволги Орися та про їзду з дівчатами до річки Трубайла. Старий візник Грива розказує дівчатам, що перуть плаття, поетичний переказ про переяславського князя, що постріляв золоторогі тури там, де підноситься Турова круча:

"...Слухають дівчата та аж сумно стало; слухає Орися та вже боїться глянути на каміння, що простяглося купою серед річки. Вже їй здається, що то справді не каміння; і вода шумить якось не так, як вода... Засмутив зовсім дівчат старий Грива... Дивиться Орися у воду аж у воді на кручі щось зачервоніло: хтось ніби виїхав із пуші на сивому коні й

стоїть поміж в'язами. Боїться глянути угору, щоб справді не було там когось; боїться глянути і на каміння: вже їй здається, що ось-ось заревуть і сунуться з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину й показала вгору: дивляться дівчата, аж на Туровій кручі князь на сивому коні. Так і зомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Немало ж, видно, здивувався і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто ж би не здивувався, опинившись над такою кручею. Унизу рине вода через каміння, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомо дівчата з працями, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Задивився козак і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на нього старий Грива: "Гей, гей, козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хіба хочеш пополоскать свої кармазини в Трубайлі?..".

Над повістю "Чорна Рада" працював Куліш кількома наворотами й дав їй назву "хроніки" з 1663. р. "Це так — каже сам Куліш, — як от інколи схопиться завірюха: громом гримить, вітром бурхає, світу Божого не видно, поломле старе дерево, повиворочує з коріння дуби й берези..." — Похилиться, може, — говорить він в іншому місці (в листі до Костомарова) — од смутних думок і не одна, так як моя голова, проходячи по тій нещасливій старосвіччіві: що скільки то було добра в серці в нашого українського люду, да як то все те ні на що обернулось од безладдя, — що не зуміли, як заповідав "батько Хмельницький, усі у одно стояти..."

Образ такого безладдя, такої руїни в житті народу дав саме в повісті.

Історичною основою повісті є часи наступників Богдана Хмельницького, коли то Україна розпалася на Правобережну, що дісталась Польщі, і Лівобережну, що залишилася під Московщиною. На Правобережній закріпився при гетьманстві Павло Тетеря, а на лівому боці Дніпра виступили, як претенденти на гетьманську булаву, перяславський полковник Сошко, Іван Золотаренко і запорізький кошовий Іван Брюховецький. Запорожці, на яких опирався Брюховецький, просили московського царя скликати "чорну раду" — це є збори всього козацтва. Сам Брюховецький намагався преднати чернь обіцянками зрівняти всіх козаків і обіцянками дозволити на грабунок. Він схилив також на свій бік князя Великогагіна, що приїхав на Україну з метою відкриття "чорної ради". На "чорній раді" вибрали козаки гетьманом Брюховецького, який видав на Сомка присуд смерті. У повісті розказує Куліш, як старий Шрам,

святик і козак в одній особі, приїжджає разом із сином Петром на хутір Хмарище у відвідин до хуторного козака, веселого Череваня. Петро закохується в доньку Череваня, Лесю. Черевань погоджується видати доньку за Шраменка, але Череваня хоче посватати її за гетьмана Сомка. Про свій намір говорить Череваневі в час подорожі до Києва. В Києві зустрічається все товариство з Сомком. Сомко запрошує всіх на свій хутір. Сюди приїжджають також запорожці Кирило Тур і Богдан Чорногор. Вночі викрадає Тур суджену Сомка, Лесю, та хоче втекти з нею в Чорногорю. Його доганяє Петро. У двобою обидва падають на землю. Раненого Тура забирає під опіку Сомко, Петра — Леся. Під дбайливим доглядом Лесі Петро приходить до здоров'я. Після його видужання Шрам і Черевань їдуть у Ніжин з наміром помирити Сомка з Золотаренком. У Ніжині відбувається суд над Кирилом Туром за те, що викрав Лесю, чи — як висловлюються козаки — за те, що "скавав у гречку". Його прив'язують до стовпа та б'ють киями. Дуже точно описує далі автор перебіг "чорної ради", на якій остаточно серед бурхливих сцен вибирають гетьманом Брюховецького. Після вибору Брюховецький замикає Сомка в тюрму. Намагається звільнити його з небезпекою для власного життя Кирило Тур, але Сомко не приймає його жертви. Повість закінчується смертю Сомка, Шрама і подружжям Петра з Лесею.

Хоч повість "Чорна Рада" не має одного героя, навколо якого розвивалася б ціла акція, але поодинокі картини виведені в ній дуже живо, цікаво, згідно з історичною правдою. Крім образу невідрадних політичних обставин дав у ній Куліш також образ тодішнього життя різних верств українського громадянства, широкий малюнок народного побуту. Постаті в повісті — ясні, виразні, з характеристичними рисами вдачі. Так і вривається в пам'ять образ поважного суворого Шрама, веселого, добрячого Череваня, одчайдушного, палкого Кирила Тура, невмолимого, грізного дідугана Пугача, що твердо стоїть на сторожі давнього ладу, давніх козацьких традицій. Куліш був також автором повістей, що їх писав у московській мові.

З драматичних творів Куліша збереглися в цілості: "Байда, князь Вишневецький", "Петро Сагайдачний", "Цар Наливай".

Куліш залишив також деякі історичні праці та літературно-критичні нариси. На жаль, у тих його писаннях найбільший слід залишила його неспокойна, хитка вдача та пристрасна, гаряча натура. В своїх історичних творах Куліш перейшов повільно від романтичного за-

хоплення козаччиною до різкого й несправедливого її осуду, до ворожого становища супроти козаків, яких не вагається назвати "колючим будяком на степах України". Також у критичних нарисах про поодиноких письменників, нпр. Котляревського, Шевченка — не вмів Куліш утриматися на спокійному становищі об'єктивного дослідника, а давав вислів хвилиним нагальним вибухам гніву, подразнення та роз'ярення. Натомість має великі заслуги, як етнограф виданням дуже цінних "Записок о Южной Руси", як популяризатор, редактор "метеликів" та як невтомний перекладач. "Бажаючи виробити форми нашої мови на послугу мислі всечоловічій", Куліш збагатив українське письменство, крім перекладу Святого Письма, багатьома перекладами творів європейських літератур. Зокрема його переклади поем Байрона та драм Шекспіра мають до сьогодні велику ціну. Як "пан української мови", що володів усіми секретами її багатства і сили, вложив Куліш своїми перекладами тривкий вклад у скарбницю української літературної мови.

Петербурзька "Основа". Діяльність Куліша та його товаришів у Петербурзі розбудила знов літературний рух, що його стримала трагедія "Кирило-Методіївського Братства". Смерть царя Миколи I звільнила Росію від кайданів деспотизму. Колишні члени "Кирило-Методіївського Братства" вертаються із заслання і зустрічаються в Петербурзі. Куліш, Шевченко, Костомарів, Білозерський пориваються знову до праці, в наслідок чого Петербург став центром українського літературного життя в шістдесятих роках. У 1861 році Василь Білозерський розпочинає видавати тут літературно-науковий місячник "Основа" і не тільки гуртує при ньому давні літературні сили, але й дає місце новим літературним талантам. Місячник був присвячений виключно українським справам. В "Основи" брали участь усі українські інтелігентні сили і завдяки цьому має вона першорядне значення в розвитку української літератури та української національної ідеї. Сильне поетичне слово Шевченка, що помер у самих початках існування "Основи", єднало письменників старшого й молодшого покоління; високі ідеї, які висловив у своїх поезіях, запалювали до творчої праці й жерт-

венної служби. В "Основі" брали участь: Куліш, Костомарів, Марко Вовчок, Глібів, Кониський, Стороженко, Ганна Барвінок, Руданський, Данило Мордовець, який у молодих літах написав поему "Козаки і море", а в "Основі" помістив оповідання "Дзвонар" і "Салдатка", Свидницький, Чубинський, Чужбинський і багато інших. На жаль, вже в кінці 1862. р. видання "Основи" припинено з причини деяких хиб у самім редагуванні.

Київська "хлопоманія". Діяльність "українофілів", які згуртувалися при петербурзькій "Основі", спричинила також живіший літературний та науковий рух у Полтаві, в Харкові, в Чернигові й Львові. В Києві повстав у шістдесятих роках ХІХ. в. живий рух, відомий під назвою "хлопоманії". З погордою називали "хлопоманами" польські аристократи й московські публіцисти молодих ідеалістів, студентів Київського університету, що з великим запалом кинулися до праці для добра українського народу. До ряду "хлопоманів" належали не лише українці, але також поляки, що вважали за свій обов'язок працювати для того народу, серед якого жили. Визначну роль грали серед них Тадей Рильський, Володимир Антонович і Павлин Свенціцький (Павло Свій). Свою діяльність розвинули київські "хлопомани" головним чином у напрямі поширення народньої освіти. Подібно, як петербурзькі українофіли, засновували "хлопомани" народні школи т. зв. недільні, й видавали книжки для народніх потреб. Ці книжечки звалися "метеликами". Подавали вони вибір найкращих творів українських письменників, отже: Шевченка, Квітки й Марка Вовчка. Отсі освітні змагання на Придніпрянщині в шістдесятих роках не тільки не зустрічались спочатку з ніякими перепонами, а навпаки — знаходили підтримку з боку російської преси та з боку російського уряду. Одначе, вже в 1863. році розпочинається наступ на українську мову. Як наслідок доносів і наклепів російської преси, приходить заборона ширити народню освіту та наказ закрити недільні школи. Різні кари спадають на українських діячів, серед яких деякі "ломлять своє українське перо".

Цей указ проти української мови й літератури з 18. липня 1863. р. зветься "В а л у і в с ь к и м", від міністра Валуєва, що в своєму таємному обіжнику висловив сумної пам'яті слова, що ніякої окремої української мови "не було, нет і бити не может".

Оживлення літературного життя у Львові. Поезії Тараса Шевченка розбудили в шістдесятих роках живий рух також серед галицьких українців, що після короткого зриву в 1848. р., в 50-тих роках XIX. в. попали в стан зневіри й апатії.

Коли 1848. р. цісар Фердинанд I увів в австрійській державі конституцію, wraz із іншими народами рвонулися також до праці галицькі українці. Знесення панщини, проголошення рівноправности схилили також українців організувати свої сили. В цілях оборони політичних і національних прав заснували вони в добу "весни народів" політичне товариство "Головна Руська Рада", яка стала ясно на становищі окремішности української мови й українського народу. Висловом думок і поглядів "Головної Руської Ради", її органом став тижневик "Зоря Галицька", якої перше число вийшло 15. травня 1848. р. "Головна Руська Рада" зайнялась справою народної освіти. На полі народнього шкільництва вдалось українцям вибороти деякі пільги, а в Львівському університеті відкриття катедри української літератури. Супротивні змагання деяких одиниць, що згуртувалися в польонофільськiм "Руськiм Соборi", стрінулися з повною невдачею, а їх орган "Руський Дневник", що його видавав Іван Вагилевич, скоро перестав виходити. Йдучи за прикладом інших слов'ян, що велику вагу приділили справі народньої освіти, заснували львівські українці 16. червня 1848. р. товариство "Галицько-Руська Матиця". "Матиця" мала завдання видавати популярні книжечки та дбати про освіту широких кіл. Щоб розбудити живіший літературний рух та згуртувати всі наукові й літературні сили, скликано до Львова всіх учених і письменників, яких завданням було встановити однакові форми для літературної мови і найвідповідніший правопис. Цей перший освітньо-науковий конгрес, відомий під назвою "З'їзду руських учених", відбувся восени 1848. р. в залі Львівської духовної семінарії, яку прибрано синьо-жовтими барвами. З'їзд поділився на дев'ять секцій. На одному спільному зібранні всіх учасників проголосив Яків Головацький "Розправу о язиці южно-руськiм та його наріччях", де науковим способом дозів самостійність української мови, її окремішність від мов церковнослов'янської та московської. Розвідка Головацького — це науковий гимн у честь народньої мови. Важливим культурним центром, огнищем освіти міг стати також "Народній Дім", що повстав завдяки ініціативі й невтомним зусиллям священника Льва Трещаківського. У "Народнім Домі" мали знайти приміщення "Матиця", бібліотека, читальня, книгарня, му-

зей, театральна зала, бурса і т. ін. Але всі ці надії не сповнилися. Провідники галицької України зблудили з ясного, простого шляху, що ним шли досі. В 50-тих роках найчільніших представників галицьких українців захопило бажання з'єднати український народ із московським, злити його культуру з московською в одну течію. Для поширення такої орієнтації серед українського громадянства в Галичині багато зробив російський учений Пог о д і н, що з цією метою відвідував Галичину та нав'язував переписку з визначнішими діячами та письменниками. Провід у тій протинародній, москвофільській роботі вів відомий ворог народньої мови ("говору черні") Д е н и с З у б р и ц ь к и й, що в листах до Погодіна звав себе "отаманом погодінської колонії". Слідом за Зубрицьким понесли клич об'єднання обидва брати Головацькі, історик Антін Петрушевич, поет Богдан Дідицький, Северин Шехович, Іван Гушалевиц.

А н т і н П е т р у ш е в и ч, пізніший крилошанин Львівської капітули, був істориком та лінгвістом. Писав жажливою, дивоглядною мовою, яку він сам звав "прарусською"... Видав збірку історичних матеріалів п. н. "Сводная Галицко-русская Літопись". Свою цінну збірку рукописів та книжок пожертвував бібліотеці Народнього Дому у Львові. Б о г д а н Д і д и ц ь к и й був у 50-тих роках редактором "Зорі Галицької", в 60-тих — "Слова". Його становище не завжди було однакове й не завжди ясне. Коли в 60-тих роках видавав "Слово", здавалося, що стояв на становищі окремішности української мови від московської і помістив навіть статтю Костомарова п. н. "Дві руські народності". Але в 1866. році після нещасного для Австрії бою під Садовою, помістив статтю Наумовича "Погляд на будучність" дав доказ, що погоджується з гаслом об'єднання українців із москалями. Довший час мав Дідицький у своїх руках керму усього літературного руху в Галичині й тишився славою першорядного поета, хоч у його поемах "Буй-Тур Всеволод" та "Конюшний" годі добачити більших мистецьких цінностей. С е в е р и н Ш е х о в и ч, талановитий, але нестійний, видавав московською мовою часописи "Ладу" і "Семейну бібліотеку" (1854. р.) І в а н Г у ш а л е в и ч, гімназійний катихид, був автором дуже поширених пісень "Мир вам, браття...", "Щасть нам, Боже...", що стали неначе гімнами галицьких українців. Писав також драми: "Підгіряни", "Сільські пленіпотенти", "Омана очей". І в а н Н а у м о в и ч, був знаменитим популяризатором. Свою літературну діяльність розпочав переріркою Мольєрової комедії "George Dandin", якій дав назву "Гриць Мазниця". Видавав книжечки для народньої освіти і часопис для народу. "Наука".

Змагання до "об'єднання" припинили на деякий час розвиток українського письменства. Мав перечуття Маркіян Шашкевич, коли у "Веснівці" висловив побоювання, що вихри й морози можуть ізв'ялити ніжну цвітку української літератури. Дунув холодний морозний подув із півночі і вмовкли весняні птахи. Тільки в шістдесятих роках разом

із приходом Шевченкових поезій спалахнуло наново полум'я захоплення національною та літературною працею й загоріло ясным широким огнем. Шевченкові поезії, які досі були відомі тільки небагатьом одиницям, роздули це полум'я. Ідеї та думки, що їх розвинув Шевченко, захопили найперше молодь. Університетська молодь згуртувалась в "Громаду". За її прикладом пішла також гімназійна молодь, не тільки у Львові, але й у кількох містах на провінції, організуючи скрізь гуртки, відомі під назвою "Громад". Душею "громад" був Данило Тяничкевич (Грицько Будеволя). Своїми листами, що їх писав окремим, своєрідним, поетичним стилем, поривав молодь, розбуджуючи серед неї патріотичні почування, заохочував до праці для добра народу.

Щоб оживити літературу та повернути народній мові назад її права на літературне життя, розпочала університетська молодь видавати часопис "Вечерниці" в 1862. р. Редактором "Вечерниць" був Федір Заревич (Юрко Ворона). Помагали йому в редакційній праці Ксенофонт Климкович та Володимир Шашкевич, син Маркіяна. Отсю нову "руську трійцю" та її ідейних прихильників, що взялися працювати в народнім дусі й на народній основі розвивати рідну мову й рідне письменство, назвали "народовцями". Коли "Вечерниці" перестали виходити, зачав Ксенофонт Климкович видавати літературно-політичний місячник "Мету" (в 1863. р.), де уміщував не тільки твори галицьких письменників, але й придніпрянських, нпр. Куліша, Вовчка. У редагуванні виявив публіцистичний таланти. Крім "Мети" видавав також "Руську Читальню". Після того, як "Мета" стала виключно політичним двотижневиком, літературне завдання перейняла "Нива". Її редактором був Кость Горбаль.

В 1866. р. Володимир Шашкевич став видавати замість "Ниви" тижневик "Русалка". Але й вона не довго втрималася. Тільки "Правда", що стала виходити 1867. р. затрималася довше й була не тільки головним органом галицьких "народовців", але давала також захист придніпрянським письменникам, які в добу наступу на українське сло-

во та важких цензурних умовин в Росії посилали свої твори в Галичину.

Доказом національного пробудження галицьких українців та живішого розвитку українського народнього життя було заснування театру. Повстав він завдяки заходам віцемаршалка галицького сойму, Юліяна Лаврівського при товаристві "Руська Бесіда" у Львові в 1864. р. і розпочав вистави у Львові й на провінції. Це спонукало деяких письменників, нпр. Климковича, Свенціцького подбати про збагачення українського театрального репертуару перекладами та переробками драматичних творів європейського письменства.

Дуже важною подією в розвитку української культури було заснування в 1868. р. товариства "Просвіта". "Просвіта" мала зайнятися поширенням та поглибленням всенародньої освіти й повстала тому, що "Галицько-руська Матиця" не виправдала сподівань і не виконала своїх завдань, бо її провідники захопилися думкою про об'єднання.

Марко Вовчок. З письменників 60их років вибилися силою свого таланту, поруч із Пантелеймоном Кулішем, Марко Вовчок і Юрій Федькович. У 1857. році появилася заходом П. Куліша збірка (перший том) "Народних оповідань" Марка Вовчка. Під цим псевдонімом заховалася Марія з Вілінських Марковичева (1834-1907.), дружина члена "Кирило-Методіївського Братства", Опанаса Марковича. Марія походила з української поміщицької родини. Народилася в маєтку своїх батьків, в Єкатеринівці, Єлецького повіту, Орловської губернії, виховувалася в Харкові. В Орлі познайомилася з Марковичем, що саме там жив на засланні за свою участь у "Кирило-Методіївському Братстві", і вийшла за нього заміж. Від нього перейняла його ідеологію, його любов до української мови та його захоплення етнографічними студіями. Живучи разом із мужем в українських містах, Чернигові, Києві й Немирові, прислухувалася вона до української мови, вивчала її уважно та опанувала її так, що навіть Шевченка дивувала красою й багатством свого вислову. "Випила вона ввесь сік і запах українських цвітів", — як гарно висловився Куліш.

Хоч Куліш і знав, що вона була автором "Народних оповідань", все ж таки сам спричинився до помилкового погляду, який довго й уперто затримувався в історії українського письменства, немов би то під псевдонім Марка Вовчка підходила спільна праця Марії та її чоловіка Опанаса, бо "вони удвох писали оповідання". Так писав він у листі до історика українського письменства Омеляна Огоновського. Згодом виникли навіть такі, кривдячі письменницю погляди, що вона загарбала собі славу, що належала тільки Опанасові. Ці помилкові погляди розвіяв Василь Доманицький, який з цілою певністю довів на основі листів Марії Марковичевої та на основі її автографів, що тільки вона була автором оповідань. Краще володіла пером за свого чоловіка, ніжніше мала розуміння й відчуття краси й не кидала пера навіть тоді, коли жила окремо від чоловіка за кордоном. (Дрезден, Лондон, Гайдельберг, Париж, Неаполь), втішаючись славою та признанням з боку європейських літературних кіл. Після смерти Опанаса Марковича вийшла заміж за поміщика Лобача-Жученка й останні роки життя провела на Кавказі. У своїх оповіданнях дала Марія Марковичева яскраві, глибоко зворушливі трагічною правдою малюнку кріпацького безталання. Ставлячи перед очі усього громадянства образи соромного поневолення людини, піднесла вона голосний протест проти понижування людської гідності, проти безглуздя кріпаччини. В тому її головна заслуга. Її оповідання здобули собі широку популярність, — ще більше тоді, коли російський письменник Тургенев переклав їх на московську мову. Дуже високо цинив талант Марковичевої Тарас Шевченко, що після повороту з заслання в окремій поезії "Марку Вовчку" назвав її "молодою силою", "кротким пророком" та "обличителем жестоких людей неситих". Шевченко пише у згаданому поетичному творі, що, блукаючи понад Уралом, благав Господа, "щоб наша правда не пропала", "щоб наше слово не вмирало", після чого каже:

...І виблагав! Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій,
Моя ти зоренько святая,

Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите,
Убоге серце неукрите,
Голоднее! І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову,
І думу вольную — о доле,
Пророче наш, моя ти доне! —
Твоєю думою назву“.

Кріпацьке лихоліття лягло в основу прекрасного оповідання "Інститутка", в якому М. Вовчок глибоко ввійшла в суть кріпацтва. Ціле оповідання про гірку долю кріпачки Устини та панського насилля над кріпаками вложила своїм улюбленим способом в уста самої Устини. В оповіданні звернула письменниця увагу на хибну систему виховання дівчат в інститутах, де вони не одержували ні глибокої освіти, ні тривких моральних та етичних засад.

Зміст.

Устина була кріпачкою в однієї пані. Жилося їй тут не дуже лихо, бо пані не дуже вередувала. Пекло зачалось тільки тоді, коли з інституту приїхала молоденька панночка, внучка старої і все повернула на свій лад. Панночка вибрала собі Устину до послуги й мучила її досхочу. Не краще було й потім, як панночка вийшла заміж за полкового лікаря й переселилася в його село. Тільки на хвилину блиснув Устині промінь щастя, коли вийшла заміж за двірського парубка, Прокопа. Одначе скоро скоїлось лихо. Коли раз пані кинулася в саду на Устину з побоями, Прокіп став в обороні дружини, за що віддали його в москалі. Устина пішла за ним. У місті Прокіп виконував муштру, Устина заробляла на життя.

Образ кріпацького безталання виступає ще сильніше в оповіданні "Козачка", в якому вільна козачка, виходячи заміж за кріпака, добровільно надіває на себе ярмо кріпаччини, що нівечить її молодість, вроду, силу й заганяє в могилу.

Зміст оповідання "Козачка".

По смерті батьків вільна козачка Олеся виходить заміж за кріпака Івана Золотаренка й переноситься у двір. Там відчуває вона весь тягар кріпацької неволі. Пан забирає з собою Івана в Москву, де він умирає. Двох синів Олесі відправляють до міста з паничами. Олеся залишається з наймолодшим сином Тимком. Знеможена тяжкою працею, задавлена розпукою, сходить вона передчасно з горя й смутку в могилу. "А пані така, що й поховати добре не хотіла, не то пом'янути. Двірські люди самі й пом'янули й поховали нещасну..."

Кріпаччина дала Марку Вовчку також теми для інших оповідань, як "Ледащия", "Викуп", "Горпина": "Здається — характеризує письменниця — оцю болючу суспільну кару, — що в хуторі тихо й мирно... Цвіте хутір і зеленіє. Коли б же поглянув хто, що там коїлось, що там діялось. Люди прокидалися і лягали, плачучи, проклинаючи..."

В оповіданні "Два сини" торкнулася Марковичева також салдатчини. Головну увагу звернула на переживання матері, в якій силоміць забрано до війська обох синів. У війську один із синів згинув. Другий повернувся до старої матері з надірваним здоров'ям, недугуючи, на те, щоб також у короткому часі зійти в могилу. Оповідання вложила письменниця в уста нещасної матері, яка так втішалася колись пустотливим Андрійком та задумливим Васильком, коли вони ще були дітьми, потім парубками, а потім залишилася сама з своїм горем, доживаючи віку. "Живу" — кінчає мати своє оповідання... — "Дивлюся, як хата валиться; чую, що й сама пилом припадаю; яюсь туманію, наче жива у землю входжу".

По знесенню кріпацтва могла письменниця перейти до інших тем. В оповіданні "Сестра" дала гарний приклад посвяти для рідні. По смерті чоловіка молода вдовиця переноситься до брата, де їй приходиться терпіти примхи, докори та лайку братової дружини. Щоб оминути сварку та колотнечу, йде на службу та всі зароблені гроші передає братові.

Високий приклад посвяти для ідеї: любови до рідного краю є темою оповідання "Маруся". Сягнула в ньому письменниця до часів гетьмана Дорошенка й вивела високий приклад героїзму молоденької дівчини Марусі, що ні на хвилиночку не вагається покласти власне життя для добра України. Слід підкреслити, що це оповідання здобуло собі широку популярність у Франції, де ввійшло в програму шкільної лектури для молоді.

"Давнім-давно на Україні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми. Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажала б собі найвередливіша людина".

Так розпочинає Марко Вовчок оповідання. Описуючи далі хутір,

дала письменниці вислів своєму великому захопленню красою природи. Поетичні образи української природи (степу, саду, лісу, вечора, ночі, світанку) розсипала в цілому оповіданні, розказуючи, як у непевних тривожних часах на тихомирний хутір напала ворожа ватага та як молода дівчина Маруся з любови до рідного краю принесла йому в жертву своє молоде життя. Щоб допомогти січовикові у важливій таємній місії добратися до гетьмана, Дорошенка, повезла його ніччю у возі з сіном на хутір Книша і стала потім його поводиторкою, коли він у постаті бандуриста відбував даліше свої мандрівки, поки ворожа куля не поклала край її молодому життю.

Давнім-давно — закінчує Марко Вовчок оповідання — це діялося, але й досі ще невеличка могила, поблизу тих країв зветься "Дівоча". Кажуть теж, що могилу цю висипав сам, своїми руками, якийсь заповожець".

Є також між оповіданнями Марка Вовчка й такі, в яких письменниці намагалася розв'язати складніші психологічні проблеми ("Від себе не втечеш", "Кармелюк").

Оповідання п. н. "Кармелюк" писала Марія Марковичева на чужині під впливом народніх пісень та переказів про цього месника народніх кривд: Звався він Іван, а на прізвище Кармель. "Смільчака такого, такого красеня й розумищі, як цей хлопчик вдався, пошукати треба було у світі". Коли Кармелюк зачав по чужих селах їздити та з чужими людьми знатися, став сумний та мовчазний. Як його мати запитала, чому він сумний, він відповів: "Скрізь, де не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває, от що моє серце розшарпує". Одружився Кармелюк, втих його біль, але тільки на часочок. Знов засумував і з хати почав тікати. Аж ось рознеслася чутка про розбійників у Чорному лісі. "Справді чудні та небувалі були се розбійники, що з'явилися, і чудний і небувалый вони тепер розбій правили, що попався їм багач у руки, вони його оббірали, попадався вбогий, вони його наділяли, ніколи не забивали, не різали. Теж чудний та дивний їх отаман був: йшла чутка, що така була краса його невиписана, невимовлена, що не можна словом розказати, ані пером описати, та сили, що не можна й очима було надивитися, бо сліпила вона, як те сонечко пламенисте..."

Народні оповідання Марка Вовчка мають велику ціну. На це складаються глибокий, серйозний їх зміст, мистецька форма, прегарна мова, короткий, як скло чистий спосіб оповідання. Марко Вовчок усім серцем спочуває людській недолі, тихим смутком сумує над горюванням нещасних кріпаків, радіє їх хвилиnnими радощами. Вірними, реалістичними образами пекла кріпацького поневолення закликає Марко

Вовчок до зміни, до перебудови суспільного життя. І в тому саме велика цінність її оповідань. Сердечне тепло, яким навіяні образи неволі Устини ("Інститутка"), Олександри ("Козачка") та інших жінок в оповіданнях Марка Вовчка, надає їм окремого чару. Гарно схарактеризував літературну творчість Марка Вовчка — Федькович, який висловився про неї такими словами: "Як нема у нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, так нема зіроньки, як Марковичка".

Ганна Барвінок. Оповідання Марка Вовчка відбилися сильним відгомном на творах деяких пізніших українських письменників. Помітний він передусім у літературній творчості Олександри Кулішевої, що відома під псевдонімом Ганни Барвінок.

Походила вона з роду Білозерських. Народилася в батьківському хуторі Мотронівці під Борзною 1828. р. Була донькою чернігівського землевласника, сестрою Василя Білозерського, редактора "Основи", дружиною Пантелеймона Куліша. В захопленні піснями Тараса Шевченка, які він співав на її весіллі, жертвувала своє віно (клейноди), щоб молодий поет міг за границею доповнити її поширити свою освіту. Її характерність, гарна вдача виявилися також у хвилину, коли Куліша зустріла кара заслання. Разом із ним виїхала вона до Тули і старалася полегшити йому життя. Вмів це оцінити навіть мінливий у своїх почуваннях Куліш. Присвячуючи їй свою історичну поему "Маруся Богуславка", назвав її своїм "духом світлокрилим", де говорив м. ін.:

"Ні, не на землі, не нам тебе благословляти,
Пречисту в помислах, у задумах величню!
Не знаєм, як тебе, яким ім'ям назвати
На пам'ять між людьми, на шану віковичню..."

На літературне поле виступила Ганна Барвінок у Кулішевій "Хаті" з оповіданнями "Лихо не без добра", "Восени літо". Потім пішов ряд інших оповідань. Деякі з них мають характер вірних і безпосередніх етнографічних записів, при чому письменниця використовувала казкові мотиви, переплітаючи їх народніми піснями. Головну увагу присвятила вона образам жіночої неволі, за що Куліш

назвав її "поетом жіночого горя".

З оповідань Ганни Барвінок цікавіші: "Русалка", "Не було добра змалку, не буде до останку", "Домонтар", "Вір-на пара", "Хатне лихо". В них можна знайти вірні образи народного побуту та зустрітися з цікавими постатями селянського світу.

Темою оповідання "Не було добра змалку, не буде до останку" — жіноче горе. Десять років мала Зіня, — яка сама розказує про своє життя, — коли залишилася сиротою. Забрала її до себе дядина і дбала про неї. Дядина була багата. Дівчиною Зіня забавлялася з подругами. Одного Великодня в час свячення пасок побачила парубка Хведора. "З того часу — признається — він уже й навіки зостався в мойому серці з тієї годиночки, як зглянулись із ним на цвинтарі... Усе мені стало немилим, його хочу бачить, — не дядину, не дівчат — ...Його!.. сіру вбогу свитину, кучері..." Не допомгла Золотариха, що віск дівчині виливала. Молоді покохалися. Але дядина не хотіла її видати за кріпака. Зіня покинула дядину й стала тинятися по наймах. Вкінці таки одружилася з Хведором.

"Почали ми порядкувати, а він у людей роботу брати деяку маленьку... І гарно у нас і весело..." Але панщина знівечила здоров'я Хведора: "І зборолла лиха година... Хведір умер. Сама зісталась на білому світі..." І хати своєї одцуралась. У чужий куток пішла доживати, з Наталочкою батька оплакувати.

Оповідання пересипане приповідками, приказками і пісненими прийомами.

Олекса Стороженко. Коли в оповіданнях Марка Вовчка та Ганни Барвінок більш соціальні умови життя знайшли свій вираз, то оповідання Олекси Стороженка мають більш етнографічний характер, при чому автор знову впадає в них у давній гумористичний тон та повиває їх серпанком буйної фантастики. Перші оповідання Стороженка появилися в петербурзькій "Основі". Їх автор походив із стародавнього козацького роду. Його предки були полковниками й сотниками і придбали собі села на Полтавщині. Там він і родився в 1803. р. Молоді літа провів поза рідним краєм. Виховувався у військовій школі в Петербурзі, потім поступив на військову службу. Коли його полк перенесено на Поділля, він їздив часто по Україні за закупном коней і при цій нагоді залюбки слухав оповідання старих людей про старовину. Так на Катеринославщині познайомився з

96-літнім Микитою Коржем, що оповідав йому про події останніх часів Запоріжжя. В 1829. році Стороженко брав участь у війні з Туреччиною, в час якої дістав рану. Після того звільнився з військової служби й служив по урядах. Останні роки життя провів на своїм невеличкім хуторі в Горішині, де розкошував серед прекрасної природи та розвів буйний сад. Помер у 1874. р.

Стороженко був не тільки талановитим письменником, але також музикою, малярем та різьбарем. Писав також московською мовою. Всі його українські оповідання, до яких брав теми безпосередньо з усної народньої творчости, визначаються великою красою й чистотою мови. В деяких із них буйною уявою сягав Стороженко в минулі часи. Їх характер — романтичний. Письменника постійно цікавили історичні перекази, народні повір'я. "Наша чудова українська врода — писав він — нагрітая гарячим полудневим сонцем, навіва на думи насіння поезії й чар; як пшениця спіє на сонці і складається у копи та скирти, так і воно, те насіння, запавши в серце і думку, спіє словесним колосом, складається у народні оповідання та легенди..." Буйну уяву виявив Стороженко в своїх історичних оповіданнях: "Дорош", "Матусине благословення", "Кіндрат Бубненко Швидкий", "Спомини Микити Коржа". Найбільший розголос здобуло собі історичне оповідання "Марко Проклятий".

Марко Проклятий — це вічний бурлака, що мусить до кінця світу покутувати за свої страшні гріхи. Його батько одружився був із черкескою, що була товаришем йому в його походах, а свого маленького сина годувала кров'ю пташенят. Це й було причиною, що Марко став лютий, жадний крові. Він убиває свою колишню суджену за те, що в час його неприсутности вийшла заміж, убиває її чоловіка, потім свою сестру й матір. За ці страшні злочини проклинає його дух батька. Він мусить постійно носити з собою тяжку торбу, яку тільки він один завдяки своїй нелюдській силі може підійняти. В торбі носить він голову вбитої ним матері й сестри. Марко намагається відібрати собі життя. Але це йому не вдається; його торба стає ще тяжча. Перестане він томитися й товктися аж тоді, коли з любови до добра робитиме добрі діла. Під час своєї мандрівки заходить він у Галичину й при допомозі баби Яги дістається до пекла. Але й там його не приймають. У часи козацько-польських воєн віддає Марко услуги козацтву. Рівнобіжно до

історії Марка розвиває Стороженко в оповіданні ще й другу історію, а саме історію провідника. Кобзи-Павлюги, оповідаючи про його романтичне кохання з княгинєю Четвертинською.

Велика заслуга Стороженка в тому, що він зібрав усі народні перекази про Марка й передав їх у поетичній формі. Артемовський-Гулак, прочитавши на старості літ "поему" (так назвав Стороженко своє оповідання), написав власною рукою на ньому: "Зроду кращого не читав і читати не буду". Гумористичні оповідання Стороженка, як нпр. "Вчи лінивого не молотом, а голодом", "Два брати", "Жонатий чорт", "Дурень", "Вивів дядька на сухеньке" мають сильний етнографічно-реалістичний характер.

Майже всі його твори є прекрасними зразками розповідного жанру в українській літературі.

Із повістей Стороженка, що він їх писав російською мовою, цікава з уваги на деякі подробиці українського побуту в XVIII. ст. повість "Б р а т и - б л и з н я т а". В повісті зібрав автор також ряд різних переказів про Гаркушу.

Леонід Глібів. За гарним прикладом "українофілів", що згуртувалися при петербурзькій "Основі" Василя Білозерського, пішов у Чернигові Леонід Глібів (1827-1873), що в 1861. р. за допомогою Номиса, Куліша і Кониського розпочав видавати "Чернигівський Листок".

Леонід Глібів — поруч Євгена Гребінки — другий визначний український байкар. Народився в Веселім Подолі на Полтавщині, де його батько завідував кінськими табунами в посілості Гаврила Родзянки. Після закінчення Полтавської гімназії та Ніжинського ліцею був учителем історії та географії в Чернигові. Літературна діяльність Глібова виявилася в чотирьох окремих жанрах: ліриці, байках, приповідках для дітей і в драматичній творчості ("До мирового").

В ліричних поезіях Глібова настрої сумний, елегійний. Поет лине тужними згадками до тихих хвилин минулого щастя ("Вечір"); іншим разом сумує за безповоротною молодістю:

... "До тебе, люба річенько,
Ще вернеться весна;

Лиш молодість не вернеться,
Не вернеться вона..“

Нижнім почуванням, сердечним ліричним настроєм навіяні також байки Глібова. Хоч теми брав він здебільшого в інших поетів, нпр., у російського байкаря Крилова, вмів їх, — може дещо в меншій мірі, як його попередник Гребінка, заактуалізувати, нагнути до сучасних йому обставин українського життя і надати їм своєрідний український кольорит. Є деяка різниця між ранішими байками Глібова, що повстали в п'ятдесятих і на початку шістдесятих років мин. ст., і пізнішими з кінця 80-их і початку 90-их років. У другій групі автор більш самостійний у виборі тем. Однак скрізь ніжна його вдача не дозволила йому вдаряти в людей гострим вістрям колючої сатири. Байки Глібова — це радше лагідні, батьківські упіменення доброї людини, що вміє людям вибачити їхні хиби. Він тільки з любови до них докоряє їм за неробство ("Бджола і мухи"), за незгідливість у громадській праці ("Лебедь, шука і рак"), за насилля над ближнім ("Вовк та ягня"), за хабарництво ("Лисиця і ховрах"), за клевету ("Прохожі та собаки"), за самохвальбу ("Синиця"), за гордість ("Жаба і віл"). Цікаво й гарно розвинув Глібів думку про потребу праці для рідного краю в байці "Бджола та мухи".

Хтось наговорив мухам, що на чужині краще людям живеться. Стали вони думати й радити над тим, щоб кинути Україну й помандрувати на чужину, "аж до веселих тих країн, де доля кращая вітає". Хотіли вони намовити до свого наміру й бджолу, але ця не схотіла.

"Шкода, — сказала вона.
Я рідну Україну
Не проміняю на чужину..
Мені шаноба скрізь була,
Бо я без діла не тиняюсь..“

Гарно виходять також у байках Глібова українські краєвиди. Ось у байці "Шелестуни" йде суперечка між листками-шелестунами та коренями явора про те, хто з них важливіший, при чім Глібів говорить про ролі поодиноких верств народу в громадському житті. Шелестуни хваляться перед вітром:

"Якби не ми з тобою шелестіли,
То хто б долину звеселяв
І з ким би тут, вітрику наш милий,

Гуляючи, любенько жартував?
Що б тут було без нас? Краса яка?
Бур'ян та осока;
Була б долинонька, неначе пуста тая,
А подивися, тепер вона яка!
До нас зозуленька у гості прилітає
І весело кує, як в тихому кутку
Вівчарик на солітку грає
Під явором у холодку;
Співає соловей, неначе у садочку,
А серед ночі в тихий час,
Тут мавочки гуляють у таночку
І ясний місяць дивиться на нас...“

Лагідний, ніжний тон мають також його віршовані при-казки та загадки, що їх уміщував на сторінках львівського дитячого часопису "Дзвінок". Підписувався під ними Глібів псевдонімом "Дід у сь Кенир" і здобув собі ними любов та прихильність української дітвори.

Степан Руданський. Силу глибокого ніжного почування та поруч із тим бистрий дотеп та щирий гумор вложив у свої поетичні твори Степан Руданський. Визначався безсумнівним, великим поетичним талантом, якого не мав можливості виявити в цілій повноті.

Степан Руданський (1833-1873) родився на Поділлі в селі Хомутинях, недалеко Бердичева, де його батько був священиком. Вчився в Шаргородській парохіяльній школі, потім в духовній семінарії в Кам'янці-Подільській. Вже в кам'янець-подільські роки його життя почалися непорозуміння між ним і батьком, бо батько нерадим оком дивився на те, що син захоплювався українською народньою мовою, українськими піснями та хилився серцем до простолюддя. Розрив наступив у 1856. році, коли Степан вступив на медичний факультет Петербурзького університету. У цей другий петербурзький період життя Руданський розвинув живу поетичну творчість. Хоч довелося поетові жити серед великих злиднів — голоду й холоду, талант його розвинувся в повній силі. В 1861. році закінчив поет медичний відділ і виїхав у Ялту на Криму. Тяжка лікарська праця, невідрадні обставини життя, трагізм недібраного

подружжя підірвали слабе його здоров'я й передчасно за-
гнали його в могилу, хоч поет не дожив ще й сорокового
року життя. Безнадійний смуток і скорботу поет висловив
у передсмертних поезіях:

"На могилі не заплаче
Ніхто по мені.
Хіба чорний крук закриє,
Чорна хмаронька заплаче
Дощем по мені..."

Руданський залишив по собі гарну пам'ять серед бідних
людей, до яких хилився серцем та яким помагав щиро, без-
корисно, з посвятою.

Літературну діяльність розпочав Руданський баладами,
перебуваючи в Кам'янець-Подільській семінарії. Подібно, як
і інші романтики, поет спирається в них на народніх віру-
ваннях у мерців ("О п и р", "В е ч е р н и ц і"), переміну лю-
дей в рослини ("Т о п о л я", "В е р б а"), говорить про чар-
зілля ("Р о з м а й").

Сюжет балади "Р о з м а й" (1854. р.) такий: Тетяна покохала Гордія.
Сумувала й тужила, бо Гордій її не кохав. Коли з відчаю хотіла кинутися
в криницю і втопитися, затримала її стара бабуся й порадила причару-
вати Гордія розмаєм. Тетяна подала на вечорницях Гордієві у страві
розмай. Але від цього зілля Гордій помер. З туги за милим скоро і Те-
тяна покінчила своє життя:

"На того гробі положила,
Которого сама згубила".

Поруч балад вже в цю пору повстали й перші лірич-
ні поезії Руданського, повні безнадії, спричиненої в ве-
ликій мірі його нещасним коханням ("Ч о р н и й к о -
ль о р"). Найживішу оригінальну творчість виявив Рудан-
ський у петербурзькі роки життя, хоч переїзд у Петербург
не вилікував його від страждань і не вплинув на зміну його
настрою. Навпаки, шум великого міста ще більше поглибив
його самотність; змагалася також туга поета за коханою
дівчиною, яку лишив далеко на Україні ("З о з у л я", "По-
вій, вітре, на Вкраїну").

У кримський період Руданський займався голов-
ним чином перекладами чужих творів.

За життя поета мало його творів вийшло друком. Лише по його смерті пощастило Олені Пчілці, Василеві Лукичеві, Франкові, Комареві й Кримському зібрати його розсипані перлини. За гальновідомий Руданський, як автор "співомовок", коротких жартів, дотепів, приказок, сміховинок про жидів, панів, циганів, поляків, москалів, що їх зачерпнув у значній мірі з уст народу. Всі вони визначаються бистрим, гнучким дотепом та щирим гумором. Ними, як штучним засобом, розважав себе Руданський у невідрадних хвилинах життя. Завдяки своєму веселому настрою й легкій принадній формі здобули вони собі широкі кола читачів. Такі завжди цікаві й свіжі історії, як нпр. про того мужика, що не став дяком, бо не купив окулярів ("Окуляри"), чи про того цигана, що їв хрін, лише тому, що заплатив за нього гроші ("Циган із хроном"), чи про того батька, що казав синові в церкві свистіти ("Чи голосна церква"), чи про того запорожця, що ставав із рабіном до дискусії, — не втрачати ніколи своєї принади. Одначе, крім веселих "співомовок" Руданський писав ліричні поезії, повні тонких почувань, глибокої туги, гнітючого смутку, торкаючись у них не тільки своїх переживань ("Чорний кольор", "Ти не моя, дівчино дорога", "Студент", "Голе мое поле"), але також суспільного й громадського життя ("Наука", "Гей, гей воли..."). Був також автором великих історичних поем ("Мазепа", "Скооропада", "Полуботок", "Віщий Олег", "Велямін", "Апостол", "Мініх", "Цар Соловей"). Із його перекладів найцінніші переклад "Слова о полку Ігореві" п. н. "Ігор Сіверський" та переклад Гомерової "Іліяди", написаний вільним, відмінним від оригіналу розміром п. н. "Омирова Ільонянка". Пробував також пера і на полі драматичної творчості й написав драму п. н. "Чумака".

Між поезіями Руданського на громадські теми визначається змістом і формою "Наука". Автор пригадується над людським життям, над тим, до чого людина в житті має змагати, чи до досягнення особистого щастя хочби за ціну рабського пониженья, чи до здобуття

й вироблення характеру. Думку, що не добробут, вигода, а сильний характер є основою людського життя, проводить так, що в уста найперше матері, а потім батька дає "науку" синові. Мати, якої життя проходить у тяжкій праці й горюванні, рада, щоб її син належав до тих, що живуть у розкошах. Вона бажає передусім для сина вигідного, розкішного життя, тому каже йому коритися великим панам і дорогою пониження особистої гідності здобувати щастя. На іншому становищі стає батько, даючи науку синові. Він каже синові цінити працю, бо кожен на світ на те родиться, щоб працювати. Неробів порівнює з трутнями і проклинає сина, коли б цей шляхом упіднення намагався збрататися з тими, що "миються" потом ближніх. Тільки таким шляхом йдучи, шляхом праці, любови рідного середовища, може людина дійти до властивої мети, "привітатися з батьківським полем".

Накреслюючи в отсій дидактичній поезії два людські світогляди: утилітаристичний і ідеалістичний, Руданський виступив із осторогою для тих, що для вигідного життя переходили на послуги чужій культурі.

В ліричних поезях Руданського чисто особистого характеру бачимо часто дуже гарне використання народньо-поетичних образів для вислову щирости власних переживань. Таку фольклорну основу має нпр. "Повій, вітре, на Україну".

"Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув чорні очі...
Повій, вітре, з полуночі...
Між ярами там долина,
Там біленькая хатина,
В тій хатині голубонька,
Голубонька — дівчинонька.
Повій, вітре, до схід сонця,
До схід сонця, край віконця,
Край віконця постіль біла,
Постіль, біла, дівча мила,
Повій, вітре, тишком-нишком,
Над рум'яним білим личком,
Над тим личком нахилися,
Чи спить мила, — подивися.
Як спить мила, не збудилась,
Згадай того, з ким любилась,
З ким любилась і кохалась
І кохати присягалась.
Як заб'ється їй серденько,
Як дівча зітхне тяженько,
Як заплачуть чорні очі,
Вертай, вітре, к полуночі.
А як тебе позабула

І другого пригорнула,
То розвійся край долини,
Не вертайся з України.
Вітер віє, вітер віє,
Серце тужить, серце мліє,
Вітер віє, завіває,
З України не вертає“.¹

”Люборацькі“ Анатолія Свидницького: Подібно трагічна, як життєва доля Степана Руданського, була також доля дуже талановитого письменника Анатолія Свидницького. Скоро зійшов він у могилу й скоро про нього забули. Коли в 1885. р. Франко хотів видати його повість, звернувся в листі до Кониського з такими словами прохання: ”Напишіть, ради Бога святого, хоч яку звісточку про Свидницького, автора ”Люборацьких“. Чи він живе, чи ні і що він за один?”

Свидницький народився 1834. р., як син о. Патрікія, священника давнього типу, що ”високих наук“ не бачив, але вмів жити у згоді з громадою. Учився в Крутянській духовній школі і в Подільській духовній семінарії у Кам’яниці. Але останньої не закінчив і не сповнив надій свого батька, який хотів його бачити духовним, ”князем церкви“. З початком 1857. р. записався на Київський університет. Але з університетом також не повелося з причини матеріальної скрути. Свидницький став учителювати в Миргородській повітовій школі, де м. ін. розпочав повість ”Люборацькі“. В 1862. р. перейшов на працю помічника акцизного доглядача в м. Козелець на Чернігівщині, де й одружився. В подружжю житті щастя не зазнав. У 1869. р. втратив свою посаду, і, щоб утримати рідню, став кидатися за заробітком. Після деяких невдач дістав посаду в Центральному архіві давніх актів у Києві. Помер 18. липня 1871. р.

Свидницький здобув собі ім’я повістю ”Люборацькі“, що появилася друком лише через двадцять п’ять літ після смерті автора. В повісті дав Свидницький цікавий, з містечким реалізмом виведений образ стародавнього побуту українського духовенства та показав, як молоде покоління,

¹ З-поміж інших письменників, що розпочали літературну діяльність у шістдесятих роках і гуртувалися при ”Основі“ й ”Хаті“ заструговують на вирізнення: Матвій Симонів (Номис), Митрофан Александрович (Олелькович), Данило Сліпченко-Мордовець, Анатоль Свидницький, Олександр Навроцький, Василь Кулик, та Василь Мова-Лиманський.

що вийшло з того середовища, під впливом російської (Антосько Люборацький) та польської школи (Мася) відбивалося від свого ґрунту. У хлопців витворювався російський бюрократичний нахил, у дівчат шляхетська погорда до селянства. Повість Свидницького "Люборацькі", що своєю темою та характером нагадує повісті Нечуя-Левицького: "Старосвітські батюшки та матушки" й "Причепу", має безсумнівну літературну цінність. Автор виявив у ній вмільість обсервації життєвих явищ та постатей, дав ряд вірних, живих образців із побуту, заговорив своїм власним, окремим, з в'язким, місцями дотепним стилем.

Для характеристики його стилю короткий уривок із початку повісти, в якому описує село Солодьки: "... і Солодьки село подолянське. Славний то край, і люди там славні, і Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке: так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок. І церква в селі, як квіточка вбрана: обсаджена липами, тополями, всякою садовоиною, а коло притвора дві комори, взовню видно, клуню і тік; на току скільки стогів ще торішнього хліба; за током ішов сад — великий і розкішний. Перед однією коморою стояла бричка, якій по лівий бік на вдивовижу: зелена, черевата, — і упряж на землі. Як приїхали звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало. По подвір'ї всяка птиця ходила і ті гуси, що носом ворота підкидають. Та знать на вітерець збиралось, бо одна попала шлею в зуби і почала термосить, аж бричка скрипіла. "Аса!" — аса — ля", хтось гукав дерзким голосом. Та й знов: "Масю, піди но! — он бач — шлею рвуть!.." — Аса! — крикнула вона, добігаючи до комори, і схопила дрючок з землі та й замірилася.

— "Бий же бий!" — гукнув той самий голос. Дівчина кинула дрючком, та по дівочий. Козак дальше б кулаком досяг. Чечуха побігла, а навперейми вибіг з дрючком чоловік в довгополій одежині, в косах, в бороді і так почаствував оту звірину, що бідолашка і крижі за собою поволикла.

А щоб тебе піп із'їв! — заговорив він, заложив руки за спину і став серед подвір'я. Дівчина поралась коло упряжі.

Закинь, — гукнув, на візок!

Дівчина закинула на бричку шлеї і нашпильника та й пішла до хати. То був пан-отець парафіяльний, о. Гервасій Люборацький, а Мася — то старша дочка його "...

Крім повісти "Люборацькі" залишив 17 оповідань, в яких торкнувся селянського та робітничого життя. Ці оповідання написав у московській мові з українськими розмовами деяких осіб.

До Руданського і Свидницького зближує трагічна життєва доля талановитого поета Віктора Забілу, якого збірку поетичних творів п. н. "Сміх крізь сльози" надрукував І. Франко в "Літературно-науковому Віснику" за 1906 рік.

Громада письменників-"народовців" у Галичині. Серед письменників галицької України визначився в шістдесятих роках передусім Федір Заревич, редактор "Вечерниць", автор оповідань, драми "Бондарівна" та повісти "Хлопська дитина". В повісті "Хлопська дитина" Ф. Заревич дав образ пробудження галицьких українців у 1848. році. Героєм у повісті є Степан, "хлопська дитина", що завдяки добрим людям здобуває освіту та стає адвокатом, оборонцем селян. На дорозі його особистого щастя, одруження з Ганною, стає опікун Ганни, священник-аристократ о. Євстахій. Але приходить 1848. рік. Під впливом великих подій о. Євстахій змінює свої погляди, стає демократом і погоджується на вінчання Степана з Ганною.

При редакції "Вечерниць" разом із Заревичем працював Ксенофонт Климович, що вже як учень Станиславівської гімназії писав поезії. Там заснував він серед шкільної молоді літературний гурток "Руський Гелікон". Був редактором "Мети" та "Руської Читальні". В останньому видавництві вміщував переклади з чужих мов. В "Руській Читальні" вийшла повість Гребінки "Чайковський", збірка оповідань Миколи Гоголя, "Вечорі на хуторі" та драми Корженьовського. На короткий час Климович відійшов від українського національного прапора і дав себе затягнути до редакції "Слав'янської Зарі", яка виходила у Відні. Але згодом із нагоди ювілею тисячоліття повстання першої української держави написав поему "Великі роковини", в якій дав вислів радості, що серед українського народу пробудилася національна свідомість, та висловив погляд, що Придніпрянська та Придністрянська Україна — рідні сестри. Крім оригінальних творів Климович дав багато перекладів. З його перекладів на українську мову заслуговує на увагу переклад першої пісні Гомерової "Іліяди", а на німецьку переклад Шевченкових поезій.

Безсумнівний ліричний талант помітний у поезіях Во-

лодимира Шашкевича. Захоплений ідеями свого батька, начитаний у творах європейського письменства, вмів внести у працю молодих ідеалістів шістдесятих років багато щирого запалу. Був одним із редакторів "Вечерниць", потім "Русалки". Крім сумовитих ліричних поезій, повних скарги на бездольне життя, що входять у збірку "Зільник", писав також драматичні твори: "Сила любови", "Тимко Хмельницький" та оповідання ("Пімста і великодушіє"). Епічним поетом був Євген Згарський. Написав дві великі поеми: "Святий вечір" та "Маруся Богуславка".

Павло Свій. Дуже оригінальним письменником у шістдесятих роках був Павлин Свенціцький, що під українськими творами підписувався псевдонімом Данило Лозовський, Павло Свій, під польськими Станхурський. Походив із польського роду. Брав визначну участь у київському "хлопоманському" русі. Після невдачі польського повстання в 1863. році перенісся в Галичину. Тут брав найперше участь у виставах українських і польських театральних дружин, потім одержав місце вчителя в українській академічній гімназії у Львові. Як учитель викладав українську літературу з любов'ю предмету, прегарною мовою. Ідеєю його життя було довести до порозуміння між українським народом і польським на основах рівноправності обох народів, з метою успішної боротьби з Московією. Цій ідеї посвятив усе своє життя. Поширював її серед польського громадянства в окремій видавництві: "Sioło. (Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ukraińsko-ruskim)" в 1866. р. де вміщував латинською азбукою найкращі твори української літератури.

Драматичне українське письменство збагатив рядом перекладів та переробок та оригінальною комедією "Мища на ка". Ім'я в українській літературі здобув собі легкими та принадними байками, які видав під псевдонімом Павло Свій та які здобули собі широку популярність ("Дід і камінь", "Дід і смерть"). Писав також польською мовою повісті та драми, беручи до них теми з українського життя та йдучи слідами поетів "української школи". Коли в 1857. році, з причини виїзду Якова Головацького в Росію, звіль-

нилася катедра української мови в Львівському університеті, Павлин Свенціцький був одним із кандидатів на звільнену посаду. Одначе одержав її Омелян Огоновський.

Омелян Огоновський. Визначний історик української літератури, Омелян Огоновський, мав покінчену теологію й філософію. Поки одержав катедру української мови на Львівському університеті, був професором в академічній гімназії у Львові. Визначився як драматург і науковий дослідник. У 1860. р. вмістив в альманаху Дідицького: "Зоря галицька як альбом", епічну поему "Хрест". Його поетичний "Пролог" розпочав 1864. р. свято відкриття українського театру. Одначе найвизначнішими літературними працями Огоновського є історичні драми "Гальшка Острозька" і "Федько Острозький". Більшу цінну мають його наукові праці з обсягу української мови та літератури. Як учень знаменитого славіста Мікльосіча ввів Огоновський у різних працях, які оголошував не тільки українською мовою, але також польською й німецькою, довести окремішність української мови від усіх інших слов'янських мов. Дуже цінним вкладом в українську науку були такі його праці: Граматика української мови, Хрестоматія староукраїнського письменства, студія про "Слово о полку", видання "Кобзаря" та п'ятитомова Історія української літератури. Історія літератури Огоновського є здобутком його довголітньої праці, багатим джерелом біографічних та бібліографічних відомостей. Наукові твори Огоновського не втратили своєї вартости по сьогоднішню днину.

Зміст драми "Гальшка Острозька".

В Острозі живе під оком матері Беати, вдови по князеві Іллі Острозькій, молоденьке гарне дівча, Гальшка. Багато молодих знаменитих лицарів, магнатів, намагається позискати її руку і її віно, але даром, бо Гальшка кохає Дмитра Вишневецького. Вишневецький упевнює її, що її кохання дасть йому силу по всьому світі рознести славу Запоріжжя. Але невблаганна доля розбиває щастя молодих. Опікун Гальшки, князь Василь Острозький збройною силою нападає на Острог і проти волі Гальшки велить повінчати її з молодим Сангушком. Надармо Сангушко намагається позискати любов Гальшки. В ложитті з ним вона тужить, су-

мує; краса її в'яне. Все таки, коли Сангушка за його діло засуджують на смерть, вона проти волі матері рішається ділити його долю і разом із ним тікає в Чехію. Там навіть власними грудьми старається ослонити його перед стрілою Мартина Зборовського, що піднявся виконати присуд. Тим часом Вишневецький продумує, як добути престіл для Гальшки. Але Гальшку вдруге її опікуни віддають проти її волі за Горку. В бездонній розпуці коротає вона безрадісні дні на замку в Шамотулах і як нещасна "чорна княгиня" служить предметом постраху для дітей. Вістка про смерть Вишневецького кладе край її бездольному життю. — Понура драма "Гальшка Острозька" виказує основніше історичне підготовлення, але не захоплює ні поетичним словом, ні психологічним поглибленням характерів.

Корнило Устіянович. На полі історичних драм живу творчість виявив Корнило Устіянович, син Миколи, що також у шістдесятих роках виступив на літературне поле. Вихований батьком у русофільській душі, захоплений творами московських поетів: Хом'якова, Лермонтова, Пушкіна, перейнявся туманними всеслов'янськими мріями і писав спершу тяжкою мішаниною Дідицького. З бігом часу звернувся до народньої мови. Устіянович був також малярем. По основних студіях малярства в Відні і в Києві та в Італії дав гарні спроби з ділянки малярства історичного та церковно-релігійного. Писав історичні поеми ("Вадим", "Іскоростень") та історичні драми "Олег Овруцький", "Ярополк І. Святославич". Темою останньої драми послужила боротьба Ярополка з Володимиром. Хоч Устіянович при писанні драм ішов слідами Шекспіра, не опанував як слід драматичного мистецтва.

Доля буковинської України. Усіх названих поетів шістдесятих років перевищив силою та оригінальністю поетичного таланту Юрій Федькович, що пробудив зелену Буковину з її глибокого сну.

Буковина за княжих часів входила в склад українських земель. У XIII. віці зайняли її татари, потім румуни. У XVI. ст. разом із Волощиною підпала вона під турецьке ярмо й вела життя в повній безпросвітній темряві. В 1775. р. дісталася вона Австрії і тоді її доля трохи полегшала. Цісар Йосиф II. зніс підданство і дбав про підвищення народньої освіти. Повстають школи, але тільки німецькі та румунські.

Коли в 1786. році Буковину прилучено до Галичини і нагляд над буковинськими школами одержала львівсько-латинська консисторія, крім німецьких та румунських шкіл повстають також польські. Тільки коли управа шкіл перейшла в руки державних чинників (1868. р.), починає розвиватися українське шкільництво. Перед виступом Федьковича були вже на Буковині поети, як Гаґрило та Василь Продани, Василь Ферлеєвич, але їх твори і мовою і змістом далеко стояли від життя. Пробудив національно буковинських українців тільки Юрій Федькович. Його батько Адальберт Гординський Федькович був управителем дібр Ромашкана в Путилові на Буковині та одружився з вдовою по священнику Анною з Ганіцьких Дашкевичевою. Згодом став могутнім мандатором. Юрій народився в 1834. р. і на хрещенні по латинському обряду одержав імена: Осип Домінік. В дитячих його роках великий вплив мала на нього старша його сестра (по матері) Марійка, що оповідала йому казки та співала пісні. Оці сестрині пісні та казки разом із буйною, могутньою красою гуцульських гір овівали леготом поезії ніжну, вразливу душу Федьковича та розбуджували в ньому поетичний талант. Федькович учився в нижчій реальній школі в Чернівцях, куди переїхав також напередодні знесення панщини і його батько, який мусів впливовий уряд мандатора проміняти на становище невисокого урядовця. Мати залишилася в Сторонці-Путилові на господарстві. На п'ятнадцятому році життя Федькович помандрував у Молдавію, де познайомився з малярем Рудольфом Роткелем. Уже тоді писав він поезії німецькою мовою. Роткель — людина інтелігентна, обдарована поетичним хистом, — познайомив молодого поета з визначними творами німецької літератури і так розвивав його талант. Про цю сердечну, теплу опіку Роткеля згадував Федькович пізніше з великою вдячністю й часи, які провів із ним уважав за найкращі в своєму житті. На дев'ятнадцятому році життя за намовою та спонукою батька вступив поет до війська. Живучи десять років у війську в Банаті, Семигороді зненавидів військову службу так, що все життя počував жаль до батька. В час війни з Італією одержав ступінь офіцера і тоді в 1859. р. в таборі під Кас-

само написав перший свій твір українською мовою п. н. "Нічліг". Після війни з Італією Федькович затримався в Чернівцях, де познайомився з німецьким поетом Найбауером. Цей признав велику вартість німецьким поезіям Федьковича і впевняв його, що в ліриці може рівнятися з першорядними німецькими ліриками. Тоді Федькович познайомився також з Антоном Кобилянським та Костем Горбалем, які заохотили його писати українською мовою. Взаємини з цими свідомими українцями не перервалися і тоді, коли поет помандрував із своїм полком у Семигород. Антін Кобилянський видав перший раз деякі українські поезії Федьковича в брошурі "Слово на слово до редактора "Слова" (Дідицького). В тій брошурі Кобилянський висловив своє незадоволення мовою "Слова" і боронив права народньої мови. Дідицький умів оцінити свіжий та сильний талант молодого поета та словами повного признання заговорив про його поезії в "Слові". Цією похвалою заохотив Федьковича так, що цей прислав йому нові поезії, з яких Дідицький одні надрукував у "Слові", інші видав окремою збіркою з дуже прихильною передмовою у 1862. р. Тим часом поета томила на чужині туга за рідним краєм, за горами, "повними піснї й бервінку", за свободою. Свою тугу розганяв поет тим, що збирав своїх земляків-жовнірів, співав із ними рідних пісень, розказував і велів розказувати казки, вчив їх, читав їм поезії Шевченка, оповідання Марка Вовчка та заводив із ними сердечні розмови. Його тогочасні поезії, в яких заяснив небуденним талантом, навіяні великим смутком. У той час написав Федькович також першу свою повість "Л ю б а - з г у б а", що появилася в "Вечерницях". При кінці 1862. р. тяжко занедужав. Коли щасливо перебув недугу, звільнився з війська, повернувся на Буковину і прийняв православну віру та ім'я Юрія. Сповнилася його гаряча мрія: він кинув ненависний йому військовий однострій, зрікся навіть офіцерського ступеня й переодягнувся в гуцульський одяг. Як гуцул-селянин жив він у Путилові, в домі своєї матері, якій на старості літ тяжко приходилося вести господарку. Її смерть переболів поет тяжко. Після смерти матері займався не тільки го-

сподарськими та громадськими справами, але й віддавався також літературній праці. В ріднім селі здобув собі таке довір'я, що односельчани вибрали його старостою (війтом). Працював також на педагогічному полі й склав буквар живою мовою та фонетичним правописом, але, на жаль, ні Православної Черновецької Консисторії, ні Львівської Шкільної Ради ним не вдоволив. Два роки був Федькович шкільним інспектором Вижницького повіту і свої обов'язки виконував точно, сумлінно і вміло. В 1872. р. на запросини львівських українців виїхав до Львова, де взявся складати для Товариства "Просвіта" популярні книжечки, а для театру "Руської Бесіди" драматичні твори. Одначе з львівськими українцями не дійшов до згоди й ображений повернувся до Путилова. Коли в 1875. р. відвідав його Драгоманів, із жалем завважав, що Федькович марнує талант.

Скоро після смерти батька переїхав Федькович до Черновець, де йому дістався по батькові дім. У Чернівцях жив близько десяти років, присвячуючи весь час астрологічним дослідям. Потім продав батьківський дім, подарував путилівське господарство наймитові, поселився в закупленому дімку й на безлюдді в хоробливим містичним настрою займався "читанням на зорях". З духового пригноблення вирвала його на короткий час праця при часописі "Буковина" (1884. р.) та при видавництві "Бібліотека для молодезі", для якої писав повісті й поезії. У 1886. році черновецькі українці величаво святкували 25-літній ювілей його літературної діяльності. Під впливом ширих побажань земляків, гарячих привітів галицьких українців та проявів пробудження національної свідомости буковинських українців поет, що зневірився був у власні сили, хотів отрястися з апатії, кинувся до праці, але смерть спинила її несподівано дня 11. січня 1888. р.

Поетична творчість Федьковича. Федькович належить до найвизначніших українських ліриків. У перших його ліричних поезіях головним змістом є жовнярське життя. В "жовнярських думках" Федьковича знайшла гарний і оригінальний вислів велика туга новобранців за рідними сторонами, за горами, — туга, що зневолює не раз жовніра

кидати кріс і тікати додому. Такий момент описав поет у поезії "Дезертир". Жовнір читає при столику дрібне писаннячко. Це мати йому пише, що тяжка зима, що в хаті в неї холодно, бо нема кому в хаті врубати їй дрівець...

"І схопився, як полумінь,
Полетів, як птах,
А вітер 'му не йде вдогін,
Бо годі 'му так.
Бо він летить до матоньки
Старої домів
Дрівець її врубатоньки,
Щоб хатку нагрів".

Іншим разом ця туга доводить до самогубства.

"Новобранець", поставлений на стійці в цісарському дворі, оперся на кріс і заснув. І сниться йому, що ходить він по синій горі. Питається в матері, чому не пише до нього. Мати відповідає, що її присипали вже сирою землею. І був би багато ще снів новобранець... Але на Стефани гукнув дзвін... і він пробудився:

"Утер собі і личенько...
Утер си і гвер...
Кров точиться по мармурі,
А жовнір умер".

Свою власну тугу за рідним краєм висловив поет у поезії "Сонні мари". — В синьому морі — говорить поет — потонуло сонце. З дому Марка несеться по лягунах срібний голос дзвонів. Місяць блукає в туманах. У кипарисних гаях щебече соловейко, "як сиротятко, що не має роду". По домах гасне світло. Деколи з закритої барки доходять тихі слова закоханих. Поет клонить голову на ясний мармур палати дожі (Венеція) і на нього находять "сонні мари". Вчувається йому голос трембіти, що вітає його по довгих днях розлуки. Уявляється йому хвилина зустрічі з матір'ю, ніжна з нею розмова, в час якої поет розкриває своє серце. Ввижається Чорногора, Довбушеві могили, пригадуються дитячі літа. Чорногору звеличує такими словами:

"Так, так тога гора ся називає,
Що онде пишно в небо ся змагає,

У князі скрані в золотій зорі
Ніби в коруну ясиу укриває,
А буйні вітри білими снігами
Закрили главу, ніби рантухами.
Єй шати-квіти і шовкові бори
Єй слово-громи, груди в неї — скали.
Поклоном гори околom припали....
Несіть подарки, ви, боярські двори,
А ви, загір'я, кармазини, кири,
Бо то царниця наша по Підгір'ї,
То Черногора..."

На своїй "шездарі" виспівав Федькович жовнярську долю: із тугою новобранця за рідною стріхою ("Святий вечір"), домом, ріднею, такою великою, що доводить не раз до самогубства ("Новобранець"); хвилини непевности й тривоги перед битвою ("Нічліг", "Під Кастенедолев"), часто трагічну смерть у чужій чужині ("Під Маджентов", "Зідля", "В церкві"); гарні приклади щирого побратимства ("У Вероні", "Лист").

У поезії "Під Маджентов" бачимо улана, що його поранено в бою. Вірний товариш хоче йому простелити постіль та опівночі шабелькою копає йому яму. Докопався у пояс: більше не може; присів коло брата й питає його, чому не промовить. Але не чує вбитий дружніх слів побратима й незабаром укриває його могила. Молодий улан тужить при могилі товариша... Плачуть зірничі, мліють квіти. Тужить улан і питає товариша: "Із ким ти нічку сю ночуєш? Із ким ти будеш розмовляти, о твоїй неньці, о дівчаті?..".

"Жовнірські думи" визначаються щирим, глибоким почуванням, простотою вислову й мелодійністю. Помітно в них вплив народніх пісень. Також у інших поезіях Федьковича дзвенить високо натягнута струна болю й смутку, бо писав їх поет у великім духовім пригнобленні. В такому понурому настрою написана поезія "Пречиста Діво, радуйся, Маріє", в якій Федькович пересунув ряд сумних малюнків людського горя. Дуже гарна є низка його ліричних окрушин. п. н. "Окрушки", де поет ніжним, музикальним віршем описав свої враження, розбуджені видом зоряного неба.

В деяких поетичних писаннях Федькович виявив свідомість свого посланництва в народі. До таких належать: "До руського Боянства", "На скін Шевченка". З більших

поем Федьковича найкращі: "Празник у Такові", "Король Гуцул", "Довбуш".

В поемі "Празник у Такові" живо схопив поет момент вибуху сербського повстання проти турецької кормиги в 1815. році. У сербському краю затихли співи боянів, умовкли звуки шездари, відколи турки нанесли сербам дйби та кайдани. Ясна фана шезла десь так, що ніхто не відав, де вона ділася. У місті Такові вешталися яничари і, кепкуючи, питали сербів, де ділися їх славні герої. Серби мовчали. Аж ось на празник заграли всі дзвони. Скоро святочно прибрані серби зібралися в храмі, вийшов старий владика.

"Що ся людям стало?
Чи блискавиця в Божім домі блисла,
Чи відки, може, кров турецька брисла,
Що кожде око транев запалало,
А сімсот світил перед образами
Світили разом з сербськими сльозами?..".

Це владика розвісив на райських дверях сербський національний прапор. Потім поблагословив Милоша Обреновича, що рішився повести сербів проти ворогів і дав йому фану. "Сонце нім потало", купалося в бісурменській крові, а серби при грі шездари закінчили празник.

З бігом часу муза Федьковича стала щораз більше підпадати під вплив Шевченкового генія й разом із тим його падати під вплив Шевченкового генія й разом із тим його

Повісті Федьковича. — "Довбуш". Красу гуцульських гір, палкі почування їх мешканців, усю "криваву гуцульську славу" оспівав Федькович у своїх оповіданнях. Гаряче, пристрастне кохання, трагічні конфлікти, що з ним зв'язані, високі прикладипобратимства — це головний зміст оповідань Федьковича. Гуцули показані в них гарно прибрані, у гарних багатих одягах, у буйному розгоні почувань, із сильно підкресленими рисами лицарської смілости, відваги, самопосягати. С а ф а т З і н и ч е месником кривди занашащеної дівчини. Іван в оповіданні "Серце не навчити" "за правдою бувало аж гине, аж топиться". Їх смілива, буйна уява, їх лицарська вдача виявляються і в їхніх одягах. Легіні наші мов не видять, що дівчата в'януть. Понасувають кресані на мальовані свої брови, кинуть голови д'горі, м о в л и ц а р і я к і... А кресаки такі, що кожний вартував ретельно коло яких 500 срібних, коли не більше: такого золота, пав та червінчуків було на їх..."

Збірку оповідань Федьковича видав Драгоманів у Києві в 1876. році. Кращими з них є: "Серце не навчити", "Люба згуба", "Опришок", "Дністрові кручі", "Безталанне заохання", "Сафат Зінич".

Основою оповідання "Серце не навчити" — нещасне кохання двох легінів, товаришів сердечних. "Іван був хмурний, неввічливий..., Василь опалистий та швидкий, мов та полумінь..." Закохались вони обидва в Гинцаришиній Олені. Постановили вирішити пістолями, "кому лицарське щастя послужить". Вийшли в чагір на поляну і Василь стрілив перший. Але "лиш фоя посиналася по ялиці". Тоді стрілив Іван. "З Василевого плеча почуріла кров по тоненькій сорочці, що сестричка усіми шовками та загірськими ліліточками нашивала". Потім Василь зник. Ніхто не знав, де дівся. Іван одружився з Оленою, тільки не зазнав щастя, бо не його вона кохала, а Василя. Прийшла весна. "Цвіти та цвіти, цвіти та цвіти, та запахи, та радощі, а Путилівка річка бринить по білому камінні, ти б гадав, що срібло розсипалося та задзвеніло". Пішов Іван з Оленою до тещі на храм. Коли йшли плаєм, зустріли Василя, що був на Угорщині в опришках. Василь побачив Олену, завважав, що нидіє її врода, і сказав Іванові: "Віддай її мені!" Кинулися до ножів. Олена хотіла допомогти Василеві, але замість стрілити в Івана, поцілила Василя. Похоронив його Іван, а Олені зрубав сокирою голову. Сам знайшов смерть у Черемоші.

Велика сила кохання довела до кривавої розправи також в оповіданні "Люба згуба". На "красний храм", у весняне свято Николая приїхали до Сторонця з сусідніх сіл дівчата й парубки, між ними два брати з Довгополя: Ілаш та Василь. У час, коли Ілаш залицявся до Калини, Василь сидів понурий та невеселий. Його також причарувала пишна врода Калини, тому не звертав він уваги на палкі погляди Марічки, сестри товариша, Юрія. Палке, глибоке кохання захопило його з такою силою, що в день весілля Калини й Ілаша вбив брата й себе. Оповідання побіч гарних побутових малюнків містить деякі автобіографічні натяки. "Невидимою появою в нашій літературі" назвав Куліш оповідання "Опришок". Розказав у ньому Федькович, як один гу-

цул віддав свого гордого, бутного й палкого сина Івана до старого опришка Донди в "науку". В Донди пильнував раз Іван зоряної ночі садовину й бачив, як під сад приплив молодий парубок Василь Зарічук на побачення з донькою старого опришка. Наступного дня Донда з усієї сили сперіщив дротяною нагайкою Василя за те, що не в день до його доньки приходив, а ніччю. Потім звелів йому слати старостів. Тією самою нагайкою дав також опришок науку Іванові за те, що не повідомив його про побачення молодих. Так відучив його від поганої звички ставати за щонебудь до бійки.

"Довбуш". Крім поезій та повістей писав Федькович драматичні твори: оригінальні, переклади та переробки. З оригінальних драм найзамітніші: "Керманич" і "Довбуш". Хоч "Довбушеві" присвятив поет велику частину життя, хоч перероблював кількома наворотами, — драма йому не вдалась. Поодинокі відокремлені сцени в драмі вдаряють силою поетичного слова, образами буйної творчої уяви, однак драма, як цілість, ні з історичного, ні з психологічного боку не може вдоволити. Понурий настрій є виявом духової недуги поета, його невдоволення собою й людьми.

Федькович — великий мрійник у житті й у поезії, обдарований буйною уявою, смілим поетичним ширянням полонинних вітрів, — займає в українській літературі окреме місце, як співець шумливих гуцульських борів, запашних полонин, буйного зеленого Черемошу, мрійливої тримбіти та "кривавої гуцульської слави..."

Брати Воробкевичі. Сучасником Федьковича був Сидір Воробкевич. Родився в Чернівцях 1836. р. Разом із братом Григорієм виховувався в домі свого діда в Кіцмані, де слухав народніх пісень і казок та пізнав красу рідної мови. Після закінчення шкіл був священником на селі і потім учителем співу в греко-орієнтальній семінарії. Під псевдонімом Данило Млака писав поезії, оповідання і драми, (до яких сам складав музику). З його більших поем замітні: "Кифор і Гануся", "Мурашка", "Нерон", "Нечай", "Клеопатра", з оповідань: "Турецькі бранці" і "Муштрований кінь".

В поемі "Кифор та Гануся" відбився вплив Шевченкової "Тополі" та Квітчиної "Марусі". На питання кароокої Ганусі, чи живий її козак, ворожка говорить, що загинув та що вовки-сіроманці роздерли його тіло. З туги дівчина нудить світом, сохне, в'яне й нарешті вмирає. Тим часом із Січі вертається Кифор. Пугач віщує йому лихо. На вістку про смерть Ганусі козак іде в світ та шукає собі смерти в боротьбі з бусурманами.

Історичний характер має поема "Мурашка".

На татар, що з багатим ясирем вертаються додому, нападають запорожці й звільняють невільників. У степу залишається малий хлопчина, що не має до кого вертатися. Сплячого знаходить старий козак Сава й називає "Мурашкою". Мурашка виростає на славного козака. В час війни гетьмана Самійловича з турками боронить він до останнього віддиху місто Ладичин й гине героїською смертю в боротьбі з переважаючими силами ворогів.

Козацькі змагання з турками лягли в основу оповідання "Турецькі бранці".

У старій Горпини, якої чоловік, покійний Опанас сотникував за гетьмана Павлюка, було двоє дітей: Івга та Петро. "Пишною вдалася Івга, мов гетьманша, а гарною, як калина в лузі". Раз напали татари, вбили Горпину, а Івгу та Петра забрали в полон. Гарна Івга дісталася в дарунок царгородському султанові, Петра купив царгородський купець Мехмет. Хоч Івга стала жінкою султана, але томилася тугою за Україною. Раз почула вона вночі українську пісню, веліла покликати до себе співця і пізнала Петра. Але не довго тривало їх щастя. У Царгороді піднявся бунт проти султана Ібрагіма. Новий султан велів Івгу та Петра посадити в темницю, з якої визволив їх сивобородий татарин Ізмаїл, що колись також був козаком. Вони пустились тікати, але яничари догнали їх. У боротьбі Степан-Ізмаїл поляг. Петро одержав глибоку рану. Івга з конем кинулася в море, щоб живою не попасти в руки ворогів.

Літературним талантом визначився також брат Сидора Воробкевича, Григорій Воробкевич, що підписувався під своїми повістями: Наум Шрам (сполука характерних рисів двох літературних постатей: Наума з повісти Основ'яненка "Маруся" і Шрама з повісти "Чорна рада").

"Спізнений романтик". Давні часи, давній побут, красу природи, зокрема тієї, якої не торкалася ще людська рука, — оспівав у своїх поезіях Яків Щоголів (1824-1898.), якого звать "спізненим романтиком". Походив із давнього дворянського роду. Родився в містечку Охтирці,

Харківської губернії. У своїх поезіях Щоголів часто тужить за своїми дитячими роками, які щасливо провів під оком дбайливої матері. Краса рідних краєвидів: недалекий степ, водяні млини, пасіки, ріка Ворскла — все те чаром поезії овівало ніжну душу хлопчини й відбилося відгомонам у його поетичних творах.

Палацами мав я таємні діброви,
Пахучими ліжками трави шовкові,
Кущі в приголов'я росли.
І вранці і ввечері води Ворсклови
За купіль зцілющий були...

Вже в час гімназійних наук у Харкові змістив в альманаху Бецького "Молодик" (1843 і 1844.) свої перші вірші. Але гостра оцінка московського критика Вісаріона Белінського була причиною, що Щоголів спалив інші, недруковані ще твори і замовк на довгий час. У час університетських студій зблизився з професорами: Метлинським, Срезневським і Костомаровим і вони мали вплив на його світогляд. Під впливом Метлинського, що розбудив у нього тугу за минулим України, почав поет писати нові поезії. Ці нові його поезії появилися в Кулішевій "Хаті" 1860. р. Після закінчення університету вступив на державну службу, але згодом (по двадцятьох роках) покинув її, живучи в тісному родинному гуртку, в атмосфері якоїсь стародавньої патріархальности, здалека від світового гомону. В 1880. році видав збірку поезій "В о р с к л о"; в 1898. р. у день його похорону появилася його збірка "С л о б о ж а н щ и н а".

Мотивами поезія Щоголева — багата. До Шевченка наближається він передусім тими поезіями, в яких ідеалізує козаччину ("Золота бандура", "Орлячий сон", "Хортиця"). Поруч козакофільських поезій є в нього багато таких, в яких спирається на народніх віруваннях у відьми, вовкулаків, лоскотарочки, у квіт папороті ("Климентові млини", "На полюванні", "Ніч під Івана Купала", "Вовкулака", "Лоскотарочка"), є стилізовані на зразок народніх пісень у роді таких, як "Горішки", "Черевички", "Рута", "Не чує". У деяких ("Ткач", "Кравець", "Мірошник") оспівує Щоголів ремісницький побут та ремісницьку працю, в інших вислов-

лює свою пошану праці та живе спочуття всім тим, кому доля присудила йти тяжким життєвим шляхом ("Бурлаки", "Чередничка").

В інтимній ліриці перше місце займають мотиви природи ("віковичний ліс, ще не рушений рукою людською..."; "степ широкий нерозчесаний плугом..."; "кришталеве Ворскло, лугами повите"). Поруч із таким романтичним оспівуванням природи зустрічаються в Щоголева також поезії дидактичного характеру, в яких автор любить навчати й моралізувати.

Поетичні твори Щоголева -- витвір більш спокійної холодної думки, як вислів палкого гарячого почування. Сила поетичного таланту поета проявляється головню в образах природи, малюнках народнього побуту, легкості й простоті вислову й гармонійності настрою. Такі гарні образи природи й побуту зустрічаємо в одній із найкращих його поем "Рибалка". Пливе човен старого рибалки поміж очеретами і лататтям. Кричить у лузі деркач, співає в кущах соловей, свище вівчарик в зелених комишах. Рибалка закидає сіті. Ловиться риба. Сходить ніч. Мовкне соловей, не чути вівчарика.

Тільки чутно: в лісі пугач
Лягнув по боку крилом,
Зашуршав кажан над ухом,
Та й затихло все кругом.
А рибалці це не вперше;
Ще із малку він ізвик
Слухать пугача в діброві
І в гаю совиний крик.
От і вплив він на чисте,
Та на небо й погляда,
Чи не вийде з хмари місяць,
Щоб повидніла вода.
Розірвались чорні хмари,
Місяць жарко засвітив,
Ще рибалка з човна сіті
Кинуть в воду не поспів.
Озирнувся, а гай зелений,
Як в огні увесь горить,
Серебром берези блищать,
Травка в золоті кипить!

Що це тут за темна сила?..
Хоче ще він позирнуть, —
А між дерева гаївки,
Наче блискавки снують..
І рибалка пожахнувся,
Сіті в човен положив,
Взяв весло, перехрестився
Та й назад собі поплив“.

Іван Манжура. Широ демократичним характером вирізняється поетична творчість Івана Манжури (1857—1893.). Багато горя довелося йому зазнати в дитячих роках; невесела була молодість; не було щастя і в пізнішому віку. Ні гімназійних наук, які розпочав у Харкові, ні ветеринарійного інституту, на який вписався як "вільний слухач", Манжура не покінчив. Як студент ветеринарійного інституту відбував у товаристві професора ботаніки В. Черняєва наукові екскурсії, в час яких збирав скарби української народньої творчости. Етнографічних зайнять не покидав і згодом, проживаючи на хуторах українських панів (Василенка, Синегубів, Бикова). У 1875. р. брав участь, як доброволець у боротьбі балканських слов'ян проти турків і був ранений у руку.

Перші поетичні твори Манжури появились у 1885. р. в тижневику "Степ". У цьому ж році написав Манжура також більшу поему на основі мандрівних казкових мотивів п. н. "Трьом син Багатир", що вийшла друком тільки 1913 р. У 1889. р. заходом проф. Потєбні вийшов збірник його поетичних творів п. н. "Степові думи".

Образи українського степу з мотивами: тихе озерце, сповите сизим туманом, дідок у білій сорочці на тлі пасіки, степ у час посухи, сіножаті, сади з бджолами, буря з градом, убоге село, могили серед степу, місячна ніч, тяжке життя заробітчана, турботи вбогих селян — це мотиви поетичних творів Манжури.

Кольорит у його поезіях — теплий, ніжний.

"Тільки на ранок поверне зоря,
Сонце почне вигикатись,
Вже почина і сусіда моя,
Бджілка свята озиватись.
Вулики темні трухляві киди,

Світу шукає, простору,
Ллється із вічок, неначе вода,
Лине високо угору.
Гулко та весело сила гуде
В сяєві ранньому літнім,
Дружно, охоче на пашу іде,
В небові тоне блакитнім.
Ось обліталась, ураз на квітки
Росяні, свіжі спустилась,
Царина їй — сіножаті, садки,
Квітом усім поступилась...“ (Бджоли“)

ПРОТИ ХВИЛЬ.

Сімдесяті роки на Придніпрянщині. Після знесення кріпаччини в 1861. р. українське народне життя поплило ширшою течією. Але його дальший свободний біг спинили утиски російського уряду і таємний, так званий "Валуївський указ" з 20. VII. 1863. р. (від імени міністра Петра Валуєва) проти української мови. З ляку перед "сепаратизмом" російський уряд виступив із забороною української мови в народніх школах, спинив видавання популярних книжечок і в'язницею та засланням покарав українських діячів та письменників. Розпочався новий застій в українській літературній творчості, що тривав аж до сімдесятих років. Ще в 1864. р. вийшли приказки Номиса, по чім упродовж п'ятох років не появилася на Придніпрянщині ні одна українська оригінальна книжка. Тільки в сімдесятих роках помітне оживлення наукового й літературного життя. Ціла громада визначних учених береться досліджувати українську історію, етнографію й українську мову. На мовознавчому полі виходять праці Потебні, Житецького, Науменка, Михальчука; на полі історіографії знамениті студії Володимира Антоновича; на полі етнографії праці Чубинського та Драгоманова. Всі ці вчені (за винятком Потебні) заснують у Києві Південно-західній відділ Географічного Товариства, що скоро став осередком української думки й науки. Павло Чубинський, автор гимну "Ще не вмерла Україна" та збірки поезій п. н. "Сопілка Павлуся", був провідником етнографічної експедиції

на українських землях і багатство етнографічних записок використав у сімох томах незвичайно цінних "Трудів", що є необхідним джерелом матеріалів для історика й етнографа. На нові шляхи повів українську історіографію Володимир Антонович, який у ряді розвідок висвітлив деякі питання внутрішнього ладу на українських землях в її історичному житті й торкнувся розвитку церкви, міст, козаччини, гайдамаччини. Крім того разом із Михайлом Драгомановим склав він критичне видання історичних пісень українського народу. Цінну збірку народніх переказів склав Драгоманів, збірку чумацьких пісень — Іван Рудченко, збірку казок — Атанасій Рудченко. Багато нових матеріалів уміщували на сторінках Записок Південно-Західнього відділу Географічного Товариства: Федір Вовк, Лоначевський (буковинські народні пісні) та Микола Лисенко, що оголосив репертуар кобзаря Вересая.

"Емський" указ. Львів — центр. Ця жива наукова праця, увінчана гарними здобутками, викликала нову нагінку на українську мову збоку російського уряду. В цій нагінці сумну роль відіграв Михайло Юзефович. Дня 17. травня 1876. р. з'явився нечуваний в історії культури указ про заборону українського слова й українського письменства.

Указ підписав цар Олександр II. в Емсі (нім. літниську близько Вісбадену), — тому й зветься він "емським указом". На основі цього розпорядку не вільно було допускати у межі російської держави будь-яких українських книжок, що вийшли за границю; заборонено в межах російської імперії друкувати українською мовою не тільки оригінальні та перекладні книжки, але навіть тексти під музичними нотами; заборонено проводити українською мовою будь-які сценічні вистави, чи лекції. Жахливий указ ліг важким тягарем на українське письменство. Українські книжки не могли появлятися друком; а хоч деколи, винятково, завдяки особистим зв'язкам, який твір і одержав цензурний дозвіл, то мусів вбиратися в офіційний російський правопис. Одnocześnie закрито Південно-Західній відділ Географічного товариства, сконфісковано зібрані етнографічні матеріали,

а Драгоманова позбавлено катедри, яку він займав у Київському університеті. Тільки в 1881. р. розбиті наукові сили об'єдналися навколо журналу "Кіевская Старина" (1882-1906. р.), в якій наукові праці й статті появлялися московською мовою, твори красного письменства, щоправда — українською, але обов'язково російським правописом.

Зрештою весь літературний рух сконцентрувався в Галичині, де українське національне життя поплило широкою течією. Поруч інших культурних та освітніх установ повстало тут у 1873. р. заходами придніпрянських українців, зокрема Ол. Кониського, Д. Пильчикова, Є. Милорадовичевої, М. Драгоманова — Товариство ім. Шевченка (перетворене на Наукове Т-во ім. Шевченка в 1892. р.), що впродовж свого існування поклало дуже великі заслуги для розвитку української науки. В Галичині стали виходити також різні літературні часописи, в яких уміщували свої твори не тільки письменники галицької України, але й придніпрянські. Слідом за "Правдою" з'явився літературний часопис "Зоря" (1880—1897. р.), потім дуже гарне видавництво "Життя і слово" (з 1894. р.), а з 1908. р. "Літературно-науковий Вістник", якого річники під редакцією проф. Михайла Грушевського та Івана Франка заповнилися низкою перлин красного письменства. Чисто науковим органом стали "Записки Наукового Товариства ім. Шевченка", що збагатили українську науку цінними працями з обсягу українознавства.

Олександр Кониський. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові повстало головним чином за почином Олександра Кониського, що на літературному полі виявив дуже багату творчість. Родився в 1836. р. Походив із стародавнього роду, який в XVII. в. зайшов із Галичини в Чернигівщину. Вигнаний із Чернигівської гімназії за писання українських віршів, доповнював свою освіту самостійною працею. Потім виконував судову й адвокатську службу. Визначався великим організаційним хистом і в громадське життя вмів внести рух і запал. За живу участь у громадській праці, заснування недільних шкіл на Полтавщині та складання підручників для народньої освіти заслано його до Вологди і

Тотьми. З причини хвороби одержав від царя дозвіл виїхати за кордон. При переїзді через Львів у 1865. р. познайомився з галицькими українцями. Потім виїхав до Німеччини. З Німеччини вернувся на Україну. Живучи в Києві, до смерті займався громадською й літературною діяльністю і постійно був у живих взаєминах з галицькими українцями. Помер у 1900. р.

Літературну діяльність розпочав Кониський в "Основі", де вмістив перші свої поетичні спроби. У Житомирі видав збірку поезій п. н. "Порвані струни" під псевдонімом Я к о в е н к о. Друкував свої писання також у "Чернигівському листку" Глібова й у галицьких та буковинських часописах під псевдонімами: "Сирота", "Перебендя", "Верниволя", "Маруся". В його поезіях позначився спочатку вплив Шевченка, від якого згодом поет звільнився. В багатьох творах автор затримується над трагічною долею українського народу. В його країні скрізь на листках деревини тримтять краплини крові, а з "народніх із сліз розійшлися береги рік". У поемі "Проповідь на горі" славить високі ідеї та кличі Христової науки:

"Блажен,... хто на громаду звик робить,
Хто брата темного навчає,
У хату вбогу вносить світ...
Блажен, хто щирими сльозами
Чужу оплакує біду...
Блажен, хто серцем незлобивий,
Хто приязно живе з людьми...
Блажен, хто милостив буває,
Хто неімущому дає,
Голодних кормить, наповає,
Одежу вбогим роздає,
Хто йде провідати в неволі
Яремних узників в тюрмі,
Хто вдовам, сиротам в неволі
І безпомощним в чужині,
У поміч стане, братом буде...
Блажен, хто сіє у народі
Зерно найкраще на землі:
Зерно любови, братерства, згоди
В громаді, в хаті і в сем'ї..."

Високий приклад такої посвяти для загального добра дає поет в "Ефтаєвій дочці". В інших поетичних творах енергійним тоном закликає земляків до праці для рідного краю з непохитною вірою, що ніколи "не пропадає тее в світі, що гірким потом хто полив".

Повісті Кониського. Дуже цінний твір Кониського — його двотомовий життєпис Шевченка. Одначе головним полем його літературної діяльності були оповідання й повісті, яких написав поверх п'ятдесят. Торкнувся в них автор дуже важливих питань національного та суспільного життя, беручи теми з життя інтелігенції й простолюддя. Сумний образ українського села після знесення кріпащини: гірка доля безземельних селян, недостача освіти, крайня безрадність та беспорядність з одного боку, а з другого відокремлені зриви ідейних інтелігентних одиниць на користь народу — це головний зміст оповідань та повістей Кониського. В ряді повістей бачимо, як ідейні одиниці (з-посеред верстви поміщиків — у повісті "Грішники", сільських учителів—у повістях "Непримиренна", "Вісім днів із життя Люлі") кидаються до праці над піднесенням народу з його економічного й культурного занепаду. В інших показує автор, як різні сільські глитаї: писарчуки, крамарі, салдати — використовують працю селян для власної наживи та живуть їх коштом ("Спокуслива нива", "Наввипередки"). В деяких повістях із життя інтелігенції ("Юрій Горовенко", "Семен Жук і його родичі", "Молодий вік Максима Одинця") можна знайти багато автобіографічних вказівок. Багато оповідань, для яких теми взяв автор із життя селян, є неначе фотографіями дійсного життя й поодиноких постатей. У способі писання кидається в очі вплив Марка Вовчка. Між цими оповіданнями вірним висвітленням побуту визначаються "Наймичка" і "Дід Євмен". Повісті Кониського в великій мірі тенденційні. Скрізь помітно в них гяраче бажання автора заохотити людей до праці на користь народу, викликати в них поривання до активної громадської роботи, бо інтелігенти, які такої праці не виконують, це — "грішники". Передусім ідеалізує Кониський людей праці,

бо "життя складається з дрібних вчинків, і вимагає дрібної, але невсипущої праці".

Зміст повісті "Непримиренна":

"Непримиренною" є учителька Таня. "Хмарно та тьмяно йшов її молодий вік". Хоч змалку мала велику охоту до книжки, не мала змоги вчитися, бо батько її і так з останнього тягнувся, щоб удержати в пансіоні старшу доньку. Раділа Таня обіцянкою батьків, що як сестра покине гімназію, почне її вчити. Але надія завела. Сестра вийшла заміж, батько помер на тиф і з його смертю ввійшли в хату злидні й пропали мрії про гімназію. Таня тинялася по різних кутах: була на гіркім хлібі в сестри, шиттям заробляла на життя в Києві і вкінці як бона опинилася на хуторі Глобина Балка. Переживала тяжкі хвилини, одначе кожную нагоду використовувала, щоб поширити свою освіту. На хуторі користалася з багатой бібліотеки старого Глоби та перший раз познайомилася з "Основою" та "Кобзарем". Добитися до вимірної мети стати вчителькою допоміг їй сусід Глоби, Борис Несторович Гало. Почувши, як вона читала Шевченкові поезії, зацікавився її долею, її вдачею, її ідейністю, допоміг скласти іспит і добув місце вчительки в Корчоватім. Вкінці, коли вона, по причині клевет, переслідувань і нагінки мусіла кидати Корчовате, одружився з нею і власним коштом побудував для неї школу, щоб "непримиренна" могла переводити свої мрії в життя...

Іван Нечуй-Левицький. Життя селян після скасування кріпащини, взаємини сільської інтелігенції з народом, її національні поривання, її становище до поляків і москалів — висвітлив із глибшим знанням народнього побуту й з більшим мистецьким хистом сучасник Кониського — Іван Нечуй-Левицький.

Знаменитий повістяр, творець українського роману — Іван Нечуй-Левицький народився 13. листопада 1838. р. в старій священичій родині в містечку Стеблеві над річкою Росію, серед чудової поетичної природи. "Од самого берега Росі — пише згодом сам Левицький у повісті "Бурлачка", на південь, де Канівський повіт сходиться з Звенигородським, починається такий рай, якого трудно найти на Україні. Дрібні та круті гори од самої Росі покотились крутими хвилями. На крутих горах, у глибоких долинах зеленіють дубові та грабові старі ліси. Увесь край густо закиданий здоровими селами, містечками, присілками та хуторами. Села заліті старими садами. Ідеш селами, неначе густими лісами: по обидва боки вулиць стоять сади стінами, як старі

дубові ліси. Здорові черешні та груші зовсім покривають білі хати. Село Кирилівка, де бідував Тарас Шевченко, все потонуло в старих садах, як у здоровому бору“.

Батько письменника, Семен, був добрим проповідником і освіченою людиною. Мати, Ганна — веселої вдачі, говірка та співуча, щиро прихильна до давніх народніх демократичних традицій, вцепила в серце сина любов до українського слова. Серйозні батькові оповідання про старовину, українські пісні матері, Шевченковий "Кобзар", твори Гребінки, історичні праці Маркевича й Бантиш-Каменського оберегли його від денаціоналізуючого впливу московської мови. Вчився Левицький у духовній школі в Богуславі, в Київській семінарії, а з 1861. р. в Київській академії. Шістдесяті роки, повні гарячкової праці для народу, захопили й Левицького, спричинилися до устійнення його національних поглядів. Перша його повість — "Дві московки" появилася в львівській "Правді" в 1868. р.

Перебування в різних місцевостях України: в Полтаві, в Сідлці, Кишиневі, де був учителем при гімназіях, (крім того учительював також у Каліші) — дало йому змогу придивитися з різних боків до життя української інтелігенції й простолюддя. Останні роки життя провів у Києві, де й помер 2. квітня 1918. р. Похоронено його згідно з постановою Центральної Ради на кошти Української Держави.

Левицький, що прийняв у літературній праці псевдонім *Не ч у й*, здобув собі ім'я гарними повістями з життя інтелігенції й простолюддя. Ні один із письменників до нього не змалював таким широким почерком і такими яскравими барвами всієї картини народнього горя і народньої радості. У своїх повістях увійшов Левицький у саму глибіню українського народнього життя й дав повний образ національного й соціального поневолення народу. Крім повістей писав також драматичні твори ("Маруся Богуславка", "На Кожум'яках"), розвідки наукового характеру ("Світогляд українського народу") та видавав книжечки для народньої освіти.

Селянський та робітничий побут у повістях Левицького. Образ селянського та робітничого життя дають передусім такі повісті Левицького: "Гориславська ніч", "Микола Дже-

ра“, "Кайдашева сім'я“, "Бурлачка“, "Не той став“.

В "Гориславській ночі" старий білородий рибалка Панас Круть оповідає молодому чорновусому товаришеві Панькові, в ясну чудову місячну ніч спомини із свого життя. На своєму віку кравцював він, кушнірував, був шевцем та нарешті рибалкою. Мав хист, мав талант, та не мав щастя. Жид Берко забрав хату, жінка Одарка вмерла молодою, залишаючи в його серці безмежний жаль та постійну тугу... "Чи бачиш, — говорить він товаришеві, — яка тепер тиха та ясна ніч; от така була моя Одарка... А от сине небо не таке хороше, як були в неї тихі сині очі. Чи чув ти, як хороше між вербами співав соловейко? От такий був голос в неї тонкий та рівний, як шовкова нитка". — Оцей дідусь знаходить пізніше смерть у хвилях Росії в час повіддя.

Поетичний вислів краси української природи — це одна з цінностей цього оповідання. Крім того оповідання "Гориславська ніч" цікаве з уваги на характеристику головної постаті, цього постійного, впертого ідеаліста, непоправного романтика, Панаса Крутя. Був у нього хист до всього, був талант, та не було щастя, бо не було практичного життєвого підходу, бо було захоплення чаром природи, синіми очима, була туга за красою.

Є в "Гориславській ночі" моменти високої мистецької ціни, якими може величатися кожна література. До таких належить опис туги Панаса Крутя за померлою дружиною. Вночі втвирає двері, ждучи на її прихід, тужить у місячну ніч, чи не привидиться...

"...В людських хатах все було позатихає, все посне. Місяць зійде й покотиться геть-геть угору. А я сиджу... Увійду в хату, — там сумно, сумно, мов у домовині. Тільки місяць блищить через вікна по столі, по стінах... Сиджу було я кінець стола та й жду, чи не прийде небіжка, чи не з'явиться десь або в дверях, або в снігах. Сиджу було, одчинивши хату й сині, та жду наче якогось гостя дорогого..."

У повісті "Микола Джеря" сягнув автор до часів кріпащини, даючи вірні малюнки кріпацького лихоліття. Повість захоплює барвистістю та багатством картин із життя рибалок-бурлак над Дінстровим лиманом та на берегах Чорного моря.

Зміст: Микола Джеря, син бідного кріпака в селі Вербівці, одружився з наймичкою Нимидорою. Панщизняні насилля пана Бжзовського: побиття батька, знущання над недужою Нимидорою, — викликають в його натурі, вразливій на всяку неправду, прояви протесту. Зляку перед відданням у москалі — він утікає на сахарні і після довгого бурлакування зупиняється в Акерманщині. Згодом пристає до рибальської валки Івана Ковбаненка. Донька Ковбаненка, Мокрина, рада причарувати його своїм коханням, але він залишається вірний своїй дружині. Після скасування кріпацтва повертається до рідного села.

але жінки не застає вже живою. Живе в доньки Любочки, не перестаючи й далі хвилюватися на вид усякого насилля. Закінчує Левицький повість таким іділічним малюнком:

"Любочка стояла під гіллям груші, а дід розказував унукам про далекий край, про Чорне море, про лиман. Вже сонце зайшло, вже сон розвився над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, ніби гула золотими струнами кобза, пригравуючи до чудової казки-пісні пасічника Миколи Джері..."

Тяжке життя фабричних робітників знайшло відгомін у повісті "Бурлачка". Героїнею в повісті є Василина, якої красу і молодість занапащує пройдисвіт.

Розпочинається повість описом селянського життя. "В селі Комарівці, що недалеко Кирилівки, в самому кінці, в самій глибині яру, де сади сходяться з лісом, стояла хата Прокопа Паляника. Хата ховалася в густому старому садку. Високі черешні, густі сливки зовсім закривають її своїм гіллям. З вулиці тільки видно край білої стіни та одно вікно. Надворі ростуть здорові, як дуби, груші та черешні. Хліви та повітка зовсім вкриті гіллям старих яблунь. Двір заріс зеленою травою, і тільки коло повітки та коло ясел воли та вівці стоптали землю". Раз після Великодня чудового весняного ранку вся Паляникова сім'я висипалася з хати на двір. "Паляник порався коло воза, його жінка, Одарка, вийшла з хати й простягла руку до старого кострюбатого стовбура сухої груші, де на сучках висіли горшки: вона шукала очима якогось горшка. Найстарша Паляникова дочка, Василина, обмітала край порога сміття. На призьбі сиділо рядом восьмеро дітей, дрібних, як каша. Малі діти грілися на весняному сонці й щebetали, як птиці. Ранок був тихий, пишний, теплий. Весняне сонце заливало золотом ліс та сади. Птиці кричали в лісі. Соловейки аж ляшали над ставком..." Коли ось на вулиці несподівано вдарили музики. Розляглися голоси, дівочі співи. Появилися вози з хлопцями й дівчатами. Це журавський посесор пан Ястршембський закликав таким способом до себе на роботу на буряки. Красуня Василина, почувши заклик, звернений до себе, почервоніла, як маківка. В неї очі заблищали. Дівчата, хлопці, музики, шум, регіт, жарти — все було якось по-празниковому..." "Ой, матіночко, серденько, пустіть мене на буряки — просила Василина матір..." Батьки погодилися. Тут і розпочалося життєве горе. Відбившись від села, свого оточення, працюючи за горничну в дворі, занапастила свою добру славу. Ястшембський знівечив її молодість, її красу, кинув. Василина втопила свою дитину й опинилася на заводах. По тяжких днях праці й горя повернулася назад до селянського життя. Нові форми життя, заробітчаного й фабричного не дали їй щастя..."

Історія однієї селянської родини лягла в основу повісти "Кайдашева сім'я". Автор на життєвому прикладі бажав показати основну рису вдачі українського народу, а саме: його індивідуалізм, змагання жити окремим, самостійним життям.

Сини Омелька Кайдаша в селі Семигорох, Карпо та

Лаврін одружуються. Гордий та впертий Карпо бере багату дівчину Мотрю, веселий Лаврін убогу Мелашку. Одружившись, бажають жити окремим, віддільним життям. Ці їх бажання мати окрему хату, свій городець, власні воли, коні є причиною постійних сварок, спочатку між старшою невісткою і свекрухою, потім молодшою і свекрухою. Тиха, сумовита, мрійлива Мелашка кидає навіть одного дня хату Кайдашів та наймається в Києві в найми. Хоч потім Карпо ставить окрему хату, сварка між братами не вгаває — а все через грушу на межі. "А груша — кінчає автор повісті — все розростається вшир і вгору та родить дуже рясно, неначе зумисне дражниться з Кайдашенками та з їх жінками, а здорові, як горнята груші й досі дратують малих Лаврінових та Карпових дітей".

Повісті Левицького з життя міщанства й інтелігенції. Життя українських міщанських та давніх священичих родин і той розклад, що його внесли в спокійний побут цих родин чужі вдачею, темпераментом і відмінні уподобаннями польсько-шляхетські елементи, послужили Левицькому темою повісті "Причепа" ("Нахаба").

Поляк Ясь Серединський, якого предки були українського роду, одружився з Ганею, донькою о. Федора Чепурновського з Нестеровець. Доки Ясь займав скромні посади по різних економіях, жилося Гані, хоч не в розкошах, та щасливо. З хвилиною, коли Ясь Серединський зівстав управителем у маєтності багатого князя з Кам'яного, тиха й трудяща Ганя не вдовольяла вже його, бо не вмiла йти під лад його панським забаганкам. Ясь зачав жаліти, що зав'язав собі світ, і, познайомившись з Зосею Лемішковською, розпочав із нею любові. Занедбана й згорджена Ганя терпіла, поки смерть не поклала край її стражданням. Зося Лемішковська була дружиною економа з Тхорівки. Батько Лемішковського, багатий міщанин, звався Лемішка. Хоч і не хотів Лемішка подружжя сина з Зосею Пшепшинською, все таки вмираючи переказав йому весь свій маєток. Але Зося, для якої танки та забави були усім життям, скоро прогайнувала маєток. Їй забaglося жити в Києві, і вона намовила мужа, щоб він продав хату, садок і млинок і переніся на посаду до Києва. В Києві Зося зажила по своїй душі. Гроші пішли, як вода, і Лемішковський спинився на бідній економії в Тхорівці, де Зося піймала в свої сiті Серединського. Але коли Серединського князь прогнав, кинула його, не перестаючи до сивої коси тягатись з кавалерами. В повісті протиставить Левицький поетичним, мало енергійним українським типам повні життя та енергії поляків.

Старосвітський, священичий побут лiг також в основу повісті "Саросвітські батюшки та матушки", де автор подає історію двох священичих родин: Харітона й Онисі Мосаковських та Марка й Олесі Балабух. З мистецького боку повість

виказує недомагання в будові; цікава й цінна вона, натомість низкою знаменито схоплених побутових образців.

Подібно, як у "Причепі", дав Левицький образ винародовлення української інтелігенції в повісті "Х м а р и". Повість займає визначне місце в історії українського роману.

Студенти Київської академії: москаль Степан Воздвиженський та українець Василь Дашкович верталися пізньою ніччю з гостей в академію й попали в чужий сад. Замість перелізи стіну братського монастиря, влізли вони в сад купця Сухобруса, що мав дві гарні, чорнобриві та кароокі доньки: Марту й Степаниду. Тиха Степанида припала до влодоби Дашковичеві, моторна Марта — Воздвиженському. Після закінчення студій Дашкович і Воздвиженський стали професорами академії й одружилися з Сухобрусівними. Дашкович — ідеаліст, справді захопився і жив наукою. Воздвиженський — груба, матеріялістична натура, дбав тільки про наживу та про кар'єру. Найстарші з-поміж доньок Дашковичів та Воздвиженських, Ольга Дашковичівна й Катерина Воздвиженська, вчилися в "інституті благородних дівиць", у якому керівницею була пані Турман де Пурверсе, що вщиплювала в серця інституток аристократичні погляди та химери. Цей шкідний вплив виховання відбився передусім на гарній Ользі Дашковичівні, яка мріяла тільки про багатство та про блиск, захоплювалася французькими романами, натомість не знала ні рідної історії, ні рідної літератури, ні рідної мови. Її пишна врода причарувала молодого українського студента, Павла Антоновича Радюка. Радюк був гарячим народовцем, вбирився в національний одяг, ходив у народ, записував народні пісні, захоплювався своєю мовою, переймався народньою долею. Коли пізнав Дашковичівну, то забув за ніжне, поетичне дівча, хуторянку Галю Масюківну, що покохала його ширим коханням. Він хотів прихилити Ольгу для української справи, але це йому не вдалося. Хоч вона кохала Радюка, але водночас тужила за розкішним панським життям, тому вийшла заміж за полковника. Радюк нагадав собі тоді Галю Масюківну й тиху ідилію у вишневім садку. Дашкович під кінець життя збився зовсім із народнього шляху й потонув увесь у хмарах всеслов'янських мрій.

Левицький дає такий ключ для розуміння провідної ідеї його повісти. "Закутали — каже він — важкі чорні хмари Україну; зібралися ті сумні хмари з усіх усюдів і давно заступили нам ясне й прозоре небо і закутали в тінь та мряку наш рідний край. І хто розжене ті сумні хмари?" У повісті показує автор, що на обрію українського народнього життя нависли темні "хмари", хмари обрусіння над інтелігенцією, хмари безпросвітньої темряви над селянством. Поодинокі

покоління ідейної української молоді кидаються до праці, щоб ці хмари розігнати (Дашкович, у сорокових роках, Радюк у шістдесятих). І ці поривання ідейної молоді у боротьбі з національним та суспільним лихом є провідним мотивом у цілій повісті. В "Хмарах" замкнув Левицький багатий зміст українського народнього життя, пересунув перед очима читачів ряди представників різних шарів української інтелігенції, проаналізував взаємини української інтелігенції з російським народом, показуючи на постатях Дашковича й Воздвиженського окремішні риси вдачі народів, заговорив про потребу власної школи, затримався на відносинах освічених кіл до селянства, випоетизував красу української природи, виідеалізував тихий домашній побут. Деякі образи в повісті, як напр. побут Дашковича в Сегединцях, або гостювання Радюка на баштані — нав'яні чаром ніжної поезії — свідчать про мистецький талант автора.

В повісті "Над Чорним морем" вивів Левицький постать свідомого націоналіста, робітника на народній ниві, Віктора Комашка.

Нечуй-Левицький є творцем української побутової повісти. Схопив він народне життя з різних боків і дав широкий, всебічний малюнок українського побуту. Життя селян у часах кріпацької неволі й після її скасування, селянські злидні, сварки, нажива жидівських лихварів, трагедія безземельних ("Пропащі"), панський двір, деморалізаторський вплив фабричного життя ("Бурлачка"), побут духовенства в ряді поколінь ("Старосвітські батюшки та матушки"), ченців ("Атонський пройдисвіт"), життя міщан, рибаків, професорів, студентів, поривання молодих інтелігентів до праці на народньому полі — всі ті образи, виведені з реальною правдою малюнку, творять широку картину народнього життя.

Панас Мирний. Поруч Нечуя-Левицького другим визначним українським повістярем є Панас Мирний — псевдонім Панаса Яковича Рудченка. Рід Рудченків давній, козачий рід. Панас народився 1. травня (ст. ст.) 1849. р. В час шкільної науки в Миргороді й Гадячі вчився дуже добре, щороку одержуючи похвальні листи. Одначе обсяг знань, який дали йому названі школи, не був великий.

Мирний власною систематичною працею мусів заповнювати прогалини освіти. Вже в 1863. р. поступив на урядову службу, на якій здобув собі признання завдяки своїй обов'язковості, хоч вдоволення в ній не знайшов. Помер у 1920. р. серед голоду й холоду, в крайній нужді, в Полтаві, де був головою скарбової палати. На літературне поле виступив у львівській "Правді" 1872. р. з віршем "Україні". Того ж року надрукував теж у названому журналі оповідання "Лихий попутав". Писав поезії, оповідання, повісті й драми, весь час скриваючи своє ім'я під псевдонімом: Панас Мирний. Головне поле його діяльності — оповідання і повісті.

Соціяльна неправда, конфлікти між панами-багачами з одного боку, та кріпаками, що все життя й усі сили віддавали на чужу користь, з другого боку — це головний зміст і головна тема його творів. Його герої шукають правди й борються з насиллям, з кривдниками. Мирний глибоко вмів заглянути в душу людини; він повістяр-психолог. Тонка, сперта на вдумливій обсервації аналіза психічних переживань деяких постатей, як Чіпки в повісті "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", Івана Ливадного в повісті "П'яниця", Телепня в повісті "Лихі люди", Христі в повісті "Повія" — надає повістям Мирного окремої вартости. Захоплюють вони також красою мови.

Повість "Лихі люди" належить до перших творів письменника. Є це цінний психологічний нарис, "листочок із життя української молоді сімдесятих років". Повість виїшла в Женеві 1877. р.

За ліберальні думки письменник Петро Телепень попадається в тюрму. В тюрмі насуваються йому різні спомини. Він згадує від'їзд до школи, шкільне життя, товаришів: Жука, Шестірного, Попенка, прогнання з гімназії... Серед темної хмари чорних думок вчувається йому крик голодних і холодних людей. Він не пізнає матері, яка його відвідує, і в божевіллі — вішається. Одночасно, коли в тюрмі лунає сумна пісня другого ідеаліста — Жука, Шестірний, як прокуратор, розглядає у пишній кімнаті акти свого товариша, а Попенко глузує з недолі колишніх товаришів і жалує, що не одержить грошей за відслуження похоронів Телепня.

З усіх повістей Мирного найбільшу популярність здо-

була собі повість "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", відома також під нагодовком "Пропаша сила". Повість вийшла друком у Женеві в 1890. р. Воли не ревуть тоді, як ясла повні — хотів сказати автор. Герой повісти, Чіпка, стає палієм та розбишакою з причини тяжких, невідрадних обставин суспільного життя. "Куди не глянь, де не кинь, — каже Чіпка, — усюди кривда та кривда! Коли б можна, — ввесь би цей світ виполонив, а виростив новий". Чіпка бачить кругом себе неправду, бачить, що багаті живуть коштом та працею бідних, бачить, що всюди царює неправда, — і це панування неправди робить його бунтарем, каже йому стати в ряді месників людської кривди.

Чіпка був сином пройдисвіта — двужона Остапа Хруща (на ділі шеник ледви рішився охрестити. Держали його до хресту перехожі мощеник ледве рішився охрестити. Держали його до хресту перехожі москалі. Хату його матері Мотрі (батько вже раніше подався на Дін) усі оминали. Через те вже з дитячих років не мав Чіпка радості й веселости. Глузування та посміх дітей-ровесників вражали його болюче, вливали ненависть у його душу. Потім був Чіпка пастушком у козака Бородаю. Коли Бородай його раз побив, Чіпка хотів його підпалити. Згодом, разом із Грицьком Чупруненком, був підпасачем у громадського чабана, діда Уласа. Дід Улас розказував йому про Бога та про грішних людей. Смерть баби Оришки, що одна тільки любила Чіпку, викликала в нього глибоке враження й завдала йому загадку, якої не міг розгадати. З цієї пори, став він ще хмарніше дивитися на світ. Раз у полі побачив він чудову дівчину Галю (розділ "Польова царівна"). Вона була донькою Максима Гудзя, що по бурхливій молодості, по літах військової служби зажив достатнім життям на хуторі, промишляючи крадькома крадіжжю та розбоем. Коли громада несподівано присудила Чіпці шматок поля, здавалося, що він стане путящою, роботящою людиною. Аж скоїлось лихо. Надійшов із Дону Луценків небіж і відібрав землю. У серці Чіпки закипіла злість, зродилося завзяття. Почав пити, пропиваючи все. Не помогли прохання й сльози матері, не поміг вид тихого щастя в хатині колишнього товариша, Грицька Чупруненка, що одружився з веселою сиротою Христею. Щоб добути гроша на горілку, почав Чіпка в товаристві п'яниць забирати чуже. Він став провідником розбишацької ватаги. В хаті Максима Гудзя ватага ділилася добром. Тут бачився Чіпка з Галею і посватав її. Ніжна Галя вміла спершу здержувати його від поганих діл. Чіпка став поважним хазяїном і громада вибрала його в земельну управу. Але коли прийшов указ віддалити Чіпку Вареника тому, що колись крав пшеницю, він знову пішов давнім шляхом. Від тієї пори знову "карав", "одбирав своє", поки не опинився на Сибірі. Коли Галя

побачила його закривавлену одержу по жахливій сцені різні на хуторі Коменків, залилася божевільним сміхом. "Так оце та правда?.. Оце вона?.." Потім завдала собі смерть.

Повість "Хіба режуть воли..." є наслідок спільної праці Панаса Мирного і його брата Івана Рудченка (Івана Білика). Перша редакція повісти, значно коротша, була готова вже в 1872. р. В її основу лягли вражіння, що їх Панас Мирний виніс із своєї подорожі з Гадяча до Полтави на початку 70-их рр. Велике вражіння зробило на Мирного оповідання про розбишаку Гнидку, яке він почув від молодого візника. Постать Гнидки зацікавила Мирного з етнографічного й психологічного боку. Цю першу редакцію роману п. н. "Чіпка" читав старший брат Мирного, Іван Рудченко, що визначався глибокою освітою, і він зробив ряд зауважень. Радив заголовок змінити на "Легкий хліб", або "Розбишака", радив поглибити постать Чіпки з соціального погляду, краще її схарактеризувати, спинитися для контрасту на постаті Грицька та присвятити більше уваги природі. Білик дав також заголовки окремим розділам. На основі зауважень і поправок Білика склав Мирний другу редакцію повісти й знову переслав братові, який із свого боку вдруге приклав до неї свою працю. Нарешті, як "вислід братської спілки", появилсь роман. Глибока, вдумлива аналіза вдачі Чіпки, який нагадує такі літературні постаті, як: Медведюк, Кармелюк, Гаркуша, Довбуш — це тільки один бік повісти. Другу її частину заповнює майже столітня історія села: Піски, яку автор висвітлив із широкою докладністю.

Подібним наслідком "братської спілки" є також роман "За водою", закінчений у вісімдесятих роках минулого століття, але надрукований в 1917. р.

Великий епічний талант Мирного виявився в ряді інших його оповідань та повістей. Понурі, хоч повні життєвої правди й життєвого трагізму малюнки, що їх автор розсилав у повістях: "Лихі люди", "Хіба режуть воли, як ясла повні", "Лихий попутав", "Повія", "Лихо давне і сьогочасне", "Голодна воля" — характеризують Мирного, як письменника-песиміста. Мирний написав також комедію "Перемудрив" і драму "Лимерівна".

Гарний образ дитячої психіки дав Мирний в оповіданні "Морозенко". Головною темою оповідання є переживання малого хлопчини, що рішається на діло, яке перевищує його невеличкі сили.

Пилипко, семилітній синок бідної Катрі Зайчихи (про її долю склав Мирний окрему поему, що залишилася між його рукописами), надумав звечора на Маланку йти до хрещеного батька посипати. Він бачив, як турбується його мати злиднями, знав, що витрясла вона вже останню мисочку борошенця, і хотів їй допомогти та принести дарунки. Катря намагалася відхилити хлопчину від цього задуму й з цієї метою лякала його страшним Морозенком, що кусає малих дітей. Але це не допомогло. Хлопчина зірвався ранком, коли мати спала, і побіг до лісу. В лісі збився з шляху. Мороз був великий, і Пилипко замерз. Знайшла його мати на великій поляні. В неї від нестямного болю розірвалося серце. — Це невеличке оповідання мотивом схоже на баладу Гете п. н. "Лісовий цар" ("Erlkönig").

Реальні малюнки нестерпних злиднів у хатині Катрі чергуються з буйними мріями хлопчини, якому перед смертю вбачається Морозенко й насуваються різні фантастичні привиди.

"Наче хто бризнув цілочною водою на моє серце..." — сповідався в листі до Левицького Панас Мирний із вражіння, яке викликали в нього повісті "Дві московки" і "Рибалка Панас Круть", вважаючи Левицького подекуди своїм учителем. В'яже обох письменників схожість у темах, світогляді, бистра обсервація народнього побуту. У мистецьких засобах дещо розходяться. Левицького цікавлять зовнішні обставини, зовнішня краса життя; він любить у описах природи. Натомість Мирного захоплює світ людської душі, її почувань та переживань.

"Скошений цвіт" Володимира Барвінського. На галицькому ґрунті, з життя української інтелігенції в Галичині дав низку цікавих образців Володимир Барвінський у повісті "Скошений цвіт". Володимир Барвінський (1850—1883.) ввійшов із сім'ї, що дала кількох ширих робітників. Поруч Володимира визначився на літературному полі його брат Осип, автор драми "Павло Полуботок", на історичному—Олександр. Всі вони поруч таких робітників, як Омелян Партицький (редактор "Зорі"), Костянтин Лучаківський, Юліян Романчук (редактор "Батьківщини"), Олександр Борковський спричинилися своєю працею та своїми дослідями до збагачення української культури. Володимир Барвінський був редактором "Правди". В 1880. р. заснував політичний часопис "Діло".

У своїх статтях політичного, економічного та суспільного характеру, в яких виявив помітний публіцистичний талант, вказав українській інтелігенції її завдання й направив на шлях реальної праці.

У повісті "Скошений цвіт" Барвінський обороняє права жінок. Оповідає про нещасну долю сироти Малані, що виховалася в аристократичнім домі о. Мартина Рожницького. Покохала вона молодого ідеаліста Степана, який під впливом Шевченкових поезій, овіяний поезією гімназійного "громадського" життя в шістдесятих роках, сміло й відверто проголошував національні та демократичні ідеї. Лихі люди знищили його особисте щастя. За допомогою інтриг Гофманової студент теології Порфір приєднав для своїх плянів опікунів Малані й одружився з нею, полакомившись на її придане. Своім безпутнім життям занаставив долю Малані, що в безвихіднім горі покінчила життя самогубством. Повість "Скошений цвіт" є ілюстрацією думок та поглядів української інтелігенції в 60-их роках XIX. ст. і, як така, має вартість історичного документу.

Борис Грінченко. Подібні постаті захоплених ідейних робітників на національному полі, як Степан у повісті "Скошений цвіт" дав Борис Грінченко в повістях "Сонячний промінь" і "На розпутті".

У сумну добу заборони українського слова високо держав він прапор української національної ідеї. Прибране ім'я Грінченка — **Василь Чайченко**. Походив із панської сім'ї, в якій щоденною розговірною мовою була московська мова. В нижчих класах гімназії попалася йому до рук "Енеїда" Котляревського та "Приказки" Гребінки й тоді пізнав він красу рідної мови. Великий вплив мав на нього Шевченків "Кобзар", що схилив його до писання українською мовою. Замолоду мусів кинути науки і канцелярійною працею заробляти собі на прожиток. Довгий час був також учителем на селі. Помер в Італії 1910. р. З 1880. р. почав Грінченко писати українською мовою поезії, оповідання, повісті й драми, поміщуючи їх у київських, галицьких і буковинських виданнях. Крім того видавав також книжечки для науки дітей і для освіти народу і зладив цінний "Словник української мови". У першій мірі був Грінченко громадським діячем і належав до найвизначніших робітників на просвітньому полі. Літературна діяльність служила йому засобом до розбудження й поширення національної свідомости серед інтелігенції й простолюддя. В по-

етичних творах закликає бадьорим, енергійним тоном до праці й до любови рідного краю. Така праця мусить — на думку поета — колись принести користь:

"Хоч у недолі й нещасті звікуєм,
Долю онукам дамо. —
Ми на роботу на світ народились,
Ми для борні живемо!"

("До праці".)

Головна сила його письменницького таланту проявилася в його дрібних оповіданнях ("Каторжна", "Нелюб", "Дядько Тимоха", "Ксеня"). В оповіданнях з народнього або дитячого життя вказує на високі приклади посвяти для загального добра. В оповіданні "Сестриця Галя" таким прикладом посвяти для родини — є дівчина Галя. В оповіданні "О л е с я" автор ідеалізує постать сільської дівчини, що посвячує себе для цілого села й своєю посвятою рятує село.

Давно, як Україну шарпали турки і татари, на Волині було невеличке село. Заховане воно було в лісах так, що доступ до нього був тяжкий. В слобідці жив дід Д а н и л о. Колись він козакував, а тепер пасічникував. В нього було двоє сиріт: дівчинка О л е с я і хлопчик М и х а й л о. Батько Олесі і батьки Михайлика згинули з татарських рук. Дітьми заопікувався дід. Він часто розказував їм про турецьку неволю та про те, скільки лиха заподіяли Україні турки. Раз пішли діти в ліс на ягоди. Нечайно побачили їздців в островерхих шапках. Це були татари. У великій тривозі, щоб татари не знищили рідного села, пхнула Олеся Михайлика з вісткою до діда, сама ж залишилася. Татари закинули їй на шию аркан і веліли їй завести себе в село. Олеся повела їх, але не в село, а в багновище. Вона знала, що посеред лісу є дряговина і туди завела ворогів. Блиснув ніж у татарській руці і вдарив Олесю в груди. Так спасла Олеся рідне село. Татари погинули в болоті.

Деякі менші оповідання Грінченка є неначе фотографіями з життя. З драматичних його творів ("Арсен Яворенко", "На громадській роботі", "Серед бурі", "На новий шлях") найчастіше появляється на українській сцені історична драма "Ясні зорі".

В повістях: "Сонячний промінь", "На розпутті", "Під тихими вербами", "Серед темної ночі" вивів Грінченко цікаві образці з народнього побуту.

З повістей Грінченка найбільшу ціну має "Сонячний промінь". У повісті вивів автор постать гарячого народолюбця Марка Кравченка, що в захопленні ідеями "Кобзаря" кидається до праці для народу. Як студент університету виїжджає він після смерги батька, бідного чоботаря, на лекцію в хутір пана Городинського. Тут знайомиться з сім'єю Городинських. Окремі представники цієї сім'ї, захоплені російською культурою, з погордою дивляться на селянина, його мову і його побут. Одначе Маркові вдається звільна приєднати для своєї ідеї доньку Городинських, Катерину. Під впливом кохання до Марка стає вона по його від'їзді сільською вчителькою в Додільні. Тим часом Марко з причини доносів приневолений кидати посаду гімназійного вчителя. На вістку про недугу Катерини їде до неї, бачить злидні її життя й вінчається з нею. На жаль, здоров'я Катерини, підірване невгодами та турботами, погіршується і вона вмирає в Криму. З її смертю гасне хвилиний сонячний промінь у житті Марка Кравченка.

Ідейно спорідненою з повістю "Сонячний промінь" є повість Грінченка "На розпутьті".

Гордій Радченко, одружившись із сестрою Квітковського, Ганною, по невдалій пробі стати мужичим адвокатом переноситься на село. Його бездітний дядько лишає йому маєток і Гордій починає господарювати. Попадає в конфлікт із селянами, наводить на них страшну калену, спричинює криваву розправу селян із військом і стріляється. Ганна виходить удруге заміж за лікаря Деміда Гайдєнка, що все життя посвячує на позитивну працю в користь народу, ширить серед нього освіти, несе лікарську поміч і вміє погодити ідею націоналізму з соціальними потребами.

Крім оригінальних писань ладив також Грінченко переклади творів Шіллера, Гайне, Гете, Ібзена, разом із своєю дружиною, письменницею Марією Загірною.

Театр. — **Михайло Старицький.** Цінними перекладами збагатив також українське письменство Михайло Старицький, якого ім'я тісно зв'язане з розвитком українського театру. За його ініціативою і при участі талановитих артистів: трьох братів Тобілевичів (Карпенка Карого, Садовського та Саксаганського) і артисток Марії Заньковецької та Ганни Затиркевич виникла на Придніпрянщині перша правильна українська театральна дружина. Дружина одержала в 1883. р. дозвіл давати українські вистави, але при умові, щоб кожна українська вистава йшла впарі з виставою московської п'єси. Спочатку не можна їй було грати в Києві, ні в інших містах на Україні, тому дружина розпочала

свої вистави в Москві та в Петербурзі. Зорганізування цієї дружини мало велике значення для розвитку українського драматичного письменства. З'явилася потреба збагатити театральний репертуар і ця потреба висунула нові драматичні таланти, а саме М. Старицького, М. Кропивницького та Ів. Тобілевича.

Коли українські сценічні вистави із принагідних аматорських починів перетворилися в справжній театр і коли українська драматургія з вузької стежки легких, сентиментальних водевілів і фотографічно-етнографічних знімок вступила на шлях серйозної драми, то заслуга в тому в великій мірі діяльності і творчості М. Старицького, якого справедливо вважають одним із творців новітнього українського театру.

М Старицький народився в с. Кліщиннях на Полтавщині в родині старосвітських поміщиків 14. грудня 1840. р. Мати його походила з роду Лисенків. Учився в Полтавській гімназії, потім в університеті в Харкові і в Києві. Як студент університету разом із М. Лисенком займався збиранням мовних і етнографічних матеріалів. Після одруження з сестрою М. Лисенка, господарював на селі, а зимою жив із ріднею в Києві. Помер 14. квітня 1904. р. Упродовж свого життя Старицький розвинув незвичайну живу культурну діяльність, працюючи як організатор аматорських вистав, як керівник театральної дружини (1883—1895. рр.), як видавець і вкінці на літературному полі як поет, повістяр і драматург.

Літературну діяльність розпочав під псевдонімом Гетьманець перекладами з московської мови. Переклади (з Кирилова, Пушкіна, Лермонтова, далі Міцкевича, Байрона, Шекспіра і народніх сербських пісень) заповнюють велику частину його літературної спадщини. З оригінальними творами виступив перший раз у львівській "Правді" з 1868. р. Його ліричні поезії відзначаються серйозною думкою, глибоким розумінням народніх потреб та закінченою формою. Драматичну творчість розпочав у сімдесятих роках комедіями "Різдвяна ніч", "Як ковбаса та чарка...", "Чорноморці" і збагатив згодом український сценічний репертуар довгим рядом оригінальних драматичних творів і перерібок (м. ін. "За двома зайцями", "Лимерівна", "Ой, не ходи, Грицю", "Циганка Аза").

В драмі "Не судилось" порушив Старицький важ-

ливу й болючу проблему взаємин між інтелігенцією та простолюддям, ілюструючи її прикладом трагедії сільської красуні, Катрі Дзвонарівни, обманеної та знеславленої паничем Михайлом Ляшенком.

Його історичні драми: "Богдан Хмельницький", "Облога Буші", "Остання ніч", "Маруся Богуславка" здобули важке місце в ділянці української драматургії.

Безсумнівна заслуга Старицького в тому, що він один із перших українських культурних діячів свідомо і вперто заступав принцип європеїзації української літератури, працюючи в тому напрямі, щоб піднести українське письменство із рівня "літератури для домашнього вжитку", на якому дораджував залишити її М. Костомарів, на рівень західноєвропейських літератур. З тією метою присвоював українській літературі великі твори світових літератур (напр. його переклад Шекспірового "Гамлета"), вкладаючи багато щирих зусиль, щоб виробити й збагатити українську літературну мову. Багато його неологізмів, якими в свій час дразнив земляків, здобули собі тривке місце в скарбниці української літературної мови, бо при їх творенні Старицький ішов за духом народньої мови.

Марко Кропивницький. Поруч із М. Старицьким другим визначним українським драматургом, який усе життя віддав українській сцені, був Марко Кропивницький (1840—1910. р.). Народився в селі Жеванівці, Єлисаветградського повіту, Херсонської губернії, як син управителя панських маєтків. У 1871. р. вступив в одеський театр і першим виступом у ролі Стецька в "Сватанні на Гончарівці" здобув собі великий успіх. В 1873. р. виставив свій перший драматичний твір "Дай серцю волю, заведе в неволю". В 1875. р. виступав на українській сцені в Галичині. У вісімдесятих роках брав участь у театральній дружині Ашкаренка. Згодом при співучасті Заньковецької та Садовського утворив власну театральну дружину, що здобувала тріумф за тріумфом по різних містах. Як актор користувався Кропивницький загальними симпатіями. Як автор драм — він найтипівіший представник т. зв. "етнографічної драми". Його драматичні твори (всього 44): "Дві сім'ї", "Гли-

тай“, „Олеся“, „Невольник“, „Титарівна“, „По ревізії“, „Доки сонце зійде...“ і ін. — захоплюють не так закінченою драматичною будовою, як живим та вірним малюнком села та життя в ньому. Поодинокі сцени в його драмах повні життя, але між собою слабо пов'язані. Мова його драматичних творів іскриться від народніх приказок та приповідок.

Велику роль в розвитку української драматургії відіграла п'єса „Дай серцю волю, заведе в неволю“ — з основною темою кохання й заздрости. Заквітчане в зелені садки село повите надвечірньою тишею. Коло хати квітки, соняшники. Послався битий шлях. Вечоріє. Семен Мельниченко з заробітків спішить до коханої дівчини. Але до його Одарки залицяється син старшини, Микита Гальчук. Не зважаючи на його залицяння, його погрози й перешкоди, Одарка виходить за Семена. Микита роки живе з думкою про помсту. Але у вирішальну хвилину не відважується піднести руки з сокирою. — У п'єсі дав автор гарні образи побуту українського села та вдумливу характеристику типових сільських постатей.

Карпенко-Карий. На новий шлях повів українську драматургію Іван Тобілевич (1845—1907. р.), відомий в українському письменстві під псевдонімом: Карпенко-Карий. Поруч із Лесею Українкою займає почесне місце між українськими драматичними письменниками. Не затримується так, як його попередники, виключно на етнографічному малюнку села, а намагається увійти глибше в причини голоду, вбожества, темряви, розв'язати складні питання громадського соціального та економічного життя. Є творцем української соціальної драми. — Походив із Арсенівки на Херсонщині. Його батько, Карпо, управитель панських маєтків, визначався природним розумом, багатим життєвим досвідом й здібністю гарно, цікаво й дотепно розказувати. Мати походила з кріпацького роду. Була це людина м'якої, ніжної вдачі, що вміла вложити в серця сином міцне зерно добра. Теплим словом згадує про неї не тільки Карпенко-Карий. Обидва його брати, Садовський і Саксаганський, від матері взяли свої сценічні псевдоніми, висловлюючи так свою пошану до неї. На тринадцятому році життя Карпенко-Карий закінчив повітову школу в Бобринці. Була в нього гарна мрія про вищу школу, але довелося власною працею здобувати освіту. Короткий час виконував службу

в повітовому суді в Бобринці й Єлисаветграді та при поліції в Єлисаветграді й Херсоні, після чого всі сили й увесь свій великий талант присвятив українському театру. Після двохлітнього перебування на засланні в Новочеркаську посвятився всією душею драматичному мистецтву, беручи участь у виставах театральних дружин і збагачуючи українське драматичне письменство. Тільки влітку для відпочинку тікав у свою "тиху пристань", на хутір Надеждівку, і тут заспокоював свою хліборобську любов, якою — як висловлювався — був "повен з давніх давен". Помер у Берліні.

На театр глядів Карпенко-Карий, як на конечну, незвичайно цінну школу народнього виховання, а свою діяльність у театрі вважав важливою громадянською службою. З 1883. р. стали появлятися його драми, в яких із великим реалізмом малюнку торкнувся важливих соціальних, економічних та побутових відносин в українському житті. Слідом за "Б у р л а к о ю" (інакше "Чабан"), де відслонив понуру панораму соціального лиха та повного безправ'я в царській Росії, пішла "Б о н д а р і в н а", потім комедія "Р о з у м н и й і д у р е н ь", драма "Н а й м и ч к а", комедія "М а р т и н Б о р у л я", в якій з великим гумором підійняв автор на глум українську шляхту, що різними способами старалась втиснутися в ряди російського дворянства. За "Мартином Борулею" пішли нові драми, як "Б е з т а л а н н а", "Б а т ь к о в а к а з к а", комедії "С т о т и с я ч", "Х а з я ї н", "П а л и в о д а" та історичні драми "С е р б и н", "Щ о б у л о, т е м о х о м п о р о с л о", "Г а н д з я", "П о н а д Д н і п р о м", "С а в а Ч а л и й".

Українське село в сірому, буденному вбранні, хижацька погоня різних глитаїв за грішми, за землею, за наживою, безоглядний визиск людської праці, темне царство насилля, самолюбство — ось улюблені теми драм та комедій Карпенка-Карого. Дуже часто проводить у них автор думку, що на безталанні одного будується щастя другого, при чім автор знає людську душу й уміє підмітити деякі явища в людському житті.

"Хазяїн". До ряду характеристичних писань Карпенка-Карого належить комедія "Х а з я ї н". "Хазяїн" є комедією

характерів. Карпенко-Карий дає оригінальну характеристику скупаря в постаті мільйонера-хазяїна Терентія Гавриловича Пузиря.

"З усього — каже Пузир — треба користь витягати, хочби й зубами прийшлося тягнути — тягни!" І він тягне, використовує робучу силу селян, кривдить, лихо кормить, платить погано. Усіми способами силкується збільшити своє майно, навіть за ціну щастя власної доньки, Соні, яку хоче видати заміж за неграмотного простака, мільйонера Чоботенка, хоч вона кохає гімназійного учителя, Калиновича. Його скупість є причиною катастрофи. "Гусі скубли копу пшениці, він страшенно озлився на гусей, що таку потерю роблять, (а мав однієї пшениці 22.000 кіп), схопився з бігунків і побіг за ними по уклону... Біг, себе не тямлячи та через ритвину схибнувся, упав з розмаху навзнік і одбив почки..."

Суета. Вдумливу аналізу людського життя знаходимо в комедії "Суета", що своєю ідейною основою висувається на одно з перших місць у ряді драматичних творів Карпенка-Карого. Основа комедії така:

Багатий селянин Макар Барильченко має чотирьох синів і одну доньку. З-поміж синів Карпо є хліборобом, Михайло вчителем гімназії, Петро кандидатом прав, Іван старшим писарем. У надії на приїзд Михайла та Петра — Тетяна, жінка Барильченка, разом із донькою Василюю та невісткою Явдохю, клопочеться, як найкраще погостити синів. Старого Барильченка шле вона назустріч синам. Але коли сини приїздять, показується, що вони вже відстали від рідні, від рідної землі, що живуть своїм власним життям, якого старі Барильченки не розуміють. Михайло мріє про Рів'єру, куди виїхала його суджена, Наталія Сорочотисячникова, і на виїзд туди витягає в батьків гроші. Одружившись, відпадає від рідної землі та рідної сім'ї і замість сподіваної втіхи приносить батькові та матері страждання та упокорення. Відчувається від рідні також Петро, що одружується з Адел'ядою, яка не може стерпіти сопуху в селянській хаті. На батьківській землі зостається лише один Карпо, як зерно на господарстві. Інші відпадають, як солома. З рідної землі забирають вони все й у погоні за вигідним, розкішним життям переходять туди, де краще живеться.

Комедію "Суета" задумав Карпенко-Карий, як одну частину трилогії. Другою частиною є комедія "Життєйське море", третю "У пристані" забрав автор з собою в могилу.

Поруч своєї високої ідейної вартості комедія "Суєта" захоплює таким глибоким розумінням життя та людських характерів, якого не виявив перед Тобілевичем ні один український драматург. Деякі сцени в комедії з уваги на обсерваційний хист письменника та його творчу силу висувають Карпенка-Карого на вершини української драматургії.

Марія Заньковецька. У драмах Марка Кропивницького й Карпенка-Карого блиснула небуденним сценічним талантом артистка Марія Заньковецька. Своєю високомистецькою грою (час її сценічної діяльності в рр. 1882—1922) чарувала глядачів, розбуджуючи зацікавлення до українського театру не тільки серед земляків, але й чужинців. Її творчі сценічні досягнення причинилися до розвитку й українського театру й української драматургії. Тому то Марії Заньковецькій належить одно з найпочесніших місць в історії українського театру.

Під прапором драматичного мистецтва. Драматичні писання Старицького, Кропивницького та Тобілевича поклали тривкі основи для розвитку українського театру й заохотили інших письменників пробувати щастя в цій галузі літературної творчості. Крім Лесі Українки, Франка, Мирного, Грінченка, вибилися на полі драматичної поезії Лю д м и л а Ст а р и ц ь к а-Ч е р н я х і в с ь к а драмами "Сафо", "Крила", "Гетьман Дорошенко", Лю б о в Я н о в с ь к а ("На Зелений Клин", "Повернувся з Сибіру", "Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває", "Людське щастя", "Noli me tangere"), а з галицьких письменників Григорій Цеглинський (автор комедії "Тато на заручинах", "Соколики", "Аргонавти" і драми "Кара совісти"), Лев Лопатинський, Антін Крушельницький (також автор оповідань і повістей, з яких найцінніша повість "Рубають ліс") та В а с и л ь П а ч о в с ь к и й (автор гарної ліричної збірки "Розсипані перли" та історичних драм "Сонце руїни", "Роман Великий", "Сфінкс Європи"). Пробували також сил на ділянці драматичної творчості Олесь ("По дорозі в казку", Степан Васильченко ("Недоросток", "Кармелюк", "Не співайте півні, не вменшайте ночі"). Поетичним словом промовив із сцени Спиридон Черкасенко ("Про що тирса шеле-

стіла", "Казка старого млина", "Вельможна пані Кочубеева"), але силою стихійного таланту довгий час запанував над театром Володимир Винниченко.

НА ВЕРХІВ'ЯХ.

Михайло Драгоманів. Великою постаттю в українському культурному житті, людиною європейської освіти й широких демократичних поглядів був Михайло Драгоманів. Народився в Гадячі в небагатій дворянській сім'ї 1841. року. Його батько обертався в російських ліберальних колах і писав українські вірші. Михайло Драгоманів учився в "Уїзнім училищі" в Гадячі, потім у Полтавській гімназії.

Коли після смерти царя Миколи I. розпочалася серед російського громадянства агітація за знесення кріпацтва, видавали полтавські гімназисти рукописний часопис і Драгоманів був його редактором. Як студент Київського університету — працював у недільних школах. Після закриття недільних шкіл учителював у семінарії, не кидаючи університетських студій. В 1864. р. став доцентом всесвітньої історії в Київському університеті. Своїми ліберальними поглядами мав великий вплив на молодь. В 1870. р. виїхав на бажання уряду для доповнення студій заграницю й перебував у Львові, Празі, Гайдельбергу, Цюріху, Відні. Після поверту до Києва брав видну участь у працях Південно-західного Відділу Географічного Товариства. В тому часі повстало його видання українських історичних пісень, що його уклав з Антоновичем, повстав ряд політичних статей та наукових праць із обсягу історії, літератури та фольклору. В літі 1875. р. був Драгоманів на першій українській вічу в Галичині. Хоч не промовляв прилюдно, та знайшлися люди, які телеграфували в Росію, що він говорив промову й закликав до об'єднання України з Польщею і відірвання обох країв від Росії. Донос був причиною того, що Драгоманова усунено з університету, і він опинився в Женеві, де жив п'ятнадцять років. Упродовж цього часу розвинув багату й широку діяльність. Писав політичні статті (найважливіша: "Исто-

рическая Польша и великорусская демократія“, в якій виказував історичні промахи Польщі й Росії у відносинах до України), наукові праці й видавав журнал „Г р о м а д а“. В Женеві видав також Драгоманів роман Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні?“. В 1889. році покликано його до Болгарії на катедру всесвітньої історії в Софії. Помер 1895. р.

Велике історичне значення діяльності Драгоманова в тому, що він відкрив вікно західноєвропейським новітнім, поступовим думкам та ідеям на Україну. Беручи на увагу вузькоглядність та застарілі погляди свого громадянства, знайомив його із здобутками європейської культури, будив серед нього думки та нагинав до ідейної праці. „Без ідеалу — говорив він, — без віри в будуччину — ніяка праця неможлива...“ З другого боку Драгоманів був першим, що з українськими справами звернувся до Європи. Так на літературному конгресі в Парижі виступив він із протестом проти заборони української літератури. Крім того в різних заграничних журналах звертав увагу європейського світу на життя українського народу, його змагання та його потреби. Своїми писаннями, своїми думками, своїми ідеями спричинив Драгоманів перелім у поглядах та в світогляді українського громадянства (зокрема в Галичині) та вплинув на дальший хід української літератури та на напрям творчости деяких письменників. Зокрема захопив цей вплив Івана Франка й Лесю Українку.

З М І С Т

11. Тріумф народньої мови.

Іван Котляревський	5
"Енеїда"	7
Драматичні твори Котляревського	14
Сатира Артемовського	18
Громадська сатира Є. Гребінки	21
Харківський гурток	24
Квітка-Основ'яненко	26
Під впливом "Полтавки"	35

12. На крилах романтизму.

Романтизм	36
Пісенна скарбниця	38
"Українська школа" в польським письменстві	39
Представники українського романтизму.	
Л. Боровиковський	40
Амврозій Метлинський	41
Галичина перед виступом Шашкевича	44
"Русалка Дністрова"	46
Життєвий шлях М. Шашкевича	48
Писання Шашкевича	51
Слідами Шашкевича	56

13. Слово генія.

Ідейний зрив у Києві	59
Кирило-Методіївське Братство. Микола Костомарів	61
Життя Тараса Шевченка	63
Баляди Шевченка	68
"Перебендя"	71
Історичні поеми Шевченка	72
Побутові поеми Шевченка	77
Суспільні та політичні поеми Шевченка	80
"Думки" Шевченка	88
"Назар Стодоля"	90

14. Слідами Шевченка.

П. Куліш	91
Петербурзька "Основа"	101
Київська "хлопоманія"	102
Оживлення літературного життя у Львові	103
Марко Вовчок	106
Ганна Барвінок	111
Олекса Стороженко	112
Леонід Глібів	114
Степан Руданський	116
"Люборацькі" Свидницького	120
Громада письменників-"народовців" у Галичині	122
Павло Свій	123
Омелян Огоновський	124
Корнило Устіянович	125
Доля буковинської України	125
Юрій Федькович	126
Поетична творчість Федьковича	128
Повісті Федьковича. Довбуш.	131
Брати Воробкевичі	133
"Спізнений романтик"	134
Іван Манджура	137

15. Проти хвиль.

Сімдесяті роки на Придніпрянщині	138
"Емський указ". Львів — центром.	139
О. Кониський	140
Іван Нечуй-Левицький	143
Панас Мирний	149
"Скошений цвіт" В. Барвінського	153
Борис Грінченко	154
Театр. М. Старицький	156
Марко Кропивницький	158
Карпенко Карий	159
Михайло Драгоманів	163

**КНИГАРНЯ І ВИДАВНИЦТВО
"Б А Т Ь К І В Щ И Н А"
в Д е т р о й т і**

I.

Проф. Мирон Дольницький:

"ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ"

друге доповнене видання.

Ціна \$1.50

З м і с т :

Географічне положення, межі й величина

Підсоння

Мінеральні багатства

Моря

Населення

Ріки

Оселі

Озера

Господарство

Мінеральні води

Промисловість

Ґрунти

Транспорт

Рослинність

Торгівля

Тваринний світ

II.

Іван Крип'якевич—Мирон Дольницький

"НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ"

48 ілюстрацій в тексті.

Ціна: брошурована \$ 2.50

**Люксова опера в полот-
но з золотим надруком \$ 3.50**

З м і с т :

Частина перша:

Слов'яни

Київська Держава

Володимир Великий і Ярослав Мудрий

Занепад Київської Держави

Галицько-Волинська Держава

Життя за княжих часів

Під Польщею і Литвою

Козаччина

Богдан Хмельницький і нова Українська Держава
Гетьманщина
Відродження України

Частина друга:

На шляху до волі
Україна в огні світової війни
Українська Центральна Рада й визволення України
Самостійна Українська Держава
Західні українські землі
Спільними силами на Київ
Варшавський договір і другий похід на Київ
Українські уряди на еміграції
Східні українські землі під московсько-більшевицьким
яром
Західньо-українські землі під Польщею
Буковина і Басарабія під румунською окупацією
Закарпаття
Українська еміграція між двома світовими війнами
Україна під час другої світової війни
Україна після другої світової війни
Українці поза межами Рідного Краю

III.

Володимир Радзикович

"ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ"

Том I. Давня і середня доба	Ціна \$ 1.50
Том II. Нова доба (від Котляревського до Франка)	\$ 1.50
Том III. На верхів'ях (сучасна література)	\$ 1.50

ЗАМОВЛЯТИ:

**UKRAINSKA KNYHARNIA,
19157 WEXFORD STREET,
DETROIT 34, MICHIGAN, U.S.A.**

